

343
41-19

Ж.Ф. Ёўлдошев, Ф.И. Очипов

ЗАМОНАВИЙ ДАРС ТЕХНОЛОГИЯСИ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предь, тулжих
вдачу

303.2012	
5.03.22	
19.04.22	
23.05.22	
1.06.22	
6.10.22	

3028-

учеб. М. Ф.
ст. 9. 11
и доке
руч. - 71
сем.

343.
4-19

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИК ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

Ж.Ғ. Йўлдошев, Ф.И. Очилов

ЗАМОНАВИЙ ДАРС ТЕХНОЛОГИЯСИ

- 3028 -

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ОРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИК
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI

ТОШКЕНТ - 2020

УДК: 633.511
КБК: 37.231в2

Ж.Ғ. Йўлдошев, Ф.И. Очиплов. Замонавий дарс технологияси // Ўқув-ўқувчи кўлланма. – Т.: “Фан ва технология”, 2020. – 240 бет.

Ушбу кўлланма ўқувчи ўрта таълим ва ўрта махсус касб-хунар таълими ўқитувчилари, раҳбарлари, методисти ва назоратчилар, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари, шунингдек, олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилари, таълим тренерлари, фисингатор, тоторлар, модераторлар учун мўлжалланган бўлиб, унда дарс жараёнини интерфаол усуллар, педагогик технологиялар, модульлар ҳамда компетенциявий ёндашув асосида ўқишга йўналтириш ва ҳусусан, таълим жараёнини замонавийлаштириш кўзда тутилган.

Кўлланма Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янгида ривожлантириш бўйича Харажатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2018 йил 25 январдаги “Ўқувчи ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тўқдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сонли, 2019 йил 29 апрелдаги “Халқ ПФ-5712-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Ўқувчи ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли Қарорлари асосида яратилган.

Масъул муҳаррир:

Ш.К. Мардонов – педагогика фанлари доктори, профессор

Такризчилар:

Ш.К. Мардонов – педагогика фанлари доктори, профессор,
Ж. Толипова – педагогика фанлари доктори, профессор

Кўлланма Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтининг 2020 йил 28 февралдаги Ўқув-ўқувчи кенгашида маъмулланган (02/2 - сонли баённома) ва нашр этишга тавсия этилган.

*Кўлланмадан нусха кўчириш, кўпайтириш ва тўқатиш
муаллифлик ҳуқуқига биноан қатъийан ман қилинди.*

ISBN 978-9943-6308-3-3

© Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика
институтини, 2020;
© “ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯ” нашриёти, 2020.

СЎЗ БОШИ

“Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Қадрлар тайёрлаш Миллий дастури”ни амалиётга жорий этишнинг сўнгги босқичида таълим сифати ва самарадорлигини таъминлаш дарида замонавий дарснинг роли, моҳияти асосий ўринга чиқади.

Дарс самарадорлигини оширишда анъанавий дарслардан ноанъанавий дарсларни ташкил этиш, муқобили таълим бўлган инновацион, илғор технологиялар, интерфаол таълимни жорий этиш зарурлигини, яъни таълим жараёни марказида ўқувчи-талаба бўлишини тақозо этмоқда. Шу сабабли ҳам таълим жараёнининг шахсга йўналтирилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Бунинг учун дарсни модернизациялаш, яъни дарс мотивациясини ошириш, таълим мазмуни ва ҳажминини ошириш, янгилаш, ўқувчи-талабанинг фаоллигини, қизиқувчанлигини ошириш ҳамда уларни ўз ўқув фаолияти субъектига айлантириш, универсал ўқув-билиув кўникмасини шакллантириш муҳим муаммага айланмоқда.

Ўқувчи-талабанинг онгини билим билан тўлдирishi мумкин эмас, бунинг учун муқтакил ўзлаштириб олиши лозим. Бу борада Адолф Дистерверг шундай дейди: “Ўқувчи-талабага билим тайёр ҳолда берилмайди, балки унга билим олиш йўлларини ўратиш керак, яъни бунинг учун эгаллаб олиши керак”.

Демак, “Ўқитиш мумкин эмас – ўқиш, ўрганиш мумкин” ақиқасига амал қилиш давр тақозосидир. Чунки ўқувчи-талабага билимларни тайёр ҳолда бергандан кўра, уларни ўқиш-изланиш жараёнига масъулиятини ошириш, ижодкорлик асосида муқтакил мутолаа қилишга ўратиш бош масалага айланмоқда.

Кўлингиздаги кўлланма асосида замонавий дарснинг технологияси қандай бўлмоғи керак? Унинг анъанавий дарслардан фарқи нимада? Мавзу ва унинг мазмунига қараб, замонавий дарс методлари қандай шакллантирилади?

Замонавий дарс таълим натижаларини қандай кафолатлаб бериши мумкин? қаби саволларга, шу билан бирга, ўқитувчи-педагог ўз тажрибасида қўллаб келаётган методларнинг қайси жиҳатларидан воз кечиб, қайси жиҳатларини ривожлантириши ва такомиллаштириши кераклигига жавоб оласиз деган умиддамиз.

Қўлланма амалиётчи ўқитувчилар, методистлар, назоратчилар, ишни энди бошлаётган ёш ўқитувчи кадрлар, илмий изланувчилар, бўлажак ўқитувчилар – магистр ва талабалар, хусусан, янгича ишлашни астойдил мақсад қилган таълим ходимларига мўлжалланган.

КИРИШ

“Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ҳамда шулар асосида ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатларда таълим мазмунини такомиллаштириш бўйича белгиланган беришган вазифаларни таълим жараёнига титибик этиш учун сифат-самарадорликни таъминлашнинг энг масъулиятли даври бошланди.

Иновацион педагогика талабларидан келиб чиқиб, республикамизда таъну, вариатив ўқув режалари; такомиллаштирилган, оптималлаштирилган таълим стандартлари; модернизация қилинган дастурлар, дарсликларнинг янги авлоди тендер танловлари асосида яратилиб, таълим муассасаларига жорий этилмоқда.

Таълим муассасаларини куриш, уларни реконструкция қилиш, жорий ва капитал таъмирлаш давлатнинг аниқ режалари асосида олиб боришмоқда. Шунингдек, уларни замонавий асбоб-ускуналар, ўқув-дидактик куроллар, техник носиталар ва ахборот ресурс марказлари билан таъминлаш, компьютерлаштириш жадал сурыатларда олиб боришмоқда. ўқитувчи ва ўқувчи-талабаларни ижтимоий химоя қилиш, модлий ва маънавий қўллаб-қувватлаш ишлари ҳам ижобий қил этиб боришмоқда.

Шундай даврда ўқитувчиларнинг масъулиятли бирдек хис қилган ҳолда таълим жараёнида замонавий дарсларни тиниқил этишларига нима ҳалакият бермоқда? Таълим муассасаларида инновацион, интерфаол технологияларни қўллаш, таълим сифати ва самарадорлигини таъминлаш, янги дастурлар ва Давлат таълим стандартларини ўзлаштиришни кифолатлаш, ўқувчи-талабани эркин фикр қоритишга ўргатиш, ўз шахсий позициясини қатъий химоя қилиш, универсал ўқув-билув қўникмаларини шакллантириш учун нимани қўллаш ва қандай амалга ошириш керак? қаби муаммоларга ечим топиш давр талабидир.

Шу сабабли замонавий дарсларни ташкил этиш, ўқув жараёнига илгир технологияларни олиб кириш, таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш, комплекс ёндошиш, оптималлаштириш, алгоритмлаш асосида ташкил этиш орқали Давлат таълим стандартларини тўла ўзлаштиришни кафолатлаштириш шу кундаги энг долзарб, кечиктириб бўлмас вазифалардан бирига айланмоқда. Бунинг учун инновацион муҳитда ўқитувчиларнинг ўзларини янгича инновацион фаолиятда ишлашга жалб этиш зарур. Шунинг учун ҳам мавжуд бўлган анъанавий педагогика асосида замон талабига жавоб берувчи инновацион педагогикани таълим жараёнига татбиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Жаҳон олимлари ва таълим соҳасидаги мутахассислар инновацион педагогиканинг зарурлиги ҳақида жиддий фикр билдиришмоқдалар. Инновацион педагогиканинг асосий вазифаси мавжуд бўлган бутун ўқув-тарбия назариясини инновация асосида қайта ташкил этиб, дарс жараёнини сақлаган ҳолда унинг ички тизимини модернизациялаш, такомиллаштириш, ривожлантиришни таъкиф этмоқдалар. Бундай вазиятда бутун ўқув-тарбия тизими назариясини инноватика фани асосида қайта ташкил этиб, ўзгартириш, янгилаш зарур, деган хулосага келмоқдалар.

Кучли, таъсирчан ва мустаҳкам тарбия тизимини факатгина фанни чуқур, пухта ўрганган объектлар асослар ва амалиётда тасдиқланган қоидалар, тажрибалар ёрдамида ривожлантириш мумкин. Бу ҳолат, албатта, инновацион педагогика билан бевосита боғлиқдир.

Олимлар кейинги вақтларда инновацион педагогикани анъанавий педагогикага нисбатан муқобили педагогика, деб юритмоқдалар. Бу фикрни маъқуллаш тўғри бўлади, chunkи анъанавий педагогикадаги олдий тушунчалар: синф (курс), ўқувчи-талаба, мазмун, дарслик, дастур, ўқув режа, ДТСлар сиканниб қолади. Демак, педагогик тизим сақланиб қолади, унда таълим жараёнининг ички тизимини модернизациялаш,

муқамаллаштириш, такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқаради.

Юқорида келтирилган фикрлар, далиллар асосида инновацион жараёни, муҳитни педагогик тизимга боғлаш ёки киритиш орқалигина таълимда юқори сифат ва самарадорлик кафолатланиши мумкин. Лекин бунда интиликларни пухта ишланган ғоя ва лойиҳаларни ўйлаб, ўлчаб, секинлик билан босқичма-босқич, унинг қанчалик фойда беришини назарда тутиб, амалиётга киритиш талаб этилади.

Ўқитувчининг инновацион фаолият юритишида ўқувчи-таълимнинг чуқурроқ билим олиши, ўрганиши, ўзлаштириши кенг ҳажмдаги билимларга қаратилгандагина пировард мақсадга эришиш мумкин. Бунинг учун таълим-тарбиявий фаолиятда фаолликни ошириш, қизиқишни уйғотиш, ижодкорликни, универсал ўқув-билив кўникмаларни шакллантириш ва ниҳоят, жараёнининг мотивациясини ошириш жуда муҳим омиллардир.

Юқорида баён этилган тарзда замонавий дарсларни ташкил этиш учун энг биринчи талаб ўқитувчи ўзини шундай жараёнга тайёрлашни ташкил этиши, ўрганишлар олиб бориши заруриятини келтириб чиқармоқда. Шу сабабли, ўқитувчиларга ёрдам сифатида қўлингиздаги рисолага қўл урдиқ.

Ҳозирги пайтда педагогика фанида замонавий дарс нбраси тез-тез тилга олинмоқда. Замонавий дарс қандай дарс?

Замонавий дарс шундай дарски, унда ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг мавжуд имкониятларидан усталик билан фойдаланиб, унинг ақлий потенциалини ишга солиб, ривожланишини таъминлайди. Ўқувчи-талаба эса ўз имобитида билимларни чуқур ўзлаштиради ва маънавий биркамоллик сари интилади.

Бундай саволлар билан биргаликда, замонавий дарсининг технологияси, белгилари, мезонлари қандай, у қандай

шаклларга эга, у кандай услубда ўтилади, дарсда кандай усуллардан фойдаланилади, унга кандай дидактик инновацион ёндашуви талаблар қўйилади? каби саволлар туғилиши табиий. Педагогика илмий тажрибаларидан, мавжуд нутқни назарлардан келиб чикиб, қўлланмада методик жихатдан деярли мукаммал ёритилган бarchа назарий фикрлар, қарашлар, амалий тавсиялар китобхон фикрини ойдинлаштиришга, юқоридати саволлар ечимини топишга қаратилган.

1 БОБ. ДИДАКТИКА ТАРИХИГА БИР НАЗАР

1.1. ДИДАКТИКА ЎҚИТИШ НАЗАРИСИ СИФАТИДА

Дидактика педагогика назариясининг мустақил қисми бўлиб, унда ўқитиш жараёнининг умумий қонуниятлари очиб берилди. Дидактиканинг сўзма-сўз таржимаси "таълим назарияси" ни англатади. Дидактика "трекча" сўздан олинган бўлиб, "didacticos" – ўратиш, ўқитиш маъносини билдиради.

Педагогика тарихи шундан даволат берадики, "Педагогика" атамаси қанчалик узок вақтдан буюн қўлланилиб келинаётган бўлса, "Дидактика" атамаси ҳам ўша даярлардан буюн қўлланилиши билан аҳамиятлилдир. "Дидактика" атамасини биринчи бўлиб, немис педагоги Готфрикс Ротке (1571-1635) ўзининг "Дидактикадан қисқача кичибот" деб номланган курси орқали фанга татбиқ этди. У дидактикани ўз асарларида "ўқитишнинг санъати", деб номлагди. Кейинчалик Я.А.Коменский "Ҳаммани ҳамма нарсалга ўқитиш санъатидир", деб таърифлагди ва бу ҳақда ўзининг "Буюк дидактика" асарида кенг қамровли фикр юритиб, "дидактика – ўқитишнинг назарий қисмидир" деган қулоғига келди.

Дидактиканинг кенг ва аниқроқ таърифини немис педагог олими И.Ф.Гербарт "тарбияловчи, таълим берувчи филология", деб тахлил қилиш орқали ўнинг моҳиятини очиб берди. Шу билан бирга, ўқитишнинг методларини ишлаб чиқиб, мазмун ва мақсад ҳамда тамойилларини белгилаб берди. 1623 йил немис олими Кристофу Хелбвиут ва Ёҳиму Юнгеллар "таълим санъати" номини қўллаганлар. Шулар ичосида дидактика – таълим бериш, ўқитиш, ўқитиш ҳақидаги фан бўлиб, ўнинг метод, мақсад ҳамда вазифалари тапқил этиш жараёнларини тадқиқ этади, деб таъриф беради.

Бугунги кунда дидактика (ўқитишнинг назарияси ва методикаси) умумий педагогиканинг мустақил соҳасидир.

Хозирги даврда ДИДАКТИКА педагогиканинг бир қисми бўлиб, таълим ва тарбиядаги талқикот муаммолари, уларнинг қонуниятлари, тамойиллари, максаци, мазмуни, воситалари, ташкил қилиниши ва эришилган натижаларини кўриб чиқади.

Дидактиканинг функциялари (вазифаси):

1. Назарий. 2. Амалий.

Маълумки, педагогика дидактика таълим назарияси тушунчаларини ўрганади, мазмун-моҳиятини очиқ бериш йўл-йўриқларини аниқлатади.

Таълим назарияси таълим-тарбия жараёнида амал қилиниши шарт бўлган тамойиллар, таълим усуллари, таълим-тарбия шакллари ва умуман, педагогикадаги асосий қоида ҳамда тушунчаларни ўз ичига олади.

Дидактика – Нимани ўқитиш керак? Нима учун ўқитиш керак? Қандай қилиб ўқитиш керак? Қаерда ўқитиш керак? деган саволлар устида илмий изланишлар, тажриба-синов ишлари олиб боради. Ўтказилган синов ишлари натижасига кўра, энг самарали ва қулай усуллари амалиётта қўлланиш учун тавсиялар беради. Бундан ташқари, дидактика ўқитишнинг умумий қонун ва қонуниятларини ўрганиб, уларнинг моҳиятларини аниқлаб беради. Ҳар бир ўқув фанининг ўқитиш технологияларини, интерфаол усулларини, инновацион ёндашувларини аниқлашга асос яратлади. Бошқача қилиб айтганда, педагогик фаолиятни самарали олиб бориш ҳамда назарий ва амалий ҳаракатлари учун методологик асос вазифасини ўтайди.

1.2. ДИДАКТИКАНИНГ ПРЕДМЕТИ ҲАМДА ВАЗИФАСИ

Дидактика замонавий тушунча сифатида таълим ва тарбия муаммоларини талқик этишни ўрганиш бўйича илмий билимларнинг тараққиёт асосини ўзида акс эттиради.

Дидактика – бу назарий ва бир вақтнинг ўзида амалий-методий фан.

Дидактика – бу таълим ва ўқитиш назарияси масалларини ўрганадиган педагогика соҳаси.

Ўқитиш – ўқитувчи ва ўқувчи-талабаларнинг ўзаро таъриқ қилиши, максатга йўналтирилган янги билим, кўникма, маъна ва компетенцияларни ўзлаштириш, ўқувчи-талабаларнинг таълим-тарбиясини ривожлантириш жараёни.

Таълим – инсониятнинг фан ва маданият тизимида тушуниб қилинаётган бойлиқларини ўзида акс эттирувчи тарбиянинг бир томони.

Дидактиканинг асосий тушунчалари:

- Ўқитиш жараёни
- Ўқитиш тамойиллари (принциплари)
- Ўқитиш методлари
- Таълимнинг мазмуни
- Ўқув ишларини режалаштириш ва бошқалар.

Ўқитиш ҳақидаги бундай фикрлар аввалдан буюк олим на философиялар Сократ, Демокрит, Платон, Аристотеллар томонидан ҳам айтиб ўтилган.

Дидактиканинг талқикот объекти таълим-тарбия жараёни ҳисобланади. Унинг талқикот предмети эса таълим жараёнини ташкил этувчи “таълим-тарбия олувчи”, “таълим-тарбия берувчи”, ўқув дастурлари, методик мажмуалар, таъриқлар ва бошқа ишланмалар, топилмалар, дидактик материаллар ҳамда ўқитишнинг усул ва услублари, техник воситалари ва улар орасидаги функционал алоқдорлиқлардир.

Энди таълим-тарбия жараёнида дидактика фанининг натижалари нимага асосланган иборат, деган саволга жавоб беришга ҳарикат қиламиз.

Биринчидан – таълим жараёнида билим, кўникма, маъна ва компетенцияларни ҳосил қилиш қонуниятлари ҳамда механизмни аниқлаб беришдан иборат. Бу ҳолатда у қонуният қонуният ва тамойилларни ўз ичига олади.

– билимни ўзатишда онглилик, насуллийлилик ва фаоллик;

– кўргазмалilik, намойиш эта олишлик;

– тизимlilik, мунтазамlilik;

– мустанкамlilik, тушунарlilik, мотивлаштириш;

– илмий асослаб бера олишлик;

– назария ва амалиётни уйғунлаштира олиш каби тамойилларни ўз ичига олади.

Иккинчидан – таълим мазмунини янгилаш ва унинг ҳажмини бойитиш, такомиллаштириш.

Учинчидан – таълим ва тарбия беришни янги-янги шакллар асосида модернизациялаш, такомиллаштириш, ривожлантириш, янги педагогик технология, инновация ва интерфаол таълимни амалиётга жорий этиш.

Тўртинчидан – таълим-тарбия жараёнида Давлат таълим стандартларини ўзлаштириб олишни кафолатлаш, маънавий етуклик, тарбия тоғланлик ва баркамол шахсин шакллантиришдан иборат.

Олимларнинг кузатишларича, дидактика замонавий дарсларни олиб боришдаги имкониятлар, унни такомиллаштириш ва ривожлантириш йўллари, усул ва воситаларини очиб берди. Мавжуд дидактикада фронтал методлар, анъанавий ўқитишлар ўқувчи-талабанинг ўзлаштиришидаги хусусият билан уларнинг шахсий имкониятлари орасидаги ўзаро боғлиқлик яхши ўрганилмаган. Асосан, ўзлаштириш тайёр материалларни ўзатиш ва етказиш орқали амалга оширилади. Унда ўқувчи-талаба эҳтиёжи хоҳиш-истаги, қобилияти ва мойиллигига мослаштирилмаган. У, асосан, хотирада сақлашга суянди. Ўқувчи-талабанинг табиати ва хусусий имкониятлари орасидаги қарама-қаршилиқлар ҳам яхши ўрганилмаган, яъни таълим-тарбия марказида ўқувчи-талаба шахси бўлиши, таълим эса шахста йўналтирилиши зарурлигини туғдирмоқда. Дидактикада, айниқса, замонавий дидактикада фронтал методлар билан ўқувчи-талабанинг ўзлаштиришидаги

хусусий имконияти орасидаги қарама-қаршилиқлар яхши ўрганилмаган, изланиш ва тадқиқотлар олиб борилмаган.

Агар ўқитиш жараёнида ҳар бир ўқувчи-талаба ўз қобилияти имконияти даражасида топириқлар олиб, мустанкам ишласа, у идеал вариант (ҳар бир шахста хос ва мос қонув) бўлиб хизмат қилади. Бундай ҳолат вуқудга келтирилганда ўқув материаллини тўла ўзлаштириш кафолатланади. Шу билан бирга, таълим жараёни ҳам раёқлашган ҳолда ҳар бир шахсининг табиатига мослаб олиб борилади. Шунингдек, таълим ўйинли технологиялар орқали олиб борилади, ўқувчи-талабаларнинг ривожланиш даражаси ҳам юқори бўлади. Умуман, бундай жараёнлар уларни ўз ичига имкониятларини ишта солиш, ўйлаш, эркин фикр иритиш, мулоқот ва ижодкорлик сари етаклайди. Бу ҳолатда уларда атроф-муҳит ҳамда оламни ўрганишга, ҳаётни бошқариш қизқиш ортади, кийинчиликларни енгиб ўтиш вуқимлари шаклланади.

Дидактиканинг замонавий бошқичаги вазифалари:

1. Шахсининг иродавий ва ахлоқий сифатларини шакллантиришда ўргатишнинг тарбиявий таъсири.
2. Мустанкам фикрлаш ва билиш фаоллигини шакллантириш.
3. Қичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг умумий ривожланиш даражасини фаоллаштириш.
4. Аслий қобилиятларни ривожлантириш ва шакллантириш.
5. Ўқув материалларини ўзлаштиришнинг муаммолари қарастери.
6. Ўқитишни индивидуаллаштириш ва дифференциаллаштириш.
7. Ўқитишни гуманитарлаштириш ва демократлаштириш.
8. Предметлар ўртасидаги алоқалар асосида ўқувчи-талабаларнинг ҳаётий тажрибасини ошириш.
9. Ўқитишни режаллаштириш ва компьютерлаштириш.

10. Иктидорли ўқувчи-талабалар билан ишлаш.

11. Мулоқотнинг юқори маданият даражаси орқали ўзаро шахсий муносабатларни шакллантириш.

Дидактиканинг асосий мезони: Дарс бериш, ўргатиш, таълим, билим, кўникма, малака, компетенция шунингдек, ўргатишнинг максаси, мазмуни, ташкил қилиниши, турлари, шакллари, методлари, воситалари, натижалари (маҳсули).

1. **Дарс** – ўқув жараёнининг маълум бир этапи, бўлини, элементи, маъно жиҳатдан тугалланган, ташкилий ҳамда вақт жиҳатдан чекланган давр.

2. **Дарс бериш** – педагог фаолиятини, дарс максасларини амалга оширишни тартибга солиш, ахборотларни етказиш, тарбиялаш, тушуниб етиш ва олинган билимларни амалиётда қўлай билиш.

3. **Ўқув жараёни** – ўрганиш, машқлар бажариш орқали ўз фаолиятини бошқара олиш асосида янги билимларни интилиш, эришиш.

4. **Ўқитиш жараёни** – ўқитувчи ва ўқувчи-талаба орасида ўзаро тартибга солинган фаолият, қўйилган максасга эришиш.

5. **Таълим** – ўқув жараёни давомида эгаллаб олинган билим, кўникма, малака, компетенция ва фикрлаш йўналишлари. У ўқитиш жараёнида шахснинг интеллектуал, маънавий, маърифий, маданий ва эстетик ривожланишини таъминлайди.

6. **Билим** – инсоният томонидан яратилган ғояларнинг фанлар кесимидаги талқинини назарий жиҳатдан ўзлаштириб олиш.

7. **Кўникма** – ўзлаштириб олинган билимларни турли йўللар билан амалиётда қўлай олиш.

8. **Малака** – ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни юқори даражада ижро эта олиш. У бир неча марта амалиётда қўлланилган, юқори даражада ўзлаштирилган сифат ва самарадорликка эриштиради.

9. **Компетенция** – инглизча “competence”, яъни “маҳорат”, “қобилият” деган маъноларни англатади. Ўқинтилган билим, кўникма, малака, қарашлар ва шахсий интеллектнинг намоян бўлиши ёки таъсир кўрсатиш қобилиятидир. Бунда ўқувчи-талабаларнинг эгалланган билим, кўникма ва малакаларни ўз шахсий, касбий ва истеъмолий фаолиятларида амалий қўлай олиш лақаатлари шаклланиши.

10. **Максас** – ўқитилган кўзда тутилган ва олинган маълум ҳажмдаги билим, ўқитиш тизимини ўзлаштириш ниятига, тизимнинг тузилишини агрофилча камраб олган таълим кўрилишини модернизация қилишга қўйилган маълум максасли амалга ошириш.

11. **Мазмун** – шахснинг ривожланиши ва шаклланишини таъминловчи ҳамда ўқувчи-талаба ўзлаштириши зарур бўлган билимлар тизими. У амалда қўллаш учун бериладиган кўникма ва малакалар, таълим жараёнида фикрлаш, қўллаш, мунохаз норитиш орқали амалга оширилади.

12. **Танкил этиш (танкилотчилик)** – дидактик жараёни тартибга келтириш, тизим билан узвий боғланиш орқали қўйилган вазифани самарали ечимлар топишга йўналтириш, қўйилган максасни кўзда тутишнинг энг қўлай формасини шакллантириш.

13. **Шакл** – дарс жараёнини амалга оширишнинг энг қўлай усуллари, воситалари, кетма-кетлиги, ўқитишдаги ўқувчи-талабалар сони, сарфланган вақт, жой қўлайликлари.

14. **Метод** – дарснинг максасли ҳамда вазифаларини амалга ошириш йўллари, усуллари.

15. **Восита** – ўқув жараёнини амалга оширишга ёрдам берувчи, ўқитувчининг шахсий касбий сифат кўрсаткичларини амалга оширишда қўлланиладиган ўқув қўланма, ёрдамчи қуроллар, мультимедиа, компьютер дастурлари, ўқитувчи овози, маҳорати, дарсиклар, қўланмалар, дидактик тарқатма материаллар, синф жиҳози, инновацион АКТ ва бошқалар.

16. Натижа – кўзда тутилган максални амалга ошириш даражаси, ўрганилган билим, кўникма ва малака, шахсий касбий компетенциялик.

Юқоридагилардан шу нарсалар маълум бўлдики, дидактика таълим ва ўргатиш ҳақидаги фан бўлиб, таълим-тарбиянинг максалди ва мазмунининг методлар, воситалар орқали таълим этиб, сифатли ва самарали натижалар олишни кўзда тутар экан.

Дидактика педагогиканинг таркибий қисми сифатида. Ўқитиш жараёни педагогнинг ўргатувчанлиги фаолиятини ва ўқувчи-талабаларнинг махсус таълим этилган билиш фаолиятини ўз ичига олади. Шу ўринда бу жараёнларнинг таълимга эътибор қаратайлик. Таълимда ўқитувчининг бошқарувчанлик роли ўз касбининг ижтимоий асосларидан келиб чиқиб, аждоқларнинг бой тажрибасининг илмий-педагогик меросини, инсониятнинг асрлар давомидиги билиш, меҳнат, мулоқот, умумий алоқалар, эстетик ҳамда ахлоқий қарашлар жараёнида кўлга киритган ютуқларини эътиборга олиш шарт қилиб қўяди.

Буларнинг барчаси ўқитувчининг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи вазифаларини амалга оширишда ўз аксини топтоғи лозим. Ана шу асосдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим жараёнида ўқитувчи ўз ўқувчи-талабаларига кўлга киритилган билимларни ўргатади. Ўқув фаолиятида уларни билим, кўникма, малака ва компетенциялар билан қуроллантиради. Шу билан бир пайтда, у ўқувчи-талабаларда дунёқараш ва ахлоқ нормаларини ҳосил қилади, қизиқиш ва қобилиятларини шакллантиради, уларнинг билишга бўлган фаолиятини оширади. Ўқитувчининг фаолияти ўқувчи-талаба шахсининг максалда мувофиқ шаклланишига катта имкониятлар очиб беради, яъни бутун ўқув жараёнини режалаштиради, ушбу жараёнда ўқувчи-талабалар билан биргаликдаги фаолиятини таълим этади. Уларга қийинчиликларни енгиб ўтишда ёрдам беради ҳамда ўзлаштирилган билимларни ва бутун таълим

жараёнини таъхис қилади. Ўз навбатида ўқувчи-талабаларнинг фаолиятини ўқув жараёнида ўргатишга, билим, кўникма, малака ва компетенцияларни эътиборга олиш, унинг жамиятга, фойдали фаолиятга тайёрлашга йўналтирилади.

Таълим жараёнида ўқувчи-талабаларнинг фаолияти кўп қаторли бўлишдан ҳаракатни ифода қилади ва бу ҳаракат билишга доир вазифаларни ҳал қилишда уларга катта ёрдам беради.

Дидактиканинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги. Таълим жараёни жамият ривожланишининг ижтимоий, педагогик ва сиёсий шарт-шароитлари, одамлар фаолияти ва таълим эҳтисотлари, замонавий фан-техника тараққиётининг ютуқларига ҳамда таълим олувчиларнинг шахсий сифатларига қўйилган катта талабларга асосланади.

Дидактика соҳасидати натижалар унинг олдида янги-янги масалаларни қўзғайди. Бу муаммоларни ҳал қилиш бошқа фан ютуқларидан максимал даражада самарали фойдаланишни талаб этади.

Ғисса ва социология жамият ва атроф-муҳит ривожланишнинг умумий қонуниятлари ҳақидаги фанлар сифатида дидактикага одамлар ҳаёти ҳамда фаолиятининг ижтимоий ва бошқа ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишда ёрдам беради.

Системанилик таълимдаги сиёсий ҳодисалар ва жараёнлар билан боғлиқ дидактик масалаларни ечиш учун қўлдан келиди.

Эпистемология дидактикага одамларнинг миллий ўзига хосликларини тўғри ҳисобга олишда ёрдам беради, чунки таълимда миллий таърибалар ўзига хос хусусиятга эга.

Педагогик психология таълим жараёнида билим, қўникма, малака ва компетенцияларни эътиборга олишда жараёнининг педагогик қонуниятлари ҳамда принципларини ҳисобга олишда имконият беради.

Одам физиологияси таълим жараёнида инсон тани тузиллиши ва нерв тизими ишлаш қонунликларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг роли, аҳамияти ҳамда вазифаларини кўрсатишга ёрдам беради.

Хусусий методика – алоҳида предметларни ўқитишда мўлжалга олиш, таълимнинг турли шакли ва воситаларни қўлланишининг ўзига хосликларини аниқ ҳисобга олишда ёрдам беради.

II БОС. ДИДАКТИКАНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ ҲАҚИДА

Ҳар бир ўқув фани ўзининг характериға, хусусиятиға, қонунликлариға эга бўлади, шу билан бирға, ўзининг алоҳида методлари ва ўргатишнинг ташкилий шаклларини талаб қилади. Бу масалалар билан хусусий дидактиканинг ўқитиш методларини шуғулланади. Барча хусусий методикалар таълим дидактикани очиб бериш тамойиллариға асосланган педагогика фани ҳисобланади. Шундай қилиб, умумий педагогика барча хусусий методикалар учун назарий база бўлиб хизмат қилади.

Ўқитишда хусусий методика ва умумий дидактика бир-бирини қамқорлас боғланган ҳолда ривожланади. Бунинг учун мувофиқ ҳолда ўз-ўзини ўқитиш қатта рол ўйнайди.

Ўз ўзини ўқитиш – бу кишида юзатга келадиган билимға бўлиб тилибни, эҳтиёжни қондиришға йўналтирилган таълим асосий фаолиятдир.

И.А. Коменскийнинг дидактик тамойиллари:

Ио Амос Коменский (1592-1670) замонавий педагогиканинг асосчиси ҳисобланади. Унинг ўқувчи-талабаларға таълим ва тарбия бериш масалалари бўйича назарий ишлари ("Оналар мактаби" (1632), "Буёқ дидактика" (1633), "Ҳиллар ва барча фанларнинг очик эшиги" (1631), "Педогогик мактаб" (1651) ва бошқалар) барча муҳим педагогик муаммоларни кўриб чиқишға асосланган. Коменскийнинг дидактика бўйича илмий ишларида дидактик тамойиллар деб ном олган ўқитишнинг умумий тамойиллари қайд этилган масалалар кенг ўрин олган.

Ўқитишнинг умумий тамойиллариға методик қаратилган таълим бериш ва ўргатишға таянладиган усуллар тушунилади. Педагогикаға оид адабиётларда таълимнинг методик (хусусий) тамойиллари ва дидактик (умумий) тамойиллари фарқланади. Коменский бу

принципларга амал қилиш зарурлигини кўрсатибгина қолмасдан, балки уларнинг моҳиятини ҳам очиб берди. У дидактик принциплар деганда қуйидагиларни назарда тутди:

- 1) онглилик ва фаоллик тамойили (принципи);
- 2) кўргазмалilik тамойили (принципи);
- 3) изчиллик ва тизимlilik тамойили (принципи);
- 4) машқ қилиш, билим ва маънакаларни пухта эътилол тамойили (принципи).

1. Онглилик ва фаоллик тамойили.

Бу тамойил ўқитишда ўқувчи-талабалар султ бўлмасдан, машқни ёллаб олиш йўли билан тушуниб этиб, чуқур ва ишонарли асосга эта бўлган билим ва маънакаларни эътилол равишда олиб борилиб, билимда расмийлицилик ҳукмрон бўлган ерда онглилик бўлмайди. Бу борада Коменский таълимда расмийлицилик, куруқ сафата, мактаб ёшларининг хар кандай ижодий қобилитини сўндиради, вақтини бекорга ўтказди ва уларнинг тараққиёт йўлини бекитиб қўйди, дейди.

Коменский предмет ва ҳодисаларнинг моҳиятини тушуниб этиш учун муваффақиятли ўргатишнинг энг муҳими ўқувчи-талабаларнинг онгли тушуниши деб ҳисоблайди. “Ёшларга тўғри таълим бериш – бу қўлаб муаллифларнинг асарларидан тўпланган сўзлар, иборалар, ҳикматлар, фикрлар йитиндисини болаларнинг миёсига жойлаш деган гап эмас, балки нарсаларнинг моҳиятини тушуниш қобилиятининг ўстириш демакдир”.

Коменский ушбу тамойилни илгари сувар экан, ўқитишда маъно-маъмуни тушуинмай, отзаки ёллашга қарин чикади. Унинг фикрча: “Ақл-идрок билан яхши тушуниб олинадиган нарсадан бошқа ҳеч бир нарсани зўрлаб ёлламаслик лозим”.

Коменский онгли билимнинг асосий хоссасини нафақат тушуниш, балки амалиётда фойдаланиш деб ҳисоблайди. “Ушбу таълимнинг нимани ўргатишдан қатъи назар, бу нарса тушуниш қилиш фойда келтириши тушутирилса, бола уни тўғри яқинрок тушуниб олади”.

Коменский қандай қилиб ўқитишни онгли равишда амалга ошириш тўғрисида бир қатор тўлиқ маълумотлар берди. “Энг асосийси, улардан талаб қилиш ҳисобланади: қанчалик билим беришда барчасини шундай қилиш кераки, қатор нарсалар-ҳодисаларнинг қарда бўлиши ва қандай таътилолдан қатъи назар, аниқ билишлари ҳамда ҳеч қандай таътилолсиз тушунишлари керак”.

Ўргатишнинг онглилиги ўқувчи-талабаларнинг қизиқиш, ижодкорлиги билан қамбарчас боғлиқ. Бу борада Коменский шундай ётган эди: “Ҳеч қандай доя қамтир қизиқиш болани дунёга келтиришга қучи етмайди, агар қучи онда қуч-қувват бўлмаса, унинг ўзи ҳаракат қилмай, барчаси фойдасиздир.” Шундан қелиб чиқкан ҳолда, Коменский ўргатишнинг энг асосий душманларидан бири қизиқиш талабаларнинг қангасалити ва фаоллицилиги, деб таътилолди. Унинг “Яхши тақкил этилган мактаб қонунлари” (1953) ҳақидаги асариди қангасаликнинг қангасалити ва уни қаргараф этишнинг бир қатор қангасаларини очиб берди. Жўмладан, “қотиб қангасалитинг қангасалити билан қўшилиши меҳнатга қангасалити келтириб “қикаради”, деб ҳисоблайди. Бу билан қангасалити қонгасалар боғлиқ.

1) қонгасалитдан ишдан қочини;
2) қонгасалити бажаришда бўшлиқ, совуққонлик, енгил-қонгасалити, қангасалмаслик;

3) қонгасалити ишни секинлаштириш ва тўхтатиш.

Коменскийнинг айтишча, ўқувчи-талабаларнинг қангасалити шундай ақс етдики, улар мустикал фикрлаш, мустикал етди у ёқда турсин, ҳақиқий ёруғ ва тўлиқ билимни эътилол қилиш қам ўйламайди ва яна қамиди шундай ўқитишга эришиш

учун ўзига керакли меҳнатни қабул қилмайди. Шу билан бирга, Коменский “данасаликни меҳнат қилиш билан қувлаш керак”, деб айтган эди.

Коменский ёшларни мустақиллик ва фаоллик орқали тарбиялаш педагогларнинг энг муҳим вазифаларидан бири деб ҳисоблаган эди. “... назария ва амалиёт бирлигида қўлланилиши ёрдамида ҳар бир ўқувчи ўзи ўрганади. У шахсий сезгилари орқали барча машғулотларни тушунишни беришни ва бажаришни ўзида синиб кўради ҳамда амалиётда қўллашни бошлайди. Мен ўзимнинг ўқувчиларимни ҳар доим кузатишимда, уларнинг нутқ фаоллигида, амалиётда мустақиллик ва фаоллиқни ривожлантиришни мустақим билгимга, яхши ҳислат ва нихоят охирида бахт-саодатга эришиш учун ягона асос сифатида қўллайман.”

2. КўРГАЗМАЛИЛИК ТАМОЙИЛИ.

Ўқитишнинг кўргазмалилик тамойилида ўқувчи талабаларнинг билимларни тўғридан-тўғри предмет ва ҳодисалар устидан кузатиш йўли билан уларни сезиниб орқали ўзлаштириши назарда тутилди. Коменский бу тамойилни ўқитишнинг олтин қоидаси, деб ҳисоблайди.

Ўқитиш жараёнида кўргазмалиликдан фойдаланиш қадимий тарихга эга бўлиб, одамлар бу усулдан ўз турмуш тарзларида ёзув ва мактаб бўлмаган даврларда ҳам фойдаланганлар. Аmmo ундан таълимда умумий педагогика тамойиллари сифатида фойдаланишни биринчи бўлиб Коменский жорий қилди.

Коменскийнинг кўргазмалилик ҳақидаги таълимот асосида сенсуализмга асосланган материалистик билиш назарияси ётади. У кўргазмалиликни асослаш учун муш маротаба битта жумлани такрорлайди: “Ҳиссиётга олдидан бирор нарсанинг таъсири бўлмаганда, онгга ҳеч нарса бўлмаган эди”.

Кўргазмалилик принципида:

- 1) билишга реал нарсаларни кўрсатиш;
- 2) дунёни расмлар орқали тушунтириш;
- 3) нарсалар моделини кўрсатиш;
- 4) ўқувчининг сўзи.

Коменский “Дунёдаги нарсаларнинг расмларда акс этган” дарида ўқитиладиган, ўрганиладиган нарсаларни кўриш, еиниш, ҳидлаш кераклигини айтиб, буларнинг “чуқур ўрганилишига ва эсда узок вақт қоллинишига олиб келди, дейди.

Коменский кўргазмалилик ва унинг аҳамиятини таълимда қўлланишларни назарда тутди:

1. Агар биз ўқувчиларнинг ҳақиқий ва мустақам билим қозониши истасак, уларнинг барча ўрганиладиган предметларини шахсий кузатиш ва ҳиссий идрок этиш орқали таълимлаш керак.

2. Ўқувчилар ўзларига тегишли сезгини ифодалашлари учун, чунки улар ўзлари кўришлари, эшитишлари, сезиниб, кўл билан ушлаб кўришлари, жиддий билишлари таълимнинг самарасини кўриши шарт.

3. Ўрганиладиган объект ҳусуида ўқувчида тўғри таълимнинг қосил қилиш учун бевосита унинг ўзини кўришга ёки унинг суратини намойиш этиш максалга эришилди.

4. Ўрганиладиган объектни кунлар давомида диққат билан кузатиш, у ҳақда кенг маънодаги тушунчани қозониш кўра тушунарли ва эсда қоладиган.

Бундан кўриниб турибдики, Коменский кўргазмалиликни нафакат ўқитишнинг тамойили, балки таълимнинг асосий тамойили деб ҳисоблайди.

Коменский кўргазмалиликни амалга ошириш таълимот асоси бўлишини айтди:

- 1) қосиладиган маъжуд предметлар устидан тўғридан-тўғри кузатиш;
- 2) предметни кўриш имкони бўлмаса, унинг модели ёки таълимнинг қўлланиш;

3) предмет ёки ҳодисага оид жараёнларнинг сурати ва тасвирини кузатиш.

Ҳар қандай ёки исалган кузатиш орқали қачонки (ва ўқувчи-талабаларни ишонтирсак, шунда ўқитиш самараси) эришамиз.

Кузатишни тўғри амалга ошириш учун Коменский қуйидагиларни қатъий талаб қилади: “Ўқувчилар сезиб-идроқ этиш мумкин бўлган нарсаларни, албатта, сезилар воситасида, хусусан: кўриш мумкин бўлган нарсаларни кўриб билан кўриб, ҳили бор нарсаларни – ҳиллаб кўриб, таъмин сезиш мумкин бўлган нарсаларни – татиб кўриб, ушлаб сезиш мумкин бўлган нарсаларни ушлаб, билиб олишлари керак. Бирданига кўп сезгилар ёрдамида идрок этиш мумкин бўлган нарсаларни, илгожи борида, бир неча сезгилар иштирокида идрок этиши лозим... болаларга ҳақиқий ва мустаҳкам билим бериш учун умуман, ҳамма нарсани бевосита кузатиш ва сезгилар асосида ўқитиш керак”.

3. БИЛИШНИНГ ТИЗИМЛИГИНИ ВА ИЗЧИЛИГИНИ ТАМОЙИЛИ

Коменский таълимнинг тизимли бўлишини талаб қилади. Ўқитиладиган материал ўқувчи-талабаларга асосий қондалар тарикасида лўнда баён қилиниши керак. Ўқитиладиган далиллардан ҳулосаларга, мисоллардан қонунларга ўтти далиллар ва мисолларни қондалар тизимига солиб умумлаштириб бериш лозим, акс ҳолда ҳодисаларнинг тизимсиз уюми ҳосил бўлиб қолади. Аниқдан нопинҳа осондан қийинга, умумийдан хусусийга ўтиш керак. Бу инча нараса-ҳодисага умумий тушунича бериб, кейин унинг турли томонларини айрим-айрим ўрганиш кераклигини кўрсатди.

Изчиллик тамойилида фан асосларини изчил билан қилиш ва системали тарзда ўргатиш талаб этилади. Буни вазифаларни амалга ошириш учун аниқ вақтни белгилаш, ўқитишнинг бола ёшига мос бўлиши, материал изчиллик билан

ўрганилиши, яъни бутунги мавзу эртанги мавзу билан қилиниши ва кейинги ўтиладиган материалга йўл очилиши керак.

Фаннинг асосини кетма-кет ўрганиш ва билишнинг тартибдорлигини Коменский ўқитишнинг мажбурий тамойили, яъни асосийдан эди. Бу тамойил ўқувчи-талабалардан билиш тартибдорлигини, маълум мантикий ва методик қонун кетма-кет этилишини талаб қилади.

Кетма кетлик ва мунтазамлик биринчи навбатда кўриб олиш мавзуларига тегишли бўлади:

- 1) фаннинг мантикий тузилишини бузмаслик учун кетма-кетлик қонунини таъминлаш;
- 2) ўқитишнинг нимадан бошлаш кераклиги ва уни қандай кетма-кетликда тузиш лозимлиги;
- 3) аниқ ва ўқитган мавзулар орасида боғлиқлик қандай таъминлангани;
- 4) ўқитишнинг алоҳида босқичлари ўртасидаги кетма-кетлик қонунини таъминлаш ва б.

Коменский ўқитишнинг кетма-кет олиб борилишини талаб қилиб, қуйидаги талабларни киритади:

Биринчи талаб, ўқитишнинг ўрнатилган вақт бўйича кетма-кет бўлиши у қанчалик “қалбон – тартибли кетма-кет бўлиш”.

Иккинчи талаб, ўқувчи-талабаларнинг билиш даражаси кетма-кет даражасига мос келиши ва барча ўқувчиларнинг билишнинг йиғиндиси эътибор билан синфларга таъминланган шарт.

Учинчи талаб, барча мавзулар бошидан охиригача ўрганиладиган.

Тўртинчи талаб – билимларни асосли ўргатиш – ҳамма ўқувчи талабаларини тушутириб ўқитишдир, яъни бирор-бир нарсанинг қандай ҳосил бўлишини ўргатишга қаратилган, билиш у нима учун бошқача бўлмаслигини ҳам таъминлашдир, чунки бирор нарсани билиш нарсаларнинг кетма-кет бўлишларини аниқлашдан иборат.

Коменский ушбу талабларни амалга ошириш учун билим дидактик қондаларни ва бир катор аник кўрсатмаларни шакллантиради:

1. Машгулотлар шундай тақсимланиши керакки, унга йил, ой, кун ва соатларда маълум ўқув вазифалар қўйилиши бўлиши ҳамда бу ўқитувчи томонидан ўйланган ва ўқувчилар тушуниб етган бўлиши шарт.

2. Бу вазифалар алоҳида синфларнинг вазифаларига мос равишда, ёшнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олини билан ҳал этилади.

3. Бир фанни ўргатишнинг давомийлиги ўқувчи талабалар уни бошидан охиригача ўзлаштиришига калар давом этишини тақозо этади.

4. Янги материал ҳар доим олдингиларига асосланган ва кейингилари билан мустаҳкамланган бўлиши, биринчи машгулотлар шундай тарзда тақсимланиши шарт.

5. Ўқитишда кўпроқ "умумийликдан хусусийликка", "енгилдан қийинга", "маълумдан номатълумга", "маълумдан ўзоққа" ва бошқалар бўлиши керак.

"Бу кетма-кетлик — деганди, Коменский — ҳамма ерда риоя қилиниши зарур; ҳар ерда бўюмларнинг тартибини билгилдан эҳсан ўткирилини тушунишга, сўнгра ҳар бир бўюмни истеъмом қилишга ўтиш керак. Ана шу йўллар билан ўқитиш ўқувчи фаоллигини ошириб, уни ҳаракатланишга ва машинага ўхшаш ўз мақсади сари олиб боради."

4. МАШҚ ҚИЛИШ, БИЛИМ ВА МАЛАКАЛАРНИ МУСТАҲКАМ ЭТАЛЛАШ ТАМОЙИЛИ (ПРИНЦИПНИ)

Коменский ўқувчи-талабаларнинг материални мустаҳкам, асосли ўзлаштириб олишларига катта аҳамият бериб, "мустаҳкам асос" вужудга келтириш, ўқитилган нарсаларни бир-бирига боғлаган ҳолда олиб бориш лозим дейди.

Ҳар бир маълум қисқа ва аник қондалар асосида берилиши керак. Ушбу материални машқ қилириш ва такрорлаштириш қилиш талабларини материални мустаҳкам ўзлаштиришига асос қилиб, такрорланган дарс материални эсда яхши қилиб қолдири.

Коменский ёшлар мактабда машқ қилиш билан ёзишни, яъни машқ қилиш билан гапиришни, ашулани машқ қилиш билан ёзув айтишни, ҳулосалар чиқариб бериш йўли билан ёзувлар чиқаришни ва шу қабиларни ўргансинлар, токи келажикда яхши кўриб турган бамисоли бир устахона бўлсин,

Билим ва малакаларнинг тўлақонли кўрсаткичлари тақдирланган машқ ва такрорланишнинг мунтазамлиги тақозо қилинади.

Такрорлаш ва машқ қилиш таъмоийлини Хитой конфуций Конфуций ўқитиш тизимини такрорлаш ва машқ қилиш таъмоийли асосида таъкил қилган. Асримизнинг таърифида у ўқитишнинг универсал методи бўлиб қолди.

Бундан кўрақ тушуниш ҳар хил вақтда ўқитишнинг мазмунини тақдирланган ўқитишлар билан боғлиқ ҳолда ўрганилган. Машқ қилиш ва такрорлаш тушуначасига Коменский бу усулдан қорилди. У ўқувчи-талабалар олдида янги вазифа қилиб, яъни бу уларнинг фаоллиги ва онглилигига асосланиб, келажикда кўпроқ эътилошлар. Унинг фикрича, машқ қилиш яъни маълум равишда эслаб қолишга эмас, ҳодиса ва таъдирларни тушунишга, улардан амалий фаоллигга онгли қилишдан ўзлаштириб, фойдаланишга хизмат қилади.

Коменский машқни хотира билан боғлайди ва шундай қилиб "хотирада саклаш учун машқни тинимсиз татбиқ қилиш шарт". Бироқ шу билан бирга, Коменский механик қилиш эсда саклашга қарши қурашиб, "Онгда иктидорли қилиш фақат тушунарли хотирани мустаҳкамлаш орқали қилинади" дейди. Шунингдек, дидактик кўпроқ ўқувчи-талабаларнинг жисмоний таъбиясига ажратишни талаб

Коменский машк килиш ва такрорлашга катта аҳамият бериб, ўқитишнинг ушбу тамойилини амалга ошириш учун бир катор қоида ва кўрсатмаларни илгари сурди:

1. Ўқитишда материалнинг тўб моҳиятини тушуниш учун такрорлаш ва машк килишни моҳирона олиб бориш лозим.

2. Тушунарсиз бўлган материални ҳеч қачон ёдлашга ёки ёдлаб олишга мажбурлаш керак эмас.

Ўқитувчи материални тушунтиргандан кейин ҳар бир ўқувчи-талабани ўз ўрнига тақсиф қилиши керак. "Ўқувчи ўқитувчи ўқувчилардан бирини турғзади, у ўқитувчининг барча айтганларини худди ўша тартибда такрорлаши керак. Шунингдек, қоидаларни мисоллар билан тушунтирадиган, унинг ўзи бошқаларга ўқитувчи бўлади. Агар у бирор хатога йўл қўйса, ўқитувчи бу хатони тўғрилаши шарт. Шундан сўнг бошқасини туришга тақсиф қилиши лозим ва у ҳам шунини ўзини бажаради..."

Коменскийнинг фикрича, шундай машк алоҳида фойда келтиради, ёки:

1. Ўқитувчи ҳар доим ўқувчи-талабаларнинг диққатини ўзига қаратади.

2. Ўқитувчи ўзи томонидан баён қилинганларнинг барчаси тўғри эътиборланганига маълум даражада ишонч ҳосил қилади. Агар билимлар етарли даражада эътиборланган бўлса, у ҳозирнинг ўзидаёқ хатони тўғрилаш имкониятини топиб бўлади.

3. Материал мазмунни қанча кўп такрорланса, хатони энг орқада қолувчилар ҳам баён қилинганларни бошқалар катори тез тушунади.

4. Шу туфайли ўқитилганларни барча ўқувчи-талабаларнинг ўзлари шунча кўп такрорлайди, улар ўқинган уйда астойдил ишлайди, ўзининг қарзига нисбатан дарёни яхши ўзлаштиради.

5. Қачонки ўқувчи-талаба доимий равишда шундай тарзда ўқитиб бориlsa, ўқитувчининг мажбуриятларини

қилишига, унинг ақлида айрим тетиклик, хурсандчилик ва бошқалар бўлиб, таълим олиши ортади ҳамда жамоа олдига қилинган фоида нақлида юқори, жўшқин, руҳланган ҳолда қилинган билан дилилик ишлаб чиқилади, бу эса ҳаётда қилган фойда берилади.

Коменский машк килиш ва такрорлаш тамойиллари учун қилган талабларни ишлаб чиқди:

1. Қоидаларни амалиётда мустаҳкамлаш ва кўплаб-қўллаш керак.

2. Ўқувчилар ўқитувчи кўрсатмалари ва қонунлар қилинишига ўзларига нима ёкса, ўшани бажариши керак.

3. Аёл машқлари бизнинг мстод бўйича ўтказилган қатор кўрсаткичларда бўлиши лозим.

4. Авола, ҳар бир вазифа намунаги мисоллар билан таърифлаш ва тушунтирилади ҳамда ўқувчилардан қилинган қонун тушунганликлари талаб қилинади. Шунингдек, ҳарфнинг охирида такрорлашни тузиш ҳам қилинган бўлади."

Ушбу қоидалардан кўриниб турибдики, машк килиш ва таърифлаш ўқувчи-талабалар томонидан мустаҳкам ва онгли қилинганларнинг вазифасига тўлиқ бўйсунар экан. Ана шу қоида назардан, ушбу тақсиф қилинган замонвий қоидалар қатори Коменский дидактикасининг йирик муваффақияти бўлади, бундан у ҳозиргача ўзининг назарий ва амалий қилинган амалга қолмоқда.

III БОБ. БУЮК МУТАФАККИРЛАРИМИЗНИНГ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИ

Таълим, умуман олганда бу — катта авлоднинг тажрибасини ёш авлодга ўргатишидир. Бу ўринда таъриб тушунчаси кенг маънода тирикчилик ва илмий билimler фаолият усуллари, ижодий фаолият тажрибаси, маънавий бойлик маъносиди қўланилмоқда. Мазмунига, унинг ўргатиш усулларига қараб, одатда таълим системаси, асос аталган таълимнинг хилма-хил турлари вужудга келибди. Бу тизимларни назарий жиҳатдан тушунтириш имконияти дидактикадир.

Мамлакатимизда фан ва таълимни ўргатиш жуда катта замонлардан юксала бошланганини, унинг чуқур ва кўдратли илмий борлигини фахрланиб айта оламиз. Хеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, фанимизнинг бугунги ноёти ва кўркем мавқеининг пойдевори неча-неча асрлар мукаммал барио этилган. У асрлар давомида ўзбек миллатига, катта бутун инсониятга турли соҳаларда ишончли хизмат қилди келмоқда. Яъни, ўзбек ўтмишдаёқ ўзбек халқининг илмий мутафаккирлари олиб борган тадиқотлар, уларнинг амалии оширган кашфиётлари жаҳон, умуминсоният фани ва маданиятининг олтин хазинасини ташиқил этади. Билimler хазинасини очган буюк ажлолларимизнинг номлари бугун дунёда машхурдир.

Таълим самарадорлигини ошириш борасида, жумладан буюк мутафаккиримиз **Муҳаммад ибн Мусо ал-Хорезмий (783-850)** таълимда кўргазмали воситалардан, турли таълим усулларидан кенг фойдаланган холда ўқувчи-талабаларни мантикий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, шу орада уларда ўз билimlerини амалиётга татиқил эта олиш қўлини ва малакаларини тарқиб топтириш хақида тўхталиб инсоннинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракати мантикий фикрларни асосланганлигига мукамал шаклланиши мумкин, — дейди

Шеър Арстуен" ва "Муаллим ас-соний" ("Иккинчи таълим"). Номлари билан машхур бўлган **Абۇ Наср Арифий (970-950)** ўз асарларида ўқитишнинг энг қулай усулларини аниқ кўрсатиб берган: "Таълим — деган сўз таълим ва шохдорликлар ўргасида назарий фазилатни таълимни, тарбия эса шу халқлар ўргасидаги туғма қўдрат ва ақлий қасб-хунар фазилатларини бириктириш билан бўлади". Шу билан бирга, таълим факат сўз ва ўргатиш билан эмасгина олини, тарбия эса амалий иш ва таъриба билан шу қадр, шу миллатнинг амалий малакалардан қилиб бўлади ин-ҳаракат, қасб-хунарлари орқали олиниб, дейди.

Абۇ Райхон Беруний (973-1048)нинг илмий билим-донини буллари, усуллари хақидаги фикрлари хозирги кунгача ҳам долзарбдир. Алломанинг қарашлари таълимда "инсоннинг мақсалимиз ўқувчини толиктириб қўйиш, қасб-хунарнинг мақсалимиз ўқувчини толиктириб қўйиш ва толиқти тоқ қилади. Агар ўқувчи бир масаладан кўра бир масалага ўтиб турса, у худди турли-туман бот-ботларга кўри қўйилмас бўлади, бир ботдан ўтар-ўтмас, бу бот бошқилиди. Киши уларнинг ҳаммасини кўргиси ва таълим билан келди. Хар бир янги нараса кишига рохат қўйиш" дейди. Лемак, ўқувчи-талабага билим беришда: қасбни зериктирмаслик;

бир ҳақ нарсани ёки бир хил фанни ўргатавермаслик; қасбни, таълимлик;

яъни мазмунларини қизиқари, асосан, кўргазмали баён қилишларига жилий эътибор бериш керак.

Шеър Арстуен "Шайх ур-раис" ("Олимлар раиси"), деб ном қўйган **Абۇ Абд ибн Сино (980-1037)**нинг "Тадбир ул-таълим" ва бошқа асарларида баён этилган ўқитишнинг таълим усуллари хозирги давр таълим тамойилларига мос қилиб келадиган ва амалий жиҳатдан қимматлидир. У таълимни қимматли эришининг биринчи мезони — билим

эгаллашта давват этиб, таълимда куйидаги талаботлар таъкидланди:

– болага билим беришда бирданига китобга банд юрак куймаслик;

– таълимда оддийдан мураккабга бориш орқали билим бериш;

– олиб бориладиган машқлар болалар ёнига олиб бўлиши;

– ўқитишда жамоа бўлиб ўқитишга эътибор бериш;

– билим беришда болаларнинг майли, кизиқлиги ва қобилиятини ҳисобга олиш;

– ўқитишни турли усуллар ҳамда жисмоний қимбатлик билан олиб бориш;

– берилаётган билимларнинг энг муҳимини аниқлаб бериш ва ҳ.к.

Алломанинг илғор технологиясида ўқитишда қолдирилган усуллардан фойдаланилмасин, барибир, ўқувчида қисқич билан ҳосил қилиш, мустақил, мантикий тиффурқани ривожлантириш, шахсий кузатиш ва тажрибаларга таянган олган билимларни амалиётга тадбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириш асосий максад бўлган.

Юсуф Хос Ҳожиб (1019 – вафот этган вақти номидан маълум эмас) инсонни камолга етказишнинг энг муҳим томони уни ахлоқий камол топтириш, деб қарайди. Олим ўзини “Қутадғу билиг” (“Бахт-саодатга элгувчи билим”) асарини инсоннинг камолга етиши учун қуйидагиларни назорат қилади:

1. Ақлий камолот.

2. Ахлоқий камолот.

3. Жисмоний камолот.

Юсуф Хос Ҳожиб инсоннинг камолга етиши учун йўриқлари, усуллари, чора-тадбирларини ушбу асарда юсуф бадийи маҳорат билан ёритиб берган. Шунинг учун ҳам бу асар ўзининг илмий, маърифий, тарбиявий аҳамиятини юз пайтгача саклаб келмоқда.

Абдулло Умаров (1394-1449) даврида ўқитишнинг синф тартиби, яъни дарс беришни индивидуал усулдан жамоа усулига ўтказиш (ҳар бир гуруҳда 15-20 нафар ўқувчи-ларга) билимнинг ени бўйича табақалантириб ўқитиш, билимнинг босқич босқичи ва ўрта, олий босқичлар билан амалга оширилди. Ўқув муддати қатъий 8 йил қилиб белгиланган.

Қабри Умаров, амалдо, ўрганилаётган билимлардан қандайдиганни ақлининг англаш, ўз билимларини таълимлаштириб бориш, уларни ҳаётга тадбиқ этиш қисми қўриқни орқали хозирги таълим тизимидан фарқ қилишни муқаммал амалий таълим тизими шаклини шаклландирди. Уларнинг қарашларида қатъий туриб, ўқувчи-ларнинг билим олишни истамаслиги ва зерикаши қисми қўриқни ўқувчиларидандир, деб мударис қарашларида бир неча талаблар қўйди ва буни назорат қилиш, долдат нуқмалари бўлишга қарамай, шахсан ўзи қисми қўриқни Аниқса, унинг “Ўзим ўқийман, ўзим қисми қўриқни, ўзим мушоҳада қиламан” технологияси қисми қўриқни таълимда ҳам юқори мавқега эга.

Қабри ақлининг таълимни яшатиш билан бирга, таълим-нинг таълимда ҳам ўзининг илғор қарашларини ифода этган қисми қўриқни **Алишер Навоий** (1441-1501) инсон қисми қўриқни ва ақлини юксак қадрлаган ҳолда билим ва таълимнинг инсоннинг безатилди, билимни узлуксиз қисми қўриқ, дейди. Шу билан бирга, таълим тизимини ҳам қисми қўриқни ўз ёнидан ўқитиш даргоҳлари қурдириб, қисми қўриқларнинг янгида ижодкорлигини таъминлаш қисми қўриқни ҳар ойда ўз ҳисобидан моддий қисми қўриқни берди, яъни стипендияни жорий этди.

Алишер Навоий, аниқса, ёш болаларни шахс сифатида таълимлаштириш қатъи аҳамият бериб, уларни Ҳаёт чироғи, таълимнинг ў таълим-тарбия масалаларига алоҳида қисми қўриқни, таълимда илмийлик, асосланганлик ва қисми қўриқни қон талабларни асос қилиб олди.

Маърифатпарварларимиздан Абдулла Авлоний (1894-1934) ўзининг барча талкиотларида илм муаммолари биринчи ўринга қўйган. Унинг таълим-тарбия бориси қуйилган фикри ҳам бунинг ёркин далилидир: "Аллоҳ бутун ҳаётимиз, саломатлигимиз, саодатимиз, сарватимиз, маишатиимиз, хилматимиз, ғайратимиз, дунё ва охирагимиз илм билан боғлиқдур... Шунинг учун, ўқимак, билмак, замонларини қўлдан бермай, вужудимизнинг дунёдан бўлган жаҳолатдан қутулмакка жонимиз бориси билан қилмагимиз лозимдур". Яна унинг фикрича, ўқувчи талабалар актиний фикрининг қуввати, зийнати, кенглиги ва жиҳатдан ўқитувчи-муаллимларнинг диққатларига суянмак, виждонларига юкланган мукаддас вазифадир. Ўқувчи кўриниб турибдики, ўқувчи-талабаларнинг илм ва фикрлашини ривожлантириш, дарсни қизиқарли ўтказиш ва унинг самарадорлигига эришиш – барчаси, ўқитувчининг қобилиятига боғлиқ.

Республикамиздан етишиб чиққан биринчи профессор жади, динлик харакатининг раҳбарларидан бўлган Абдураҳман Фитрат (1886-1937) ўқувчи-талаба шахсини ҳурмат қилиш зарурлигини таъкидлаб, бериладиган билим унинг ёни ва билиш даражасига мос бўлиши, уларни зўриқтирмаслик, агар бериладиган билим жуда осон ва қийинлик қилмас, ўқувчи-талаба ўқишдан безиб қолиши мумкинлиги, уларнинг берилаётган билимини онгли ўзлаштириши учун ўқитувчи ушбу билимини моддий ва маънавий жиҳатдан фойдаланган эканлигини тушунтира олиши керак, дейди.

Юқорида келтирилган педагогик фикр намоёнликлари ташкари буюк алломаларимиз Аҳмад ал-Фириний, Замахшарий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Бакхулово, Накшбандий, Сулаймон Бокиргоний, Хусайн Воиз Кошнӣ, Захриддин Муҳаммад Бобур, шунингдек, ўз замонасининг илмпарвар маърифатпарварлари бўлмиш Отаҳий, Мунис, Феруз, Увайсий, Анбар Отин, Комил Хоразмий, Мунишхон, Абдурашидхон, Махмудхўжа Бехбудий ва бошқа бир неча

ўзининг таълим самарадорлигини ошириш мақсадида ўзининг янги педагогик қарашларини баён этиш билан "Ўқувчи асосан беришган. Ғарчи, у даврларда "Ўқувчи технология", "Инновация" каби атамалар билан уларнинг устоз-мураббийнинг маҳорати ҳақида, қандай даражада қандай педагогик қарашлари, нафакат ўз қарашлари билан қарашлари, балки бутун педагогик қарашлари ҳам тўла мос келди, тўғриси, хозирги таълим қарашлари билан бўлган бошланғич пойдевордир, десак ҳато бўлмас.

IV БОБ. ЗАМОНАВИЙ ДАРСНИНГ МАҚСАДИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА МАЗМУН-МОХИЯТИ

4.1. ЗАМОНАВИЙ ДАРС НИМА?

Ушбу бобда замонавий дарс нима ва у қандай тарзда этилади, замонавий дарс анъанавий дарсдан нимдан беради фарқ қилади, деган саволларга жавоб беришга кўради қиламиз.

Замонавий дарс – бу дарс жараёни марказида ўқувчи талаба бўлиб, дарс унинг хоҳиши, истиёти, табиати ва талабларига мос бўлишидир. Шу билан бирга, у ўз фикрини асосида шахсий ривожланишга йўналтирилади. Ўқувчи талаба дарсда фаол иштирокчи ҳамда ижрочини айланган дарсни ўзлаштиришда ўз улуши орқали ўзлаштириш жараёнига хисса қўшади. Қисқача айтганда, энгисем жончикиши мумкин, кўрсам эсда қолиши мумкин, шир ўз иштирок этсам – бу меникидир, ақидасига амал қилинган.

Ҳозирги кунда таълим муассасаларида:

- умумий;
 - жамоа;
 - гуруҳларда;
 - жуфтлик;
 - индивидуал шаклларда дарслар ташкил этилмоқда.
- Дарс жараёнида қуйидаги метод ва технологиялар фойдаланилмоқда:

1. Алгоритмлаш (таънч концептлар, технология маркази таънч чизмалар, алгоритмлар, қисқа ахборотли блоклар)
2. Иккундий топириқлар бериш (таҳлил этиш, мувофиқ саволлар, қиссий таққослаш).
3. Инновацион таълимни йўлга қўйиш.
4. Дарс жараёнини технологиялаштириш.
5. Интерфаол таълимни моделлаштиришни жорий этиш актив дарс тизимлари.

Замонавий дарс шундай дарсди, унда ўқитувчи ўқувчи-мамури мақсула нақсонитларидан урлабуронлик билан қарайди, унинг аслий ласқатини ишга солиб, ўсиб қолган таъминлайди. Ўқувчи-талаба ўз наватидида таълимни чуқур тушуниб, ўқиб-ўрганиб, ўзлаштиради ва у таълим аслий-маънавий етуқлик сари қадам қўяди. Таълим нақсонит қарийдиган бўлсак, дарс – ўқитиш, инновационлириш қаби бир бутунликини таъминлай. Ўқувчи-талаба таълим олишда ўз субъектига қарайди.

Замонавий таълимда қуйидагилар қўзда тутилади:

Замонавий таълимда чуқур ва пухта билим билан таълимни, тушуниб, ўқиб-ўрганиб, ўзлаштириб бориш таълимни хар томонлама ривожланишини таъминлаш; таълимни олишда шахсий фаолиятларни ташкил эта олиш.

Замонавий таълимнинг мустақил ўқиши, шахсий таълимни таъминлаштириш, ўз-ўзини тарбиялай олиш таълимни таъминлаштириш;

Замонавий таълимнинг олгги ривожланишга самарали таълимни таъминлаштириш, ўзини тутиш, катъиятлик таълимни таъминлаштириш;

Замонавий таълимда шахсий ахлоқий фаолиятни таъминлаштириш ва ун умумқадрият ҳамда маданият билан таъминлаштириш.

Замонавий таълимлаштиришнинг қамол топириш. Таълим, дарслар ун ягона характердаги мақсадни ўзида таъминлаштириш. Улар ўзаро боғлиқликлда ва ўзаро таълим бўлиб, ўқувчи-талабани қизиқтира олиш, таълимни, таълимни топиришдан иборат.

Замонавий таълим келтирилган ун ягона мақсад олдиндан таъминлаш ва бу орқали ўқувчи-талаба ҳамда таълимни дарс сўнгидида мақсадга эришишлари таъминлаш.

1. Кизиштириш

- хар бир ўқувчи-талабани муस्ताкил билим олишга ўратиш;
- билим олишнинг энг мухим талабларини эгаллаш: туликлитини, пухта ва чуқурлигини тушунган ҳолда билимларни ўзлаштириш;
- аниқ ва хатосиз ўзлаштириб олиш кўникмаларини шакллантириш;
- дарсда аниқлаш, натижани билиб олишни шакллантириш;
- дарснинг таълимий максадларини белгилашда билим, кўникма, малака ва компетенцияларнинг қай даражада ўзлаштирилишини режалаштириш зарур.

2. Дарснинг тарбиялантирувчи аспекти

- Дарсда фойдаланиладиган материаллар, ўқитиш методлари ўқувчи-талабаларнинг хоҳиш-истакларини, кизиқишларини эътиборга олган ҳолда уларни ахлокий, эстетик, экологик жихатдан тарбия топтиришга қаратилади. Уларга Ватанга садоқат, ўз халқига мухаббат, меҳнатни улуғлаш каби умуминсоний ва миллий қадриятлар сингдириб борилади.

- Дарс жараёнида турли ҳолисалар, атроф-муҳит, ҳаётда учрайдиган воқеаларга муносабат билдириб борилади.

- Ўқувчи-талабалар орасида ўзаро дўстона ва самимий муносабат шакллантириб борилади.

3. Ривожлантириш

- Дарснинг ривожлантирувчи аспекти бир неча блоклардан ташкил топади:

- нутқни ўстириш;
- фикрни ўстириш;
- сенсорик ўсиш;
- ҳаракатлантирувчи сферани ривожлантириш.

4.2. ЗАМОНАВИЙ ДАРС ҚАНДАЙ ТАЙЁРЛАНАДИ?

Дарс ўқув жараёнининг асосий қисмидир. Ўқитувчи ва талаба талабларининг педагогик фаолияти аксарият дарсда амалга оширилади. Шунинг учун ҳам ўқитувчининг тайёрларлик сифати дарснинг тайёрланиши, уни ўтказиш даражасига таъсир қилади. Унинг самараси дарснинг мазмуни, ўтказиш усуллари ва дарсни ташкил этиш муҳитига боғлиқ. Дарс ўз мазмуни ва моҳиятига кўра пухта ўйланиб, ўқувчи-талабанинг эҳтиёж, хоҳиши ва кизиқишларини инобатга олиб ҳолда уларни ўзига жалб эта олиши зарур.

Маълумки дарсни тайёрлаш ва ўтказиш учун нима керак қилиниши керак?

Дарс шундай таҳлил этилиши ҳамда олиб борилиши керакки, у ўқувчи-талабга факат билим ва кўникмалар бериб қолмас, уларни ижодкорликка ундасин. Шундай қилинганда кизиқарли дарсларни тайёрлаш учун қуйидагиларга қуйидаги методик тавсияларни келтирамиз:

1. Дарсда тайёрларликни нимадан бошлаш керак?

дарснинг мазмунини аниқлаш ва уни шакллантириш; ўқув кўрсаткичи мазмунининг ўрни ва ролини белгилаш; дарсни олиб боришдаги таянч сўз ва атамаларни аниқлаш олиш асосида дарснинг ривожини аниқлаш.

2. Дарснинг кетма-кетлиги нима учун зарур?

Шу асосда дарсда ривожлантирувчи, таълимий, тарбиявий функциялар изчилликда амалга оширилади.

3. Ўқув материаллини режалаштириш.

Биринч ўқув мавзу бўйича адабиётларни тўплаш: дарснинг мазмуни, стандарт, дастур, энциклопедик насллар, иллюстрация ва бошқа манба насллари. Шундан энг қулай, янги, аниқ фикрларни олиш орқали дарснинг мазмуни ва тарбиявий шакллантириш.

Ўқув материалларини танлаб олиш ва унинг максалини аниқлаш.

- янги материал билан танишиш;
 - танланган материални такрорий кўриб чиқиш;
 - янги материални ўрганишда олинган билимлардан фойдаланиш;
 - олинган, ўрганилган билимлардан янги вазиятда фойдаланиш;
 - мазму материални ўрганишга ижодий ёндашиш;
 - ўқув топшириқларини соддадан мураккабга принципини асосида тартибга келтириш;
 - ўқувчи-талабанинг ёнда қолиши зарур бўлган топшириқлар танлаш;
 - ўқувчи-талабга онгли равишда ўзлаштириши зарур бўлган топшириқлар бериш;
 - олинган билимларни мустаҳкамловчи топшириқлар тайёрлаш.
4. Дарсининг “энг долзарб” томонларини ўйлаш.
- Яъни ҳар бир дарс ўқувчи-талабани хайратга солган ҳолда ёнда қолисин. Бу ўринда кизиқарли факт, воқеа, қўтилмаган топилма, чиройли тажриба, ностандарт ёндашуларга мурожаат қилиш мақсада мувофиқлир.
5. Ўқилган ўқув материалларини тартибга тушириш.
- Ўқилган ўқув материалларининг кетма-кетлиги олдиндан режалаштириб олинади. Бунда ўқувчи-талабанинг кизиқилишини орттириш, ўқув материални ўзлаштиришда сустиқашлик қўзғатилмаслиги назарда тутилади. Олдиндан кўзда тутиладиган пировард натижалар ҳисобга олинади.
6. Дарсда ўқувчи-талаба фаолиятини назорат этишини режалаштириш. Бунинг учун:
- нимани назоратга олиш керак?
 - назоратни қандай ташиқил этиш керак?
 - назорат натижаларидан қандай фойдаланиш керак?
- қабл муаммоларни ҳал этиш лозим. Дарс назоратини олиб боришда тартиб, кетма-кетлик ва тезқорликка риоя қилиш мақсада мувофиқлир.
7. Дарсини жиҳозлаш.

- Дарс учун зарурий инновацион АКТ, техник жиҳозлар, қабл мувофиқлида, кўргазмалар қўролар, асбоб ва дидактик материаллар ўқувчи-талабанинг кўриши, ўқиши ва ёндашиши қўлай бўлиши керак.
8. Ўнда назарда ўйлаб, қўлай ҳолда берилиши керак.
- Дарсда назарда ўйлаб, қўлай ҳолда берилиши керак.
- Дарсини ислох қилиш нимадан бошланади?
- Дарсини ислох қилишда қўйидаги факторлар асосий факторлар бўлиши керак:
1. Дарсда муносибатни ўзгартириш, унга янгича қилишнинг қўлай қўйиш.
2. Дарсда янгича ишлаш сирлари (инновация, инновацион, интерфаолиқ)ни ўзлаштириш.
3. Дарс муҳитини ўзгартириш:
- синфнинг номенклатура асосида жиҳозлаш;
 - ўқувчи-талаба ҳувиқларига мос қўлайлиқлар яратиш;
 - инновацион муҳитини яратиш;
 - қаблларлик, ҳамижодқорлик, ҳамдардлик муҳитини яратиш.
4. Дарсин янгича ташиқил этиш воситаларини топиш ва қўйиш:
- номенклатура, синф, таълим муассасаси қўтубохоналарини қўйиш;
 - таълим воситаларни қўйиш;
 - таълимлик, тарқатма материаллардан фойдаланиш;
 - инновацион материаллар тайёрлаш ва тарқатиш.
5. Ўқувчи-талабаларни янгича муҳитда фикрлашга, қўйишга қўйиш:
- Дарсда ўқув, билим олиш, мустақил ўрганиш, қўйишнинг механизминини жорий этиш;
 - янги ишлаш;
 - афр бўлиб ишлаш;
 - янги қўруқларда ишлаш;

— катта гуруҳларда мунозара, савол-жавоб, дебатлар уюштириш.

7. Таълимнинг максади ва мазмунини дарс жараёнида қўллади олинишини кафолатлаш.

8. Дарсдан кўзда тутилган билим, кўникама, маънавий компетенция ва таълим тушунчаларни ўзлаштириб олиш.

9. Дарс жараёнида ўзлаштириш зарур бўлган билим, кўникама, маънавий ва компетенцияларнинг мониторингини ўтказиш орқали сифат кўрсаткичларини таъминлаш.

4.3. ЗАМОНАВИЙ ДАРС МАКСАДИ, МЕЗОНИЛАРИ ВА БЕЛИЛАРИ

Замонавий ўқитишнинг максади:

— ўқувчи-талабанинг шахсий қобилиятига;

— ўқувчи-талабанинг ўз кучи ва имкониятига;

— ўқувчи-талабанинг қизиқиши асосида ижодий қобилиятини ривожлантиришга;

— ўқувчи-талаба шахсияти инсонпарварлик асосида қадрият сифатида қаратиш;

— ўқув-билиш кўникмасини шакллантириш, энг муҳими, уни ўқувчи-талабанинг эҳтиёжи, мойиллиги, қизиқиши ва фаоллигига қаратиш;

— ўқувчи-талабанинг ўқув жараёнига бўлган мотивациясини ошириш, дарс материалларини модернизациялаш, уларнинг қизиқиши, фаоллиги, ижодкорлиги, рефлексияси, фикрлаши асосида ўқув сифати ва самарадорлигини таъминлаш;

— ҳар бир мавзунини ўқиб бўлгандан сўнг рефлексиясини машғулотлар ташкил этиб бориш, ва низоҳат, уларда ижодкорлик, яратувчанлик, бунёдкорлик потенциалини ошириб бориш, шу билан бирга, ўқувчи-талабада ўз-ўзинини аниқлашни ривожлантириш, бир-бирини меҳр-оқибатли барқарор инсонни воқеа етказиш.

Замонавий ўқитишнинг мезонлари ва белгилари

1. Дарс — ўқувчи-талаба шахсияти йўналтиришдан, қўллади ва ўқувчи-талабанинг ўзаро фаол муносабатларига йўналтирилган бўлади.

2. Дарс жараёни табақалантириш ва шахсий қобилиятларни енгиллаш асосида амалга оширилади.

3. Дарс ўқувчи-талабанинг юқори даражадаги қизиқиши ва қониқлиги, ақлий фаоллиги, муваффақиятга қўллади қаратилган.

4. Дарс ўқув материални мазмунига кўра турли шакллар, методлар, услубларга суянади.

5. Дарсда ўқувчи-талабанинг ақлий фаоллигини қўллади қаратишга эътибор қаратилади.

6. Дарсда ўқувчи-талаба шахсиятини ривожлантиришда биринчи навбатда, ўқувчи-талабанинг ўзини-ўзи қўллади қаратишга қаратилган механизм тўлиқ шаклда соғинади, шунинг учун билимга бўлган қизиқиши ва хоҳиши қўллади.

7. Дарс сифати ва самарадорлигини таъминловчи методлар турларини қўллади.

8. Дарсда нақддан унумли ва максалли қўллади.

9. Ўқув материални қийинчиликларини осонлик билан қўллади эътибор қаратилади.

10. Дарсда нақд ва амалиёт ўзаро боғланишда қўллади.

11. Дарсда таълимий ёндашув — ўқувчи-талабанинг қўллади қаратиш ривожланиши ҳамда тўлиқ ўзлаштириб қўллади таъминланади.

12. Дарс жамиятининг социал бўлуртмасини баъариллаш қўллади бўлади.

13. Ўқувчи ва ўқувчи-талабанинг педагогик қўллади, педагогика ҳамда психологиянинг энг сўнгги қўллади асосида ташкил этилиши таъминланади.

- Дарс жараёнида ўқувчи-талабанинг кизиқиши асосида таълимнинг ривожланиш вазифалари ҳал этиб борилади.
- Ўқувчи-талабаларнинг билим олиш, ташаббускорлик, ижодкорликлари таркиб топтирилади.
- Таълим мазмуни оптималлаштирилади.
- Дарс структураси такомиллаштирилган бўлади.
- Ўқув максаллари аниқ, ўқув жараёни ранг-баранг бўлади.
- Дарс юқори савияда, кучли эмоционал ҳолатда ўтади. Дарсда ўзаро алоқалар жадаллик билан ўрнатилди.

4.4. ЗАМОНАВИЙ ДАРС МЕТОДЛАРИНИ ТАНЛАШ

Алломаларимиз – ўқувчи-талабалар мевали ботта ўхшайди, ўқитувчи эса унинг боғбони, дейишди. Педагогик фаолиятнинг асосий пиروvard максалди ўқувчи-талабанинг шахсини ривожлантириш, қобилияти ва компетенциясини ҳамда маънавий етуқлигини таъминлашдан иборат. Бунинг учун замонавий дидактикада таълим методини танлашни оптимал ҳолда танлаш энг асосий максалда айланмоқда.

Замонавий дарс методларини танлаш энг муҳим босқич ҳисобланади. Замонавий дидактик талабларга кўра, таълим методини оптимал ҳолда танлаш, танлай олиш унинг самарадорлигини таъминлашга асос бўлади. Таълим жараёнининг методини танлашда қуйидаги параметрларга эътиборни қаратиш максалда мувофиқ:

- 1) дарсинг мавзуси, максалда ҳамда вазифаларини, қўйилган натижаларни аниқ белгилаш;
- 2) дарс мавзуси бўйича мазмуни, асосий тушунча ва қалит сўзларни аниқлаш;
- 3) ўқувчи-талабаларнинг ўқув-билиш имкониятларини аниқлаш;

- 4) ДТС талаблари асосида билим, кўникама, малака ва компетенцияларни белгилаш;
- 5) дарс учун яратилиши зарур бўлган хона, жиҳоз ва таълим материалларини тайёрлаш;
- 6) дарс жараёнининг регламентини аниқлаш;
- 7) ўқувчи-талабаларнинг якка, гуруҳ ва бошқа шакллари белгилаш;
- 8) тарбиявий, маънавий-маърифий тарбия топтириш вазифаларини кенг фойдаланиш;
- 9) дарс олиб боришда интерфаол методлар, педагогик технология ва инновациялардан кенг фойдаланиш;
- 10) таълим принциплари ва қонуниятлари ҳамда таълимнинг имкониятларини ҳисобга олиш;
- 11) оқимотлар;
- 12) натижалар;
- 13) баҳолаш.

4.5. ДАРС ВА УНИНГ ТИЗИМИ

Педагогик жараёнининг маълум туталган синф-дарс вақти – бу дарсдир.

Дарс нима? Бу саволга қисқа, лўнда жавоб қайтариш яна мураккаб.

Педагогика фанида дарс – ўқув материални ўқитишнинг, тарбиялаш, ривожлантириш жараёни, деб таърифланади.

Дарсда ўқув-тарбиявий жараёнининг барча шакллари мужассамлашган бўлади. Унинг максалди, натижи, восита ва методларининг бошқаруви дидактик вазифаларини ўз ичига олади.

Дарсининг моҳияти ва вазифалари шундан иборатки, таълим – ўқувчи-талабалар ўзаро якка ва жамoa бўлиб, бир-бирларини ўзаро таъсир кўрсатади. Ўзаро таъсир этиш орқали таълим толибда билим, кўникама, малака ва компетенциялар шаклланиди, қобилияти ўсиб боради, ўзаро фаолиятда

тажрибалири ортали. Ўзаро мулоқот кўникмалариди ўқитувчининг педагогик маҳорати шаклланади. Дарс бир томондан ўқув жараёнини ҳаракатга келтирса, иккинчи томондан, ўқитувчининг фаолият қонуниятларини очиб беради.

Хар кандай дарсни шакллантиришда унинг пировард максали – ўқитувчининг дарс орқали нимага эришмоқчилигини белгилаб олинади. Шундан сўнг дарсни олиб боришдаги воситалар белгиланади. Сўнг навбат билан максалини эришишда тўғри йўл танланиб, иш тутилади.

Дарсининг максали деганда нимани тушуниш керак? Ўқитувчи кандай максаллар кўяди?

Фанда максал шуки – у олдиндан фаолиятдан кўзда тутилган натижа, олинадиган билим, кўникма, малака ва компетенция, яъни стандартга эришишдир.

Замонавий дарсининг максали ўзининг аниқлиги, унга эришиш йўллари ва маълум дидактик вазифалар асосида амалга оширилади.

Дарсининг дидактик вазифалари ўқув максалларини рўёбга чиқариш орқали амалга оширилади. Яъни ўқувчи-этиши, матнни ўқиши, консепт ва тезислар тузиши орқали ўқув жараёни кечади.

Дарс тизими ўз ичига:

– максал, ўқув материалининг мазмуни, ўқув воситалари, методлари, формаси, назорат, пировард натижани;

– дарс мониторинги таълим сифатини аниқлаш, кўзда тутилган тушунча, кўникма ва малакаларни ўқув материал асосида қисқалаштириш;

– ўқув материалга тузатишлар ва ўзгартиришлар киритишни олади.

Хар кандай дарс кандай усул ва технологияга асосланган бўлмасин, у аввало, шахс ва уни ривожлантиришга қаратилган бўлмоғи керак. Улар:

– шахсининг касбий фаоллигига;

– пировард даражадаги компетентликка;

– яъни максалига;

– касбий маҳоратини оширишга;

– пировард технологияга тайёрларликка;

– муассасида фикрлай олишга;

– масъулиятини хис этган ҳолда қарорлар қабул қила олишга;

– ижодий ёндашушга;

– дониш ўқиб ва изланишга ундашга;

– мулоқотга киришувчанликка;

– ўзаро ҳамкорликка;

– соғина ва касбий масъулиятни хис эта олишга қаратилган дарсдор.

Шу муносабат билан ўқув жараёнида – дарсда ўқувчи-дарсдор ҳар доним марказда туриши керак.

Дарс дараёни:

– эстетик;

– аниқлаш-хоҳишни;

– максалини;

– ўқувчи-талаба фаоллигини;

– қобилиятини назарда тутган ҳолда, дарсининг пировард максали – ўқувчи-талабага билим, кўникма ва малака берилиши, компетенцияларини шакллантиришдан иборат.

Ўқитувчининг дарсда қуйидаги дидактик талабларга риоя қилиши талаб этилади:

– суъ, мутқ, баён орқали дарс ўтиш;

– кўргазмаларни;

– амалиёт билан боғлаш.

Ўқитувчи дарсда қуйидаги методлардан фойдаланиши керак:

– тушултириш – иллюстрация;

– прогностиклаштириш (дастуллаш);

– зористик;

– муаммолар;

– интерфол.

Дарсинг структураси

Замонавий дарсинг назарияси ва амалиётда дарс структураси ва ўқув жараёнини олиб бориш шакллари муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳар қандай дарс самарадорлигини унинг пиروвард натижаси билан белгиланади.

Дарс структурасига қайси элементлар кириши, қайсилари кирмаслиги ҳақида педагогика фанида ягона фикр шаклланмаган. Айрим дарс элементларига кўп ҳолларда амалиётда ўқувчи ҳолатларини, яъни янги материални ўрганиш, ўтилганларни мустаҳкамлаш, баҳолаш ва назорат олиб бориш, уй вазифалари, умумлаштириш ва тизимга туширишни киргатишлар. Айримлар эса дарсинг максасди – ўқув материалининг мазмунини, ўқитиш методи ва усуллари, ўқув жараёнини ташқил этиш, деб ҳисоблайдилар.

Дарсга – ўрганиладиган материал мазмунини, ўқитиладиган фан ва унинг методлари, дарс бошқаруви, ўқув фаолияти назорати, ўқув-техника воситалари, мустақил ишлаш учун дидактик материаллар, ўқувчи-талабаларнинг ўқув фаолиятини ташқил этиш шакллари, ўқитувчи шахси ва бошқалар кирилади.

Ўқитувчи шахси дарсинг максасди ва компонентига кирмайди. Умуман, дарс структураси объектив ҳолда доимо мавжуддир. Шу билан бирга, дарс структураси комфорт, тарқок, тасодифий бўлмайди, у доимо структурали бўлади, деган ягона фикрга келинган.

Дарс структураси ўқув жараёни қонуниятларини ўзлаштириш жараёнини ташқил этувчи принципларнинг психологик томонларини ўз ичига олади. Бу ўқувчи-талабани билим олиш, мустақил фикрлашга қизиқтириш асосида дарсини ташқил этиш, ўқитиш мотивини ўз ичига олади ва уни амалга ошириш воситасидир. Дарсинг элементи эса дарсда янги тушунчалар, фаоллаштириш, ҳаракат қоидалари, олинган билимларни амалиётда қўллаш қонуниятларини намоён қилади.

Дарс структурасида унинг компонентлари ўзаро таъсир қилиши олиб борилади. Дарсини олиб боришда ўқитувчи ҳар бир компонент функциясини тўғри тушуниб, унинг амалиётлари билан боғлиқлигини ҳисоба олиб, дидактик жараёни тўғри ёндаша, янги билим, кўникма, малака ва қобилиятларни ўзлаштириш шунча осон кечади.

Дарсинг методик структурасини ташқил этиш ўқитувчи томонидан дидактик структуранинг қандай ташқил қилиниши ва турли вариантга ёндашувга боғлиқ.

Бир дарсда ўқитувчи таълим мазмунини ҳикоядан бериб, амаллар асосида улардан жавоблар олиш билан ягона этиришни мумкин. Айрим ҳолларда масала ва машқни қўйиб бериб, умумий ҳулосалар чиқариш билан давом эттиришни мумкин. Шундан кўриниб турибдики, бarcha дарс-дарс учун ягона қоллиб йўқ.

Дарсга қўйиладиган дидактик талаблар

Ўқув максасларини аниқ ва равоон белгилаш, дарс материалларнинг кетма-кетлиги, жараёнининг таълимий, тарбиявий ва риножантативувчи максалларини таъминлаш.

таълим мазмунини оптимал аниқлаш, уни ўқув ва турлари, стилларт меъёрларига мослаш, ўқувчи-талабалар таъбирларининг дарс жараёнига мослиги;

билимларни ўзлаштириб олишларини кафолатлаш қирқин ўқувчи-талабаларни билим, кўникма, малака ва қобилиятларини эгаллаб олишга тайёрлаш;

дарс мазмунинга мос равишда рационал (қулай) метод, тарғиб ва воситаларни тўғри танлай олиш, шу орқали ўқувчи-талабалар қизиқишини ошириш, яққа ва жамоа тарғибда қилиш, уларнинг мустақил фикрлаши учун муҳит яратиш;

дарс жараёнида турли дидактик принциплар, интерфол методлар, илғор технологиялар ҳамда инновациялардан кенг фойдаланиш;

ўқувчи-талабанинг ўз муваффақиятлари, ўз қучига инновация учун қулай, дўстона ва самимий муҳит яратиш.

4.6. ЗАМОНАВИЙ ДАРС ЯКУНИДА

Замонавий дарс ва унинг яқунида:

– муваффакият, хурсандчилик ва коникиш ҳосил қилинади;

– ўқувчи-талабаларда ижобий-руҳий коникиш асосида кейинги дарсларни зориқиб қўтиш ҳисси туғилади;

– замонавий дарсларни таълим соҳасида кенг жорий этиш ўқувчи-талабаларда билимга кизиқишни орттириди, мотивацияни ошириб, ДТС талабаларини ўзлаштириш кафолатланади;

– замонавий дарс технологияларини ўрганиш индидуалдуал малака ошириш дастури, методбириглашма, таълим муассасасида доимий ҳаракатли семинарларда тизимли ўрганиш, ўзлаштириш ва жорий этишни йўлга қўяди.

Дарсдан қўтилаётган натижалар

Ўқитувчининг дарсига баҳо қўйидаги сифат кўрсаткичларга асосан белгиланади:

- 1) дарс жараёнини мақсадга йўналтирилганлиги;
- 2) ўқувчи-талабалар билан ўзаро муносабати;
- 3) ўқувчи-талабаларга шахсий ёндашуви;
- 4) ўқув жараёнига табақали ёндашуви;
- 5) таълим мазмунини ҳамда ўқитиш методларини ўқувчи-талабаларнинг билим ва кизиқишларига мослаштириш олганлиги;
- 6) ўқувчи-талабанинг малака ва кўникмаларини шакллантира олиши;
- 7) ўқувчи-талабанинг кизиқишларини орттири олиши;
- 8) ўқувчи-талабанинг тушунишини таъминлаш учун барча имкониятларни сарф этиши;
- 9) ўқувчи-талабаларнинг умумқобилиятларини ривожлантириши;
- 10) ўқувчи-талабани объектив баҳолаши;
- 11) шахсни ривожлантириш самарадорлигини таъминлаши;
- 12) тарбияланувчанлик самарасини ошириши.

4.7. ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛЛАР

Дарс жараёнини таъкил этишда қўйидаги омилларга алоқадорлиги киритиш зарур:

1. Дарснинг ўқув техникаси ва мақсадини аниқлаш.

2. Дарсдан қўтилаётган пировард натижалари олдиндан белгилан.

3. Дарсда қўзда тутилган билим, кўникма, малака ва қобилиятнинг.

4. Қўлабилётган мазмун, мантикий кетма-кетлик баёни.

5. Мақсадга олиб борувчи баёни матн, дарслик ва тарғибот материаллар асосида кичик гуруҳларда ишлаш тарғиботи ўқитувчи томонидан тушунтирилиши.

6. Ўқувчи-талабаларнинг таълим мазмунини ва натижаларини ўзлаштирилганлик даражаси. Уларни тестлар, вазифалар тузишга ўргатиш.

7. Ўқувчи-талабаларнинг янги мазмундаги мавзун, тарғибот, кўникма ва малакаларни ўзлаштирилганлик даражаси.

8. Дарс ўтиш услуби ва воситаларнинг танлаб олиниши.

9. Дарсда ўқув жараёнини амалга ошириш учун жиҳоз, тарғибот тарғибот материаллардан фойдаланиш.

10. Ўқувчи-талабалар билими баҳолагандан сўнг унинг натижалари бўйича тузатишлар киритиш.

Агар мақсад аввалдан лойиҳаланмас экан, билимнинг қилини олишга кафолат бериб бўлмайди. Кузатишган натижалардан маълум бўлдики, ўқитувчиларнинг аксарияти дарснинг мақсадини унинг вазифалари билан қоритириб қўйишлар.

Дарснинг мақсади – бу бутун дарс давомида эгиланиши керак бўлган билим, тушунича, кўникма, малака ва қобилиятнинг.

Дарснинг натижаси – бу дарснинг хар бир босқичидаги натижалар амалга ошириш учун қўлланиладиган воситалар.

Мақсадли амалга ошириш учун дарс самарадорлигини таъминловчи илмий-методик, технологик йўл танлаб олинди. Бу ишни амалга ошириш ўқитувчидини таъкилотчилик, конструктив, коммуникатив ёндашув, инновацион касбий маҳорат, методологик маданиятни тайин этди.

Ҳар бир дарснинг мақсадлини аниқлашга тизимли ёндашув – олдинги ва кейинги ўқиладиган дастурий билимлар, кўникма ва мақсадларнинг узвий боғлиқлигини таъминлайди. Ўқувчи-талабанинг дарс жараёнида таълим дастурига ўзлашқонлиги ўзлаштирилиши узвийлик ва узлуксизлик асосида қафолатланади. Натижада дарс компонентлари ўз ўрнини топади. Ўрни:

- мақсад;
- ўқув материал мазмуни;
- метод ҳамда вазифалари;
- дарснинг таъкилий шакллари;
- ўқитувчининг фаолияти;
- ўқувчи-талабанинг фаолияти ўзлашқонли шакли ва мазмунга эга бўлади.

Дарсларда белгиланаётган мақсадлар ўқув мақсадларига мос тушиши ва ўқувчи-талабанинг шахсий мақсадлига айланиши керак. Зеро, дарсда ўқувчи-талаба ўзлаштириб олиши зарур бўлган компонентлар шахсан унга қаратилган, мақсадлар эса бир-бирига мос тушиши керак. Ана шу мос тушганлик дарс самарадорлигини таъминлайди, ўқувчи-талабанинг чуқур, пухта билим олишини, тарбия топишини қафолаттайди.

Ўқув жараёнида юқори даражада натижаларни олиш шартлари

- ўқувчи-талабаларнинг ўқув жараёнига қизиқиш ва муносабатларини шакллантириш;
- ўқув материалларини маълум кетма-кетликда бериб бориш;

мақсадли амалли фаолиятларни турли машқлар билан бериш;

– ўзлаштирилган билимларни амалиётга қўллаб бориш.

Агар ўқитувчи юқоридаги талабларни тўлиқ қанаатланиб, уни дарс жараёнига татбиқ этса, таълим самарадорлиги тўла ўзлаштирилиш қафолатланади. Дарсда софат кўрсаткичига эришилади.

Таълимда тўла ўзлаштирилиш қафолатларини америкалик психолог Ториддик қуйидагича қайд қилди:

1. Ўзаро боғлиқлик тамойили – таълим-тарбия жараёнида мақсад руҳий ҳаракатнинг ўзаро боғлиқлигидаги раъволашқонлиги қондири, яъни таълим олувчи ва таълим берувчи раъволашқонлиги бир йўналишдаги ҳаракати.

2. Маълик қондиси – бу принцип бўйича эгилганган билимни кўникма, сўнг маълақатга айлантирилиш учун маълик қондиси тез бўлса, қайтар реакция ҳам шунчалик тез бўлиб, билимни ўзлаштирилиш ҳам тез ўтади. Бу орқали билимнинг қондиси узок муълатга сақланилиш таъминланади.

3. Интенсивлик қондиси – бу принцип бўйича ҳам қондиси маълик қончалик интенсив равишда бўлса, у қондиси тез ўзлаштирилиди.

4. Асимметрияли қондиси – ҳар бир янги “туртки” қайтар қондиси муълатга кеттилади, дейилади. Шунинг учун қондиси билимни қайтариш йўли билан “туртки бериб” турти керак.

5. Натижавийлик принципи – бунда реакция ижобий бўлса, билим муъстаҳкамланади, агар салбий бўлса, хотира уни ўқиниб ташлайди, дейилади.

Агар ушбу принципларга тўлиқ риоя қилинса, таълим самарали кетили.

Натижада бобда юқорида санаб ўтилган талабларга қанаат қонли замонавий дарсни тайёрлаш ва самарали ўзлаштирилиш муҳим омил бўлиб хизмат қилувчи факторлар қондиси фикр юрттамақ.

У БОБ. ЗАМОНАВИЙ ДАРСНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ЎТКАЗИШГА МУҲИТ ЯРАТУВЧИ ФАКТОРЛАР

5.1. ТАЪЛИМДА МОТИВАЦИЯ

Таълимнинг боти мотиви – дидактик ёндашувага методикани танлаш ва амалга оширишдир.

Мотив – грекча сўз бўлиб “move” – силжитиш, ҳаракатга келтириш, эҳтиёжга йўналтириш маъносини беради. Мотивация инсон фаолиятида жараёнга, фаолиятга, мазмунга кизиқиш-хоҳиш билан қарашдан бошланади.

Мотивация шахснинг фаоллашувида сабаб бўлувчи мотив, эҳтиёж, стимул, вазиятли факторлар бўлиб, инсоннинг билиш учун олға ҳаракатлантирувчи кучдир.

Мотивлар инсоннинг бирор нарса-ҳодисага кизиқиш, хоҳиш орқали интилишидир. Мақсадга эришишда дуч келган тўсиқ, ўта қийинчилик, каттиқ талаб қилиб туриб олиш, ташқи ва ички муҳитлар унга тесқари таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Аммо тесқари таъсирларга қарамай, мотив шахснинг ўз эҳтиёжларини қондиришга интилиши орқали ҳаракатга келади. Интилиш кизиқиш орқали амалга оширилади. Шунинг учун ҳам дарс жараёнида ва педагогик ижодий жараёнда мотивация муҳим рол ўйнайди. У ўқитувчи ва ўқувчи-талабани дарс жараёнида ўзаро ҳамкорлик, ҳамижолкорлик ва ҳамдардликка ундайди, иштиёқ билан кизиқиб ўрганишга сабабчи бўлади. Дарсда яратилаётган ҳис-туйғу, хоҳиш-истақ, билим олишга интилиш ихтиёрий равишда иш юритиш натижасида ўқув-билишга бўлган кизиқиш тобора ортиб боради. Ўқувчи-талабалар билиш фаолиятини ташкил этишнинг энг оптимал шароити яратилади. Айниқса, ўқитувчининг эмоционал нутки кизикарли ўйинлар – мунозара, мушоира, дебатлар орқали ўқув жараёнини ташкил этишда вужудга келади ва ёрқин намоён бўлади.

Ўқув жараёнида мотивацияни ҳосил этиш орқали яхши натижаларни қўлга киритиш, мустақил равишда кўрсаткичларини енгиб ўтиш ва бу ҳолатда ўқувчи-талабани янгилик, мураккаблик жуда муҳим. Бундай ҳолларда ўқувчи-талабанинг ўз-ўнга ишонч ҳисси, воқеа ва ҳодисаларни билишга интилиш ҳисси ортади. Бу уни янада кўпроқ қарақарин бўлиб олишга йўл очади.

Ўқув фаолиятини олиб боришда мотивнинг ички мотивация эканлиги таъкидланади. Ўқув предмети таълимнинг билиб олишга кизиқишда ижтимоий мотивлар намуна. Ўқув жараёнини олиб боришда бошқа ўқувчи-талаба ва ўқитувчининг ижодий ҳаракатлари ҳам ижобий таъсир қўйиши мумкин.

Таълим жараёнида мотивлар бир қатор босқичларда

1. Кенг қамровли мотивлар – янги билимларни эгаллаб олиш, фактлар, ҳодиса ва қонуниятларни билишга интилиш.

2. Ўқув-билиш мотивлари – билимларни билиб олиш усулларини, билимни мустақил равишда олиб ўрганишга интилиш.

3. Мустақил ўзини ўқитиш мотивлари – қўшимча билимларни ўлаштиришга, шахснинг ўз-ўзини ривожлантиришга қаратилганлик.

4. Кенг қамровли, ижтимоий мотивлар – масъулият ва ёрқинлик қилишга йўналтирилган ва билимнинг ижтимоий муносибани ҳис эта билиш.

5. Ижтимоий ҳамкорлик мотиви – бир-бирини тушуниб, бир-бирини билан муносабатга ва ҳамкорликка асосланган мотивлар.

6. Ўқув жараёнидан ташқари мотивлар:

Соний мотивлар:

а) жамият, гуруҳ, синфдошлар (курсдошлар), таълим берувчилар, оила ва бошқалар олдидаги жавобгарлик мотивлари.

б) ўз ўзинини, навқисини белгилаб олиш ва ўз-ўзини камолотга етказиш мотивлари.

Шахсий мотивлар:

а) мактов, яхши баҳога интилиш мотивлари муваффақиятга интилиш мотивлари (чага – ярим ички мотивлар)

б) пешкадам бўлиш, атрофдагилар орасида сазовор ўринни эгаллашга интилиш мотивлари – обрў-эътиборини бўлишга интилиш мотивлари (ташки мотивлар)

Салбий мотивлар (моҳиятан ташки мотивлар) атрофдагилар, ҳамкасблар, оила томонидан кўрсатиладиган кўнгилсизликлардан ўзини олиб қочишга интилиш мотивлари – кўнгилсизликлардан сақланиш мотивлари.

Ўқув жараёнида мотивацияни шакллантириш катта аҳамият касб этади ва ўқув жараёнида ижодий ёндашуви таъсир кўрсатади.

- синф (курс)да ўқувчи-талабани, ўқув жараёнини ҳамкорликда ташкил этиш, иштирокини таъминлаш;

- “ўқитувчи – ўқувчи-талаба” муносабатларини ташкил этиш ва бунда маслаҳатлашган ҳолда иш кўриш;

- ўқув материалларини бошқачарок баён қилиш орқали уни ўқувчи-талаба қизиқишига мослаштириш;

- дарс жараёнида қизиқарли ўйин, мунозаралар ва мушоиралар ўтказиш;

- ҳаётда учрайдиган вазиятларни таҳлил қилиш;

- мустақилликнинг ривожланиши.

Юқоридагиларнинг барчаси дарс жараёнида ўқувчи-талабанинг мустақил фикр юритишига, ижодий ишлашига, ўзини-ўзи назорат қилишига ёрдам беради, имкон яратди.

Ўқув мотивациясини мойлаштириш

1. Ўқув мотивациясини шакллантиришнинг биринчи йўналиши ўқувчи-талабага эркин танлаш имконини яратишдир.

Ўқув мотивациясини жонлантириш учун унга таълим муҳитини, ўқитувчи, ўқув дастури, машғулот тури ва назоратини танлаш имконини туғдириш, шу орқали ўқувчи-талабанинг қизиқишларини ошириш мумкин. Бунда улар ўзларини танлаш шакли ва формаларни ўз қизиқиши, хоҳиши билан баъжирини ва уларда масъулият ҳисси ортади.

1. Мотивацияни шакллантиришнинг иккинчи йўналиши таълим назоратдан ўқувчи-талабани холи этиш. Ҳалдан таълим мактов ва жазоларни минималлаштириш. Бундай таълимнинг руҳи бериши ўқувчи-талабанинг ички мотивини жонлантиради.

2. Ўқув жараёнининг талаби ўқувчи-талабанинг қизиқиш ва интилишларида мос келиши керак. Айниқса, юқори синф (курс) ўқувчи-талабларининг ёши олган сари уларни қизиқтириш ким бўлсам экан, деган фикр-мулоҳазалар келтириб келгусида ким бўлиши аниқлашган сари уларнинг интилиши ва интилишлари, ўқишга бўлган эҳтиёжлари тобора тобора оради. Ана шу эҳтиёжларни ўрганиш натижасига кўра, ўқувчи талабани индивидуал ёндашиш орқали ўқув жараёнини ташкил этиш тобора уларга мос кела бошлайди. Булар шу даражада ўқувчи-талаба ҳаётида ўқув-билув жараёни таълимнинг келгуси тақдирларини ҳал этишга асос бўлади. Бу таълимнинг ўқишга бўлган ички мотивлар пайдо бўлишига таъсир бўлади ва дарсларга нисбатан шахсий масъулиятлари ортади.

4. Дарсин шуғулдай ташкил этиш кераки, дарс қизиқарли, ўқувчи талаблар эҳтиёжига мос бўлсин, дарсда ўқитувчи билан бўлган мулоқотлар улар учун қувонч келтиришга, қизиқини қосил қилишга қаратилмоғи керак. Шу ҳолатларда таълимнинг таъсирдорлиги таъсирдорлигини кафолатлашга олиб келади. Олинган таълимнинг ўқувчи-талабани руҳлантиради ва янги таълимнинг таъсирдорлиги сари етказилади.

Ўқув жараёни мотивациясини рўёбга келтирувчи имконият — бу ўқув вазиятини вужудга келтиришдир.

Ўзлаштиришни ҳаракатга келтирувчи шароит — бу ўқув вазиятини вужудга келтириш орқали ечим топишдир. Унинг ечимини топиш мантикий фикр юритиш, кетма-кетликда ечим кидириш, маълум тизимли операцияларни ўтказиш орқали ечим кидиришдан иборат.

Ўқув жараёни субъекти ўқувчи-талабадир. Бунда у:

— предмет мазмунини ўзлаштириб олиш йўлида ҳаракат қилади;

— предмет мазмунини ўзлаштириб олишда маълум бир йўналишда тайёрларлик кўради (ўз психологик фаолиятини бошқара олиш, психофизиологик, психологик ва социал етуклик, у ёки бу фаолиятда ўзлаштириш фаолиятини ташқин эта олиш мотивлаштириш механизмига эгалик қилиш);

— ўқув фаолиятини бошқара олиш шунчалик муҳимки, ўқув мазмунининг асосий, муҳим қисмларини хотирасиди қолдира олиши керак. Бундай фаолият юрита олиш ўқувчи-талабанинг предмет мазмунини билиб олиши билан чегараланмай, балки янги билимлар олиш ва уни сифатли ўзлаштира олишига сабаб бўлади.

— ўқувчи-талаба ўз фаолиятини мустақил бошқаришга ҳар донм ҳам эришавермайди, бундай ҳолатда ўқитувчи ёрдамга келиши талаб этилади. Ўқитувчи факат ёрдам берибгина қолмай, ўқувчи-талабанинг эҳтиёжи, режалаштириши, назорати, коррекция қила олишига асосий эътиборни қаратиши керак.

Ўқувчи-талабанинг интилиши, эҳтиёжи, қизиқиши асосида унинг ички мотивини максимал даражада уйғотиш орқали ўқув жараёнини олиб бориш зарур. Акс ҳолда, яъни ўқувчи-талабанинг иштиёки, хоҳиш-истаги бўлмаган тақдирда дастурлар, таълим мазмуни, стандартлар шунчаки номлагина ўрнатилса, ўқув жараёни самарали кечмайди. Бундай ҳолларда кечган ўқув жараёнида ўқувчи-талабанинг эгалаган билими, кўникма, малака ва компетенциялари

шароити бермайдди. Айниқса, олган кўникма ва билимларини ўз иккионий фаолияти даражасида амалда қўллай олмайди. Шунинг учун таълим жараёни сифати ва самарадорлигини оширишнинг тўғри ва ягона йўли билим олишга эҳтиёжнинг вужудга келиши ва шунга яраша мотивациянинг пайдо бўлишидир.

Шу ўринда эҳтиёж ва мотивлар тушунчасини яна бир намуна билан ўқиб жонг.

Маънаф — жонли маъжудотнинг ҳаёт кечирилиши ва ҳаёт шарт-шароитларга қарамлигини ифода этувчи ва бу шароитларга нисбатан унинг фаолиятини вужудга келтирувчи қолит.

Нисонинг, унинг ҳаёти ва ривожланишини таъминловчи ан маълум шароитларга бўлган зарурати.

Нисонинг воқеликка ва ўз вазифаларига бўлган муносабатини белгиловчи шахс хусусияти, охир-оқибат бу муносабат, унинг ялаш ҳаёт тарзи ва фаолиятини таъминловчи шароитлар.

Нисонинг тирик организм ва шахс сифатдаги қисмлари учун моллий, маланий ҳамда маънавий нарса ва қадриятларга заруратини ифодаловчи шахс руҳиятининг таъминловчи қолити.

Маънафлар нисонда фаоллиқни уйғотадди ва ҳаётий фаолият дастури сифатида намоён бўлиб, уни маълум қадриятларнинг эгалашига йўналтиради.

Маънафнинг қондирилиши билан боғлиқ бўлган фаолиятга уйлловчи ва унинг йўналишини белгиловчи қадриятлар мотивлар деб аталади.

Мотивларда субъектнинг фаоллиги намоён бўлади. Мотивлар яъни фаоллигининг барча турлари моҳиятини, яъни ҳаракатлантирувчи қучини ташқил этиб, мотивлар яъни моҳиятининг (ҳаракатлантирувчи қучи) конкрет, ранг-баранг қўрилишлари сифатида намоён бўлади.

Мотивлар моддий ҳам, номоддий ҳам бўлиши мумкин. Қандай бўлмасин, уларнинг замирида эҳтиёж ётади, яъни мотивлар эҳтиёжсиз мавжуд эмас.

Мотивларни шакллантиришни икки ҳолатда вужудга келтириш мумкин. Стихийли равишда вужудга келган ёки ўқитувчи томонидан махсус таъкил этилган, ўқув ҳамда меҳнат ҳолати ва шартлари, шунингдек, муносабатларни сайланма равишда олинган мотивлар айрим майлини ҳолатларни актуаллаштиради. Бу жараёнинг систематик равишда қайтарилиши оқибатида бундай майли ҳолатларни турғун мотивларга айлантириши биринчи механизмнинг моҳиятини таъкил қилади.

Таълим олувчиларнинг уларга тайёр шаклда таълим қилинадиган майл, шахсни йўналтирувчи омиллар ва қадриятларни қабул қилиб, ўзлаштиришлари ва шу билан уларда мотивлар шаклланишининг юзата келиши мотивларни шакллантиришнинг иккинчи механизмига мансуб.

Мотивларни келтириб чиқарувчи сабаблар сифатида хис-туйғулар (қизиқиш, масъулият, билимдонлик, фаоллик, нималаргадир эришишдан завқланиш ва ҳузурланиш, лаззатланиш ва б.)ни, фикр ва ғоллар (аниқлиги, самаралилиги, мантқиқлилиги билан ўзига жалб қилувчи янги билим ва малакаларни эгаллаш истаги билан боғлиқ; ҳаёти ва келажаги тўғрисидаги, шахсий ютуқ ва манфаатлари тўғрисидаги, обрў-эътибор ва жамоатчилик эътиборига эга бўлган кишилар тўғрисидаги, ўзининг жамият учун кераклиги тўғрисидаги, ўқув предмети ва у билан боғлиқ масалалар тўғрисидаги ва ҳ.к.)ни, иштиёқ ва ташаббус (маълум шахс билан биргаликда амалга ошириладиган фаоллигининг ёқимли, марокли тур ва шакллари билан боғлиқ, муваффақият келтирувчи; ижодкорлик ва қандайдир янгиликни яратиш билан боғлиқ)ни кўрсатиш мумкин.

Мотивлар ичида таълимга тегишли бўлган ўқув мотивлари мавжуд. Таълим олувчилар тўлиқ сафарбарлик билан ишга киришишлари учун ўқув фаоллиги давомиди

жараёни билан қўйиладиган вазифалар нафақат тушунарли, балки улар томонидан ички режада, дилдан қабул қилиниши, улар билан олувчилар учун аҳамият қасб этиши ва уларнинг ички қўйиладиган акс-садо бериши ҳамда таънч нуқталар кўриқлини керак.

Ўқув фаоллиги доимо кўп мотивлилик билан кечади. Ўқув фаоллиги турларида бўлган каби, ўқув мотивлари ҳам ички ва ташқи мотивларга ажратилади. Ички мотивларга ўқув доирасида ўқувчи-талабанинг ўзини ривожлантириши, ўқувчи билан ҳамкорлиқтаги фаоллиги, янги ва номалум вазифаларни билишга интилиш билан боғлиқ бўлган мотивлар қарам.

Ҳаёт учун ўқиб зарурлигини тушуниш, ўқиб жараёни билан мактабни экинлиги, таниқли ва обрў-эътиборли таълимнинг мактабни каби мотивлар ўқув жараёни учун янги таълим бўлиб, уларни энди тўлиқча ички мотивлар қасб қасб қилиб бўлмайди. Уларни ярим ички мотивлар қарам қарам мумкин.

Ўқувчи мажбурият сифатида қараш, пешкадамлик ва обрў-эътибор, одамларнинг диққат-эътиборига тушишга интилиш, шахсий ҳаётдаги, шунингдек, амал билан боғлиқ таълимнинг ҳал қилиш, моддий рағбат ва муваффақиятликлардан сакланиш учун ўқиб ва бошқалар билан мотивлар ҳисобланиб, бундай мотивлар ўқув жараёнининг характери ва натижаларига сезиларли салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Таълим берувчининг асосий вазифаларини бири, таълим олувчиларда мотивлар таълимнинг ички мотивлар нисбатини кўпайтиришдан иборат бўлиши керак.

Билишнинг негизи — мотив

Мотивнинг — ўқувчи-талабаларнинг ўқув материални ўқитиришга бўлган қизиқиш, хоҳиш ва истақларини қўйишнинг асосида мақсадга эришиш.

Мотивация ўқувчи ва ўқувчи-талаба ўртасидаги ўзаро ички ақинлашувдир.

Мотивация – ўқувчи-талабанинг ички имкониятларини ишга солиш, у ёки бу билимни эгаллашга ундаш ва кизиқишларини уйғотиш демакдир.

Бунда, асосан, ўқувчи-талабанинг фаоллиги ошиб боради ва уни қуйидаги омиллар таъминлайди:

- ўқув материални ўзлаштириб олишга тайёрлиги;
- мустақил фаолият юритишга тайёрлиги;
- фаолиятни тушуниб амашга ошириши;
- ўқув жараёнининг тизимлилиги;
- ўзининг шахсий даражасини оширишга мойиллиги.

Ўқув жараёнининг самарали кечишида ўқувчи-талабанинг мустақил фаолият кўрсата олиши ҳам рол ўйнайди. Мустақил фаолият юритиш дарс самарадорлигини таъминлайди.

Дарсда мотивлаштириш

1. Эҳтиёжни туғдириш, қондириш, тўртки бериш, силжитиш.

2. Қизиқишни орттириш.

3. Фаоллиқни орттириш.

4. Ижодий, қулай муҳит яратиш.

5. Янги-янги тушунча, фикр, воқеа-ҳодисаларни келтириш.

6. Рефлексияни фикрлашга ўргатиш.

7. Дарсга технология, инновация, интерфаол ёндашиш.

8. Шахсга йўналтириш ва таъсирчанлиқни ошириш.

9. Самимий, дўстона ҳамкорлик ва ҳамижодкорликни ўрнатиш.

10. Таълим жараёнига тизимли ёндашиш.

11. Дарсда ўқувчи-талаба тасаввурини кенгайтириш.

12. Ўқувчи-талабанинг маънавий, маърифий тарбиа топишларини шакллантириш.

5.2. ДАРСНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ

1. Дарснинг мотивациясини ошириш.

2. Ўқув материал мазмунининг ҳажминини ошириш.

3. Ўқувдан унумли, рационал фойдаланиш.

4. Ўқувчи-талабанинг қизиқиши, фаоллиги ва кизиқишларини ошириш.

5. Таълим маънавияда ўқувчи-талаба бўлишини таъминлаш.

6. Шахсга йўналтирилган таълимни жорий этиш.

7. Дарсда ДТС талабаларини ўзлаштиришни кафолатлаш.

8. Дарсда сифат ва самарадорликка эришиш.

Модернизация йўналишлари

Анъанавий таълим тизимини модернизация этишни таъминлаш йўналишдаги технологияларга бўлиш мумкин:

1. Педагогик муносабатларга қараб, педагогик технологияларнинг инсонларварлаштириш ва демократлаштириш йўналишлари. Уларга педагогик ҳамкорлик, ҳамижодкорлик, шахсга йўналтирилган технология, шахснинг инновациясига қаратилган технологиялар қиради.

2. Ўқувчи-талабалар фаоллигини интенсификация ва фаоллаштиришга қаратилган технологиялар. Бунга ўйинли технологиялар, муаммоли таълим, таънч сигналли технологиялар асосланган технологиялар қиради.

3. Ўқув жараёнини самарали ташкил этиш ва бошқаришга асосланган технологиялар. Бунга дастурли таълим, технологияларнинг таълим, жадаллаштирилган гуруҳли таълим таълим, компьютерли технологиялар қиради.

4. Дидактик реконструкцияли таълим, илгор технологиялар асосидаги педагогик технологиялар. Буларга таълим асосидаги таълим, ақлий фаоллигини ривожлантирувчи таълим ва бошқалар қиради.

5. Ўқувчи-талабанинг таълим технологиялар воситаси таълимни педагогик технологиялар. Буларга масофали

таълим, медиа таълим, интернет, онлайнли таълим ва бошқалар қиради.

5.3. КИЗИҚТИРИШ

Ҳозирги кунда ахборот-информациаларнинг раёнт-баранглиги, ниҳоятда кўпшиги туфайли ўқишга бўлган қизиқишлар сусайгандек бўлмоқда. Уларда илмий ва методик, айниқса, касбий адабиётларни мустақил ўқиш, матнларни техлиқ қилиш, мушоҳада этиш ва тушуниб олиш асосида интерпритациялаш (шарҳлаш) кўникмаларининг шаклланмаганлиги сезилиб қолмоқда. Шў сабабли, дарслик ва ўқув кўпланмаларни мустақил ўқиш кўникмаларини шакллантириш, ўқув-биливга бўлган қизиқишларини ошириб бориш асосий муаммога айланмоқда. Бу ўз навбатида ўқувчи талабанинг диққатини, эътиборини мустақил мутолаа этишга тортиш зарурлигини тўғдиarmoқда.

Зероки, ўқувчи-талаба ўзи ўқиб, ўзи ўзлаштириб, ўзи мустақил фикр юритишга ўрганиш, шунингдек, мустақил ўқиш орқали шахсий таълимий маҳсулдорликка эришишни тушуниб, англаб, универсал ўқув-билив кўникма, маълака ва компетенцияларини ривожлантиришни ўзи англаши орқали юқоридати муаммоларнинг ечимини топиши мумкин.

Ҳозирги даврда янги, илгир технологиялар, инновациялар, интерфаол таълим ва модулли таълимни ўқув жараёнига кўлланишдан асосий максал ҳам ўқувчи-талабанинг ўзини фаолликка, мустақилликка масъулиятини ошириш, қизиқишлар асосида ижодкорликка ўргатишдир. Бундай максалларни амалга ошириш таълимнинг муваффақиятли кечилиши, пиrowард натижага эришишга олиб келади.

Давлат таълим стандартларининг талаби ҳам тўлиқ ўзлаштирилиши кафолатлашдан иборат. Зеро, ўқувчи талабаларга олинган тайёрлаб қўйилган матнларни, тайёр билимларни бериш, етказиш, узатиш орқали биз янги анъанавий таълимга қайтамиз ва ўқувчи-талабанинг

қизиқишини, мотивлигини, ўз қобилияти даражасида ўзлаштирилиши ҳамда мустақил фикр юритишини таъминлай олаётган. Ўш еъ билан айтганда, бу ўқувчи-талабанинг қизиқ мустақил таълим олишга қизиқишини ҳосил қилиш, эътиборини, ривожлантириш, билим олишни зарурлатларини кучта айлантириш зарурлигини таъқozo қилади.

Бун асосини кузатишлар, ўтказилган таҳриба-синовлар, таълимий натижалар шуни кўрсатадики, қизиқиш ва фаоллик таълимда муҳим ва муваффақиятларни кафолатловчи фактордир. Таълим дарғдларида Ян Амос Коменский ҳам ўз таълим ечимини таълимнинг келажактини таъминловчи ёркин йўл қўлиб, ўқув жараёнига қувонч келтирувчи фактордир, деб таъминлаган.

Фон Жон Руссо бола атрофини ўраб турган предмет ва таълимий натижалар унинг қизиқишини ошириш билан бола учун завқ келтиришни ўрганиш, унга шавқ бахшида этиш муваффақият ерки етказибди, дейди. Қизиқиш орқали билим олиш зўр-қувват манба, балки ўз хоҳиш-истаги орқали амалга ошди.

1. И.Шүевнинг ўқув-билив фаоллигини қизиқиш орқали амалга оширишни таълимнинг қудминацион ҳолати, деб таъминлаган.

Коменский – фаоллигини амалга оширишда муҳим таъминловчи етиммулдир.

Коменский ўқув-билив фаоллигини кўзгатувчи ички таъминловчи У шунинг ижобий, натижавий туғалшовчи, янги таълимий таълимий таъминловчи фактор ҳисобланади. Умуман, таълим жараёнининг қизиқиш асосида фаол, мустақил олиб берилишини ўқувчи-талабани универсал ўқув-билив кўникмага қувватли ва уни шахс сифатида шаклланишга олиб келади. Таълим ерки таъминловчи резонанс кўзгатади, ўқишга бўлган таъминловчи ижобий томонга бошлайди.

Коменскийнинг умумий назариясини Б.Г.Анонев, Е.А.Рубинштейн, М.Ф.Безяев, М.И.Божович, Л.А.Гордонлар таъминловчи таъминловчи ҳамда унинг фаоллигидати роли ва ўзинини

очиби бериши билан бирга, кизикиш факатгина аҳамиятли, кадриятли, ўзига жалб этувчи факторгина бўлиб қолмаслигини исботлаб беришган.

Кизикиш – бу шахсни шакллантиришнинг пировари натижаси. Кизикишнинг шаклланишида шахснинг ўз фаоллиги асос бўлиб, бу унинг ўз позицияси ролидан келиб чиқади.

Таълим жараёнида кизикиш билиш ва билим олишга бўлган интилишнинг алоҳида кўринишидир. Кизикиш – ўқув-тарбиявий ишлар фаоллигининг катализатори.

Мустақил таълим олишда, Давлат таълим стандартини тўла ўзлаштиришда, билим, кўникма, маъна ва компетенцияларни ҳосил қилишда шахсий кизикишнинг мавжудлиги асосий омиллардан биридир. Билишга кизикиш – бу ўқувчи-талабанинг ички хис-туйғуси бўлиб, бунда факат чуқур, пухта билим олишгина эмас, балки унинг интеллектуал, эмоционал, эркин фикрлаши, тасаввур ва мустақиллигининг ривожланишига сабаб бўлади.

Агар ўқувчи-талаба доимий равишда махсус йўналишда кизикиш асосида иш қоритса, у ўша соҳага мойиллиги асосида маълум соҳани чуқур, пухта ўзлаштиради, унинг компетентлиги ошади. Шу билан бирга, унинг кизикишлари универсал ўқув-билив кўникмаларининг ошиб боришига, фаоллашуви ва ниҳоят, шахсий мотивациянинг вужудга келишига олиб келади. Ўқувчи-талаба фаоллигида мотивациянинг пайдо бўлиши уни ижодкорлик сари етаклайди. Бу эса ўз навбатида, ангиллик, бунёдкорлик, яратувчанлик имкониятининг вужудга келишига сабаб бўлади. Бундай ҳусусиятларнинг барчаси мавжуд ҳолатни ўзгартиришга ангиллик, қутилимаган, гоҳо тасодифий ўзгаришларнинг ечимига сабаб бўлади.

Харакатчанлик, тинимсиз синчковлик, изланиш, ангилликлар сари интилиш фаоллиги ўқувчи-талабада билим ва чанкоқликни вужудга келтиради. Бундай ҳолатларда ўқувчи

таълим тинимсиз ўрганишга фаол киришади, янги ишларнинг интилиши бўлади.

Келмиш-келибларининг билишга бўлган кизикишнинг фаоллигининг учун уларни ижодкорликка, мустақил равишда, ўз устиди тинимсиз изланиш олиб боришга ўргатиб бериш асоси. Умуман, ўқувчи-талабанинг билишга бўлган интилишнинг фаол маърузалар, турли ўйинли вазиятларни янгила келтириш орқали рағбатлантириш яхши натижалар берган. Кўриниб, уларга билишга кизиктирувчи саволларни берган бориш жуда қўл келади. Масалан, машғулот жараёнида келтирилган саволларни бериб бориш мақсадга мувофиқ:

Шу ўқувчанкан ... Сиз қандай ўйлайсиз?

Нима учун ...?

Бу жараёнда вужудга келади?

Бундан қандай исботлаш мумкин?

Бундан сабаби нимада?

Бунданнинг асосий фарқи нимада? ва ҳокazo.

Келмиш-келибларининг иккинчи йўли муаммолар саволларни қилиб, унинг ечимини топишга ундаш. Масалан:

1 савол – Муаммони қўйиш ва унинг ечимига ўқувчи-талабанинг жавоб этиб, ечимини қилириш.

2 савол – Муаммони ўқувчи-талабалар ўзлари ўртага қилиришлар. Бирга уни ечимда иштирок этади.

3 савол – Муаммони ўртага қўйиш. Барчани жалб этиб, ечим қилириш.

4 савол – Индивидуал ҳолатни вужудга келтириш. Бу ҳолатнинг ечими йўллари хамкорликда ҳал қилиш қарорининг ҳосил қилиди.

5 савол – Бир қатор вазифаларни тайёрлашни қилириш, тўруқларга бўлиш орқали муаммо ечимларини қилиб, қилиришлар қилириш.

Ушбу вазифалар ўқувчи-талабанинг билишга интилиши ва қарор, ўз қонини-истати, эҳтиёжи асосида қилади. Бунинг қилиб уларни шакллантиган кизикиш, фаоллик ва мотивация қилиб қилиб қилиб қилиб. Бундай ҳолатларда материалларни

ўзлаштиришда ўқувчи-талабаларни мустақил фикрлашга, мулоҳаза юритишга, муаммо ечимини фаолликда излашга, онгли ўзлаштиришга эришилади.

Ўқувчи-талабанинг ўзига бўлган ишончини кўзатиш, унинг қайсибир йўналишдаги қобилиятини сезиш орқали ўқув-билув меҳнатига бўлган эҳтиёжи, қобилиятини оқибатининг қалбон қондирилишида ўзини ишлатишга ўргатиш муҳимдир. Агар ўқувчи-талабанинг мойиллиги, қобилияти, эҳтиёжи қондирилса, ўзи ўқийди, ўрганади ва ўзлаштиради.

Умуман, ўзлаштиришнинг пастлиги ўқинишга бўлган қизиқишнинг йўқлиги, ўз қучига ишонмаслиги ва шубҳаланганидан келиб чиқиши бизга аён. Шу сабабдан, таълимда ўқувчи-талабанинг қизиқиши орқали уларнинг фаоллигини ошириш, мустақил таълим олиш кўникмасини шакллантириш бош ва асосий мақсад ҳамда масалалардан бўлиб қолмоқда.

Таълим-тарбияда қизиқтиришни амалга ошириш учун ўқувчи-талабани мустақил билгим олишга ўргатиш, уларни билгимларни аниқ ва ҳатосиз ўзлаштириб олиш кўникмаларини, аввалдан натижани билиб олишни шакллантириш; билгим, кўникма, маъна ва компетенцияларнинг қай даражада ўзлаштирилишини режалаштириш каби омилларга эътибор қаратиш лозим.

5.4. ФАОЛЛИК

Фаоллик ошганда ўқувчи-талабанинг ташки дунё билан алоқаси бошланади. Ташки дунёни, оламни ўрганиш жараёнида ўқувчи-талабанинг ривожланишига қадим бошланади. У янги мақсадлар сари интилади, олдинги аниқ мақсадлар кўяди, асосан, унда ўқув-билув кўникмаси пайдо бўлади. Объект билан субъект орасида фаол алоқалар бошлангани, демак, ташки оламни биллишга асос солинган.

Фаоллик асосида иш юритилганда ўқувчи-талабанинг ишбилармонлиги, ишбилармонлиги, меҳнат фаолликлари таълим олами. Лекин ўқувчи-талаба фаоллиги субъект (ўқувчи)нинг ҳатти-ҳаракати, эркин вазиятларни яратиб бериши билан.

Ўқувчининг ўқувчи-талабага олиё қадрият ва эркин таълим соҳасида қароли, уни диққат билан тинглаши, қизиқиш қонилиш олиши ҳамда унинг ривожига қаролининг сезилиб туриши керак. Ўқувчи-талабанинг қилиш ва ривожлантиришга йўл бериш, уни аниқ бир мақсад сари интилишига йўллаш зарур. Чунки, ўқувчи-талабанинг ўз қилишини таъқил этиш, ўрганиш, ўзига-ўзи ҳисоб бериш, қилиш қароли этиш ва баҳолай олишга ўргатиш муҳим таъқиллар. Агар ўқувчи-талаба ўз фаоллигига субъект соҳасида қароли, унда фаол фаоллият юритиш кўникмаси ҳосил қилиш, унинг таъқил ривожланиши қаролатланади.

Ўқувчи таъқил, фаолликда субъект-субъектлик фаоллият қилиш ва субъект-субъектлик ўзаро таъқил этиш – бу ўзига қароли, у инсонлар орасида қечлади. Бундай муносабатда қароли бир-бирини билан фикр ҳамда ахборот алмашинадилар, бир-бирининг мизмуни-моҳиятини ўз қарашлари асосида қароли таъқиллар. Бир-бирларини диққат билан тинглаб, қароли бир-бирини ҳурмат қилиш асосида қонилиш ҳосил қилинади. Бундай улар ўзаро миннатдорчилик туйғусини ҳис қилинади. Натижада ҳар икки томон ҳам ўзининг "Мен"ини қароли қилиш.

Ўқувчининг асосий мақсади ҳам ўқувчи-талабага қароли инсонлиқ мўҳит яратиб беришдир. Бундай ўқувчи-талаба инсонлиқ ўзининг "Мен"и шаклланади ва у ўзини қароли сифатида ҳис қилади.

Ўқувчи-талабанинг қулайлигига ҳулоса қилиш мўкин:

1) Ўқувчи-талабага субъект сифатида қароли, унинг эркин қилиш қулайлигига мўҳит яратилса;

2) Ўқувчи-талаба таъқил этишда ўқувчи-талабага ижтимоий қароли сифатида қилинишга;

3) ўқувчи-талаба билан унинг шахсини улутлаган ҳолда юксак маданият асосида алоқа ўрнатилса,

4) ўқувчи-талабанинг ўзи фаоллик кўрсатиб, таълим олами ўрганишга киришса, унинг шахсий ривожланиши кафолатланади.

Дарсда ўқувчи-талаба фаоллигини ошириш

Куйидаги мотивлар ўқувчи-талаба фаоллигини оширилади:

- ўз фикрини химоа қилиши ва унга муҳит яратилиш;
- мунозара ва муҳокамада фаол иштирок этиши;
- саволлар тузиш, уни ўқувчи ва ўқувчи талабаларга йўллай олиши;

- ўртоқлари жавобларига танқидий ёндоша олиши;
- қолоқ, ўзлаштирмайдиган ўқувчи-талабаларга ёрдам бериши;

- бўш ўзлаштирувчи ўқувчи-талабаларнинг тушуниш танларини билиб олишга ёрдам бериши;

- ўзига мос топшириқларни танлай олгани кўникмасини ҳосил қилиши;

- ўз қизиқишлари асосида мустақил машқ ва масалалар ечиши;

- комплехс ёндашувлар асосида ўзи қизиккан машқларни бажариши;

- ўз фаолиятини назорат эта олиши, керагида амалий ҳаракатлар қилиши, шахсий мулоқотни йўлга қўйиш орасини ўз-ўзини коррексиялаши.

Ҳулоса қилиб айтганда, ҳар бир дарсда ўқувчи талабанинг фаол иштироки дарсинг самарали кечилишига ёрдам беради.

Ўқувчи-талабаларни дарсга қизиқтиришда тажрибали кўлланилган куйидаги мотивлар алоҳида эътиборлидир:

- ўқитувчининг ўз ишига фидойийлиги;
- ўқув материалда янгиликларнинг мавжудлиги;
- тарихий воқеалардан мисоллар келтирилиш;

• буюк кишилар, ашхоналар ҳаётидан мисоллар келтирилиш;

• билимларни амалиётга татбиқ этувчи факторларни келтириш, намоён эта билиш;

• инновационий ва янги йўналишда дарсларни ташкил қилиш;

• дарс шакллари янгилаб, оммалаштириб бориш;

• муаммолар таълимни ташкил этиш;

• тарғиб дарсларни ташкил этиш;

• компьютерли дарслар ташкил этиш;

• дарсларда мультимедиа тизимидан фойдаланиш;

• интерфойл, компьютерли воситалардан фойдалана-

• дарс бир-бирини ўқитишни йўлга қўйиш;

• олган билим ва кўникмалари юзасидан тест таълими ташкил этиш;

• ўқувчи-талабалар билимидаги ютуқларни намоён қилиш;

• илмува эришга олиш вазиятини вуҳудга келтириш;

• муҳаббатлар ташкил этиш;

• сиф (сўрух)да ижобий-руҳий ҳолатни яратилиш;

• ўқувчи-талабаларда ишончини ҳосил эта олиш;

• назоратни тақт ва ўқитувчининг маҳорати;

• ўқувчи-талабанинг ўз ўқув предметиға муносабати;

• ўқувчи-талабга дўстона муносабатда бўлиш ва

• қўллаш;

• билимларни амалий ўқувчи-талабанинг ўқув меҳнатига қўллаш ва билим муносабатини шакллантиради ва ўз навобатда дарс самардорлигини ошириб, ўзлаштирилиши кафолат-

• қилиш;

5.5. РЕФЛЕКСИЯ

Ушбу фактор куйидаги вазиятларда намён бўлади.

1. Ўтган мавзу ҳамда стандарт тушунчалар бўйича фикр юритиш, ўз-ўзини назорат қилиш.
2. Ўзининг шахсий харақатлари ва ўтилган конун қоидаларни онгли ўзлаштириб олиш ҳамда тақдирот қилиш.
3. Мавзу бўйича рухий ҳолат, ўйлаш, тасаввур қилиш, ҳаёл суриш, мантикий фикр юритиш ва уни таҳлил этиш.
4. Мавзу бўйича ўзлаштирилганлари ва манбалардан ўн мустақил кўрган-эшитилганларини қайта хотирага солиш.
5. Кенг қамровли тақрирлаш орқали ўзлаштирган бўлим, кўникма, малака ва компетенцияларни мустаҳкамлаш.

5.6. ИЖОДКОРЛИК

Ижодий фикрлаш – инсоннинг билишга бўлган олин даржаси.

Давлат таълим стандартларини ўзлаштиришнинг кафолатлаш шу кундаги таълим олинда турган долзарб ва кечиктириб бўлмас масалалардан биридир. Бу эса ўн навбатиди, юксак маҳорат талаб этади. Ҳар қандай маҳоратнинг бошланиши эса шахснинг ижодкорлигини бошланади. Шу сабабли, педагогик олий ўқув юртиларда бўлгуси ўқитувчиларни тайёрлашда ўқув режа, дастурилар, дарслик ва қўлланмалар стандарт талабларга мувофиқ бўлиши, ижодкор шахснинг шаклланиши бош долзарб масалага айланмоғи лозим.

Бўлгуси ўқитувчи-педагог тайёрлаш ва тарбиялини унинг ўзини мустақил фикрловчи, мустақил таълим олувчи, ўз фаолиятини мустақил ташкил эта оладиган, ўз-ўзини назорат эта олиш билан бирга, ўз-ўзини ривожлантирувчи ўз шахсий позициясига эга бўлган шахс сифатиди шаклани тирмок керак.

Ижодкорлик – ўзликни билиш, ўзининг “Мен”ини қўллашга қилиш, ўзининг ақлий-ахлокий етуклигини ва қўллашларини кўрсатиш, ўз-ўзини бошқара олиш ҳамда қўллаш билан инсоният.

Ижодкорлик – шундай жараёнки, унда янги қадриятлар, янги ва ўқорилар содир этилади.

Ижодкорлик ўз ичига қуйидаги компонентларни олади:

- фикрнинг тарқалиши;
- инновацион хис қилиш;
- инновацион тасаввурлик;
- инновацион таълимлик;
- ҳар бир юксак ва ҳодисанинг аналогини билиш;
- инновацион қўллашликлик;
- ўз ўзини таълимий қараш;
- инновацион юретишда мустақиллик;
- инновацион эстетик хис этиш;
- инновационлик;
- ҳар қан шаклларда ўз фикр мулоҳазасини исботлай

инновационлик қўллаш билан қараш;

инновационлик қўллаш билан атома ва тушунчаларга эга;

инновационлик;

инновационлик қўллаш;

инновационлик;

инновационлик;

инновационлик;

инновационлик ва х.к.

Ижодкорлик – шундай жараёнки, унда янги қадриятлар, янги ва ўқорилар содир этилади.

Ижодкорлик ўз ичига қуйидаги компонентларни олади:

– бадиний ижодкорлик;
 – ўқув ижодкорлиги;
 – харбий ижодкорлик;
 – ўйин ижодкорлиги;
 – коммуникатив ижодкорлик;
 – бошқарув ижодкорлиги ва бошқалар.

Педагогик ижодкорлик ва педагогик маҳорат тушунчалари бир-бирига яқин бўлсада, улар бир маънога эга эмас. Педагогик маҳорат эгаси ўз касбини юқори даражада эгаллаб олган касб устаси ва катта тажриба орттирган шахсдир. Ижодкорликда эса ёш, ўз ишини энгилгани бошлаган ўқитувчи ҳам бўлиши мумкин, ammo у ҳақи маҳорат эгаси эмас. Ижодкор шахс ижодкор ўқитувчи бўли олади. Ижодкор шахс олий ўқув юртида ва педагогик жамия мухитида шаклланиши мумкин. Ижодкор шахс бўлини мустақил таълим олиш, ижодий тинимсиз меҳнат қилини билан боғлиқ. У узлуқсиз таълим олиш асносида юқори даражадаги профессионализмни шахста айланади.

Педагогик ижодкорлик тўрт даражада танланади:

1. Базавий касбни эгаллаш.
2. Оптимал кенг камровли билимни эгаллаш.
3. Ижодкорликни намоён қила олиш қобилияти.
4. Изланувчан, тадқиқотга мойиллик.

Юкоридагиларни бараварига намоён эта олиш асосида ижодкор педагог шаклланади. Ижодкор педагоглар авлодининг шаклланиши таълимни креатив инновацион ривожланишга олиб кетади. Айниқса, хозирги замона ривожланувчи таълим муассасасининг ўқитувчиси юқори касбий профессионализмга эга бўлиши талаб этилади. Ўзинг авлод ўқитувчиси педагог-изланувчи, педагог-ижодкор бўлиб, ўз педагогик фаолиятида ижодкор шахсни тайёрлаш талаб этилади. Умуман олганда, ижодкор ўқитувчи янги ёндашув ва янги ғоялар асосида янгича билим, янги тажрибаларни таълимга татбиқ этади.

Ижодкорлик нима ва уни қандай тавсифлаш керак, деган саволга жавоб беришга ҳаракат қиламиз.

Амалдо, ижодкорлик деганда қўлга киритилган натижа тушунилади.

Ижодкорлик инсоннинг шундай фаолиятики, унда қандай янги қадриятлар яратилади.

Ижодкорлик ижодий жараёнининг натижаси унинг натижасида намоён бўлади, яъни бунда бирор янгилик қилинади.

Натижасини янгилик орқали ўқувчи-талаба қобилияти юқори ўзгаришли фикрнинг баён этиш билан фаоллашади.

Умуман талаба фаоллашдики, демек у мустақил фикр қўйган, натижасини фикрлаш орқали ўзининг мустақил қилинига эга бўлади.

Ижодкор орасида ижодкорлик масаласида турли фикрлар мавжуд. Айрим олимлар ижодкорлик – ижодий қўйилишнинг натижаси ёки янги маҳсули, деб қарайдилар (Б.Г.Гурьев, Н.А.Терков, О.К.Тихомиров).

Башка олимлар эса ижодий жараён доминант бўлиб, қандай натижада намоён бўлади, деб тушунтирадиганлар (Б.Г.Гурьев, А.В.Вуршминский, В.А.Малыко, В.И.Пушкин ва бошқалар).

Амалдашнинг педагогика ва психологияда ижодкорлик қандай қилини бўлиб, унинг таснифи ҳақида мунозаралар қилинади.

Ижодкорлик дивергент фикрлаш маҳсули деғувчилар ҳам қилинади (А.Ж.Гурьев, О.Х.Тихомиров). Бошқа бир қатор олимлар (А.В.Вуршминский, Л.Б.Ерможево) буни шахсининг қўйилиш натижаси маҳсули, деб қарайдилар.

Ижодкорлик фикрлар асосида педагогик ижодкорликни қилинади дегандиларга бўлиш мумкин.

Ижодкорликнинг **биринчи даражаси** – аудиториядаги қандай таъриплар билан ўзаро элементлар алоқалар ва қўйилиш ўрнига олиш. Бунда педагог ўқувчи-талабалар билан янги янги ўқитилади, ўзининг таъсирини ўтказиш

асосида пировард натижани таъминлайди. Лекин у ўрганган методикаси, ўрганган ва орттирган тажрибаси асосида иш юритади.

Ижодкорликнинг **иккинчи даражаси** – машғулотларда ўз фаолиятини оптимallasи, ривожлантиришдан бошланган. Бунда у ўзига маълум бўлган мазмун, метод, шаклларни усталик билан танлайди ва янги мақсад сари интилади.

Ижодкорликнинг **учинчи даражаси** – эвристик ёндашув. Бунда ўқитувчи ижодий, жонли мулоқот асосида ўқувчи талабалар билан самимий мулоқот қилиш учун муноси яратлади.

Ижодкорликнинг **тўртинчи даражаси** – бу педагогнинг юқори даражада тўлиқ мустақил ижодий муҳитда иш юритиши билан хarakterлланади.

Ҳақиқий ижодкорлик ўқувчи-талабалар билан ҳамкорлик, ҳамижодкорликда вужудга келади. Бу ҳолат тўрт кўринишда намоён бўлади:

Биринчи ҳолат. Ўқитувчи ўз ижодий фаолиятини ўқувчи-талаба билан бевосита боғламайди. У ўзи ижодий фикр юритади, ижодкорликда бир ўзи иштирок этади. Бу ҳолатда педагог – ибрат кўрсатувчи.

Иккинчи ҳолат. Педагог ўз ижодкорлик фаолиятини аудиториядаги жараён билан боғлайди. У ижодий жараянни бошқаради ва йўллайди. Бу ҳолатда педагог “директор кўринишида намоён бўлади.

Учинчи ҳолат. Педагог айрим ўқувчи-талабаларнинг ўзига хос фаолиятларига эътиборини қаратади. Бу ҳолатда педагог “кўзгу” кўринишида намоён бўлади.

Тўртинчи ҳолат. Бунда ўқитувчи машғулотнинг умумконцепциясини яратлади, яъни айрим ўқувчи талабаларнинг ўзига хос томонлари, уларни ўз фикрларини эркин баён қилишга ва индивидуал, ҳамкор ҳамижодкорликда иш юритишга ўргатади. Бу ҳолатда педагог “режиссор” кўринишида намоён бўлади.

Ўзини педагогика институтларида бўлувчи талабаларнинг ижодкор, юқори маънафати касб эҳтисотида ёки бул қўйётган камчиликлардан бири, уларга яна тарбия жараёнида объект сифатида қаралишидир. Яъни ёшлар талаба тафёр билимларни қабул қилиб олувчи эмас, балки билим оловчи, ўлаштиришда субъект сифатида фаолият юритиши зарур.

Ўқувчи талабада фаоллаштишга, масбулият ҳиссининг шаклланиши, ўқув жараёнининг иштирокчисига, мустақил таълим олов билими қўникмасини шакллантиришга алоҳида эътибор берили бўлувчи ижодкор педагогнинг шаклланишига янада янада эъро, бўлувчи ўқитувчи-педагог бир вақтнинг ўзида қам қилиниди, ҳам ижодкор, ҳам шахс, шу билан бирга, педагоглар бу тўрт кўрсаткич бирдек узлуқсиз тараққий қилиш, шаклланишини ва узлуқсизликда тақомиллаштиришнинг таъминлиши лозим. Бундай ҳолат тизимли ёндашув асоси бўлувчи ўқитувчинини профессионал педагог сифатида таълим толовчи ҳамда ижтимоий тайёртарликка эга бўлган педагогнинг сул шикс бўлиб шаклланишига олиб келади. Бу ҳолат намоёнлида, юқори сабоҳиятли, рақобатбардош таълим шартлирини янги амлодини тайёрлашга замин яратлади.

Ўқув жараёнида ўқувчи-талаба ижодкорлигини шакллантириш

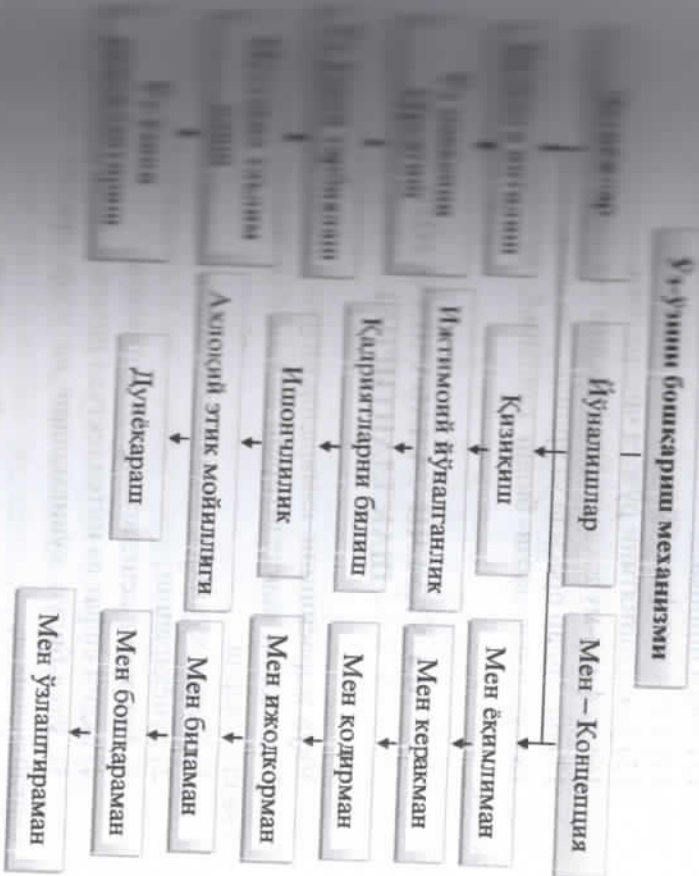
- 1) Ўқувчи талабани ўтилаётган, ўрганилаётган мавзуга қизиқтириш;
- 2) педагог ўлаштиришда ролли ўйинга асосланиб, ўқувчи талабанинг билим, қўникма, маънафати ва таълим шартлирини суланиш;
- 3) Ўқувчи талабанинг ташабуускорлик, ижодкорлик шартлирини шакллантириш, қўллаб-қувватлаш;
- 4) Ўқувчи талабанинг қизиқиши ва хоҳишларини қамқовириш;
- 5) Ўқувчи талабанинг интеллектуал (диққат, хотира, ёшларнинг қўникма шартлирини ишта солиш;

назоратни қўчайтиради, ўз ишини билиб бажарали, тиниб дунёни онгли ўзлаштиради.

6.2. ШАХСНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Таълим жараёнида шахсни ривожлантириш энг муҳим шарт ҳисобланиб, унда қуйдаги фаоллиқларни ривожлантириш кўзда тутилади:

1. Интеллектни ривожлантириш.
 2. Эмоционал ҳолатни ўстириш.
 3. Стресс (чуқур тушқунлик) ҳолатга чидамликни тарбиялаш.
 4. Ўзига бўлган ишончни шакллантириш, ўзини тушуниш.
 5. Билишга бўлган қизиқишни ўстириш, мотивациясини ривожлантириш.
 6. Ўзининг мустақиллигини, "Мен"ни ривожлантириш ўзи учун қарор қабул қила олиш.
 7. Дунёни билишга ижодий муносабатни, ўзини ўз нисбатан бағрикенгликни тарбиялаш.
 8. Ўзининг фаоллигини ташкил эта олиш, ўзини ўз тақомиллантириш, фаоллантириш, ривожлантириш.
 9. Ўз-ўзини ижтимоий фаолликка тайёрлаш.
 10. Ўз-ўзини тарбия тоғтириш.
 11. Ўз-ўзини фаол субъект сифатида реализация этти
- Шахснинг етуқлиги қуйдагилар асосида амалга оширилади: — масъулиятлилик; — чидамлилик; — ўзини ривожлантира олиш; — ташқи дунёга ижобий муносабатда бўлиш, янги ижобий фикр юрита олиш.
- Булардан ташқари, шахс ўзини-ўзи "Мен ўзимни камчилигим ва ютуқларимга ўзим жавоб бераман", "Менни ҳаётим, оилам ҳаёти менинг ўзимга боғлиқ", "Мен бу килишим керак, қила оламан" каби ички қатъий ишонч билан назорат қилишни лозим.

6.3. ШАХСНИНГ РИВОЖЛАНИШ КАЛИТИ

Шахснинг ривожланиш калити ўзини-ўзи бошқара олса;
 Шахснинг етуқлиги қуйдагилар асосида амалга оширилади;
 — масъулиятлилик; — чидамлилик; — ўзини ривожлантира олиш;
 — ташқи дунёга ижобий муносабатда бўлиш, янги ижобий фикр юрита олиш.

Булардан ташқари, шахс ўзини-ўзи "Мен ўзимни камчилигим ва ютуқларимга ўзим жавоб бераман", "Менни ҳаётим, оилам ҳаёти менинг ўзимга боғлиқ", "Мен бу килишим керак, қила оламан" каби ички қатъий ишонч билан назорат қилишни лозим.

- 12) ўзини яхши кўрса, хурмат қилса;
- 13) ўзига ишонса;
- 14) ўзи дoим фаол бўлса;
- 15) ўз имкониятини рўёбга чиқара олса;
- 16) ўз фикр-мулоҳазаларини тақдирм эта олса;
- 17) инсонлар орасида ўз ўрнини сеза олса;
- 18) ўз ички овози билан гаплашиб, хулосалар

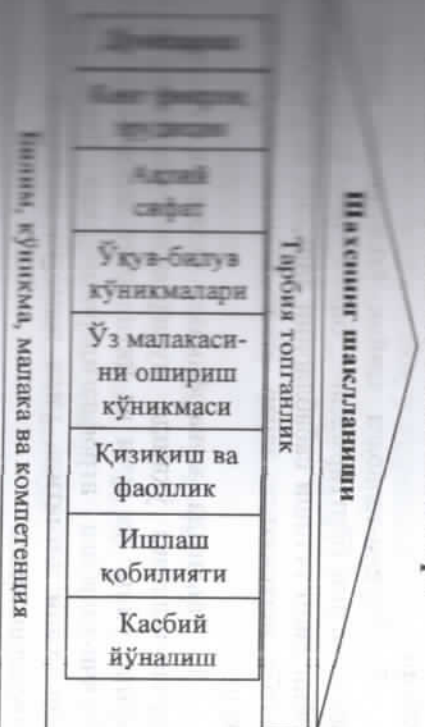
6.4. ЎҚУВЧИ-ТАЛАБА ШАХСИНИ ШАКЛАНТИРИШ

Ўқув жараёнининг самардорлигини оширишда ўқув талаба шахсини шакллантириш асосий омиллардан биридир. Аввало, уларда:

- 1) билим, кўникма, малака ва компетенцияни;
 - 2) дунёқарашни;
 - 3) фикрининг кенглигини, эрудициясини;
 - 4) ақлий сифат ва интеллектуал ривожланишни;
 - 5) ўқув-билиув кўникмалари ва улар орқали билимни кенгайтиришни;
 - 6) мушаккил таълим олиш кўникмасини;
 - 7) фаоллигини;
 - 8) тизимли ўқиш иштиёқини;
 - 9) тарбия топганлигини;
 - 10) касбий йўналганлигини;
 - 11) бозор иқтисодиёти шароитида ишлай олиш, янги олиш кўникмаси ва бошқаларни ривожлантириш лозим
- Бу ҳолатларни қуйидаги моделда ҳам кўрсатиш мумкин:

Ишчи ва хизмат кўрсатувчиларнинг компонентлари

2-CHLZMA.

НИ ТАЛАБА ШАХСИГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН
ТАЪЛИМНИНГ УНИНГ МОХИЯТИ

Ўқувчи-таълимчи — ўқитувчи ҳамда ўқувчи-таълимчи — таълимчи қисмларини камкорлиги кўзда тутилган ижобий таълим беради. Бу технологияда коммуникатив таълим ва фрейдачиласди. Уларнинг айрим асосий қисмлари кўрсатилади.

Этот фильм — замечательная шахматная иллюстрация
идеи «материального» анализа шахматной партии.

2. Таълимнинг шундай мухитини яратиш керакки, унда ўқувчи-талаба ўзини шахс деб сезсин, унга бўлган эътиборни туйсин.

3. Ўқувчи-талабага таъйик ўтказмаслик ҳамда унинг камчилигини бўрттирмаслик; билимларни ўзлаштирмасин, ўзини ёмон тутиши сабабларини аниқлаш ва уларни ўқувчи-талаба шахсиятига зарар етказмайдиган тарзда бартараф этиш.

4. Таълимда муваффакият мухитини таъкидлаш, ўқувчи-талабага ўқишда муваффакият қозонишга ёрдам бериш, унинг ўз кучи ва иқтидорига ишончини ортириш, ўқувчи-талабага атрофдагиларнинг ҳар бири ўзи каби эканлигини аниқлаш, унда жамоага алоқадорлик қиличи ривожлантириш.

5. Ўқувчи-талабанинг хурмати ва ишончини қозониш, ўзига ҳам шахс нуқтан назаридан қараш.

Ҳозирда турли ҳаёт шароитларида яшаётган ўқувчи-талабалар шу ҳаётнинг таъсирида нималарни ўқиб-ёзиш имконига эга бўлишлари мумкинлиги ҳақида педагог Доротея Доу Нолтнинг қуйидаги фикрлари эътиборга лойиқ:

“Болалар ўзлари яшаётган ҳаётдан нималарни ўрганишди?”

Агар бола танкид билан яшаса, у айблагини ўрганади.

Агар бола адоват билан яшаса, у уришшини ўрганади.

Агар бола кўркувда яшаса, у кўржонлигини ўрганади.

Агар бола афсусда яшаса, у афсусланишнинг ўрганади.

Агар боланинг устидан кўп қулишса, уятчан бўлишни ўрганади.

Агар бола кизикиш билан яшаса, у ҳавас қилишни ўрганади.

Агар бола уят билан яшаса, у айбдорлик ҳиссини ўрганади.

Агар бола қўллаб-қувватлаш билан яшаса, у унинг ишонини ўрганади.

“Агар бола биринчилардан яшаса, у сабрли бўлишни ўрганади.”

Агар бола интиқ билан яшаса, у қадрлашни ўрганади.

Агар бола тан оғини билан яшаса, севишни ўрганади.

Агар бола қўл қўйиб ва адоватда яшаса, у ҳақиқат ва ақиқатини ўрганади.

Агар бола қарғишчиликда яшаса, у ўзига ва бошқаларга ишонди.

Агар бола дўстлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшасангиз, сизнинг ўқувчи-талаба фарзандиңиз қандай яшамокда?”

“Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.”

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

Агар бола интиқлик билан яшаса, у ер юзи яшаш учун қўл қўйишни аниқлайди.

— боланинг саломатлигини сақлаш омилиари. Тоza ҳолатда жой, нормал ҳарорат ва ёруғлик таъминланганлигини билан ва ўқув хоналари;

— таълим муассасасининг болани ноҳуш, кутиман ва ҳодисалардан сақлайдиган ҳавфсиз жой бўлишини таъминлаш;

— болаларнинг ҳаракат, қашф қилиш ва тажрибдор ўқатишлариға раъбат кўрсатиш, яъни таълим муассасаси ҳудудининг барча жойларида бўлган имкон бўлиши. Мисолан спорт, дам олиш ва ўйин майдончасида жихозларининг етарли бўлиши; коридорда турли ўсимликларнинг ўсишини кузатиш хонада ўқув фанлариға доир маълумотлар, кутубхонада турли китоблар бўлиши ва шу қабиллар;

— болаларнинг ўзлари ишлаган барча нарсалар, ани ва қўлланмалар бола кўра оладиган, бўйи етадиган даражада масофа ва баландликда жойлашган бўлиши;

— болалар ўртасида ҳамкорлик ва мулоқотни раъбат қилириш, яъни дарсда қичик гуруҳ ва жуфт бўлиб ишлашлари, дарсдан ташқари вақтда ўйин ўйнашлари шариот яратилган бўлиши керак;

— болаларда таълим муассасасиға тегишлилик ани ва ҳавфсизлик ва эркинлик ҳисси бўлиши;

— турли маданиятлар мавжудлигини хис қилириш;
— синф хонаси боланинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайдиган атоҳида мавзулар бўйича қисмлар бўлиган ва шу ҳар бир қисмлар ўз мавзулари бўйича бола учун керакли ҳамда қизиқарли бўлган ани, ани ва ўйинчоқлар, конструкциялар, белгилар, рақамлар, сўзлар ва бошқалар билан жихозланганлиги;

— жихозлар боланинг жисмоний ҳолатиға ва ҳаракатлана олишиға тўсик бўлмайдиган жойлаштирилган бўлиши, бола ўзига тегишли ани ва бемалол ҳаракатлантира оладиган ва ногиронлар ва жихозлар ҳам бўлиши, шунингдек, ўқитувчи учун ҳам ани бўлиши керак;

боланинг нафок этиши қобилиятини ривожлантирувчи ани қилиш ва ундовчи турли шакл ва ранглар билан таъминлаш;

болаларнинг қўлини, танишини учун нарсалар ва ани билан ишловчи бориға битта жойға жуда кўп ани қилиш берили;

болани эркин танлаш имконини бериш ва уларни ани қилиш қабул қилишға ундаш;

болани қўли билан муносабатға қилишишға ёрдам қилиш;

болани болалар билан бирор жадвал шаклида ани қилиш билан таъминлаш, уни бола кўра ани қилиш ҳолатида олиб қўйиш;

болани болаларнинг муассасаси ўртасида илик қилиш имконини таъминлаш;

ТАЪЛИМ ШАХСИГА ЙЎНАТИРИЛГАН ТАЪЛИМ

боланинг таълим ҳолати ва маъмулиятини олириш;

болани таълим муассаси фикр қўришға ўрнатиш;

болани таълим креатив (ижодий) фикр қўришға ўрнатиш;

болани таълим муассаси ҳамда эркинлигини таъминлаш;

болани таълим қизиқликлари асосида иш қўриш;

болани таълим қизиқликлари асосида уларға таълим бериш;

VII БОБ. ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ

7.1. ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТУШУНЧАЛАРИ ҲАҚИДА

Инновацион татым нима? Инновацион татым нима?
Учун зарур? Ўқитувчини инновацион фаолияти
тайёрлаш керак?

Инновацион тарғимни олиб боришда биз инновацион инноватика, инновацион жараён, инновацион фреймворк, инновацион мухит, новация, новатор, инновацион лидер, инновацион режа, инновацион педагогик ғой, инновацион технология, инновацион тарғим муассасаларини тушунарларга дуч келамиз.

Инновация – таълим жараёнининг ички тарафини ўзгариштириш, янгиликлар киритиш.

Инновациянинг максоди — ўқувчи-таълимчилар интеллектуал салоҳияти, рақобатбардош қадр ва тайёрилик, ижодкорлик ва компетентликни таъминлаш, тайёрлаш, шунингдек, Давлат таълим стандартларини факторлар, шунигиндек, Давлат таълим стандартларини ўзлаштиришни кафолатлашдир.

Иновацион таълим фаолияти – педагогик жа-
ҳаракатга келтирувчи, ўз максали сари олга бориши
ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи ҳамда
молловчи кучдир.

Инновацион таълимнинг бош ғояси — ўқитувчининг буйи изланувчанлик ҳамда ижодкорлик филолиффияси сакташдан иборат.

Инновацион таълимнинг объекти – инновацион жараёнларини таълим этигуви ангитликлари яратини, ва таълим жараёнига қўйилган вазифаларни қўллаш, ўзлаштириш ва таълим жараёнига қўйилган вазифаларни қўллаш.

Инновацион таълимнинг предмети – инновацион таълим жараёнининг макссади, мазмунини, шаклин, методларини, шартларини, воситаларини белгилаб беради.

Ташкилотнинг назарбасари — янги ғояларни қўллаш, унинг концепциясини ишлаб чиқиш, ижро этишни педагогик жараёнга киритиш, уни қўллаш даурини ишлаш, кўлга киритилган ва тажрибаларини таълим жараёнига қўллашдан йўл харитаси ўқитувчи фаолияти илмий изланишлар билан алоқадорлигини яратиш, тажриба-синовлар билан илмий таълим технологияларни қўллаш асосида таълим қўлланмаларига қаратилади.

таълим тарғибини қўллашнинг таълим тизимига таъсирини баҳолашнинг асосий кўрсаткичларидан бири бўлиб, куланилиши таълим

ташқинда ҳам дарс, синф (курс), ўқувчи-ларнинг ва дарс/синфлар сакташиб қолади. Педагогик ёмон, педагогик тизим сакташиб қолар экан, бу педагогик тизимнинг ички тизимини қайта ташкиллаштириш ҳақида бормоқда.

формы на методологи

фасингтн табакаташтрин:

індивідуальності жорсткими індивідуалістами.

ХАМДА
МОЙИЛЛИГИ
БОСАД
УМУМЧИ-ТІЛЛОС
МОС МУХИТ ЯРАТИШ,

на парашел синф (гурух)ларни
фосфорнинг фосфинида комфорт шароит яратиш;

ХИМФОСКИЗЛИК ВА ХИМОЯЛАНИШ

инини ва инконини ба кучига шонини

булса, шу хольча кабул

таблицата тарбията муваффақията

6. Дарсдан кутилатган пировард натижаларни анализ қилиш ва режалаштириш, белгилаш ва унга тўла эришишга интилиш.

7. Дидактик инновацион ёндашувлар амалга оширилганда ўқувчи-талаба ўз фаолиятини ўзи оқитиш усулини ўйналтиради, бошқаради, аниқлайди, ўз фаолиятига субъектив сифатида қарайди. Бу эса уни янада кўпроқ билим олишга ундайди.

Методик инновациалар таъбик этишдан мақсад эриштирувчи пировард натижани кафолатловчи метод, шакл, восита, технология, усул ва топшириқларни ичиға олади. Шунинг учун ҳам методик инновациалар восита сифатида инновацион тизимни фаолиятида қирувчи имкониятдир. Методик инновациалар – таълим жараёнининг методик мазмунини бошқариш, лойиҳалаш ва режалаштиришнинг максалга мувофиқ тизими.

Психологик, педагогик адабиётларда кўлиб олинган инновациалар тизими ёритиб берилган. Буларга филология ёндашув, шахста йўналтирилган индивидуаллаштириш, компетенциявий изланувчанлик фаолияти, янги билимларни ўқув талабанинг ўзи излаб топиб ўзлаштириши, лойиҳалаш, муносабатларни инсонпарварлаштириш, ўқувчи таълим саломатлигига қаратилган таълим, таълим методларини гуманизтаризациялаш, информацион таълим ва бошқалар келтириш мумкин.

7.3. ЗАМОНАВИЙ ДАРСНИНГ ИННОВАЦИОН ЙЎНАЛИШЛАРИ

Замонавий дарсни инновацион ҳолда таълим этишга ўзига хос 2 та йўналиши мавжуд.

1. Дарс мазмунини ўзлаштириш сифатини ололтириш билан, яъни ўқув жараёни илгари ортирилган пировард ҳамда ҳозирги ютуқларига эмас, балки келажакда йўналтирилган максалга қаратилади. Бу дарс жараёнида

инновацион, лойиҳалаштириш, модуллаш-тириш ва комплекс ёндашшдан иборат.

2. Дарс жараёнини қандай қийинчилик ва қўйиқчилик билан башорат қилишга ва алтернатив усулларни таърифлаш. Яъни дарс мазмунини таълим технологиялар, инновацион усуллар, инновацион ривожланиш фойдаланиш зарур.

3. Дарс жараёнини инновацион равишда таълим этиш, филология, масъулиятли ёндашув ҳамда таълим усулини ўзи излаб, ўзи тушуниб, ўзи қарор қабул қилиш.

4. Дарс жараёнини жаҳондаги глобал ўзгаришлар, инновацион ва инновационга мослаштириш зарур. Бу инновацион ўқувчи-талабанинг маънавий-маърифий ривожланиш ва ривожланишнинг муҳим аҳамият қасб қилиши, биринчи авлодни шакллантиришга

7.4. ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМНИ ТАЪЛИМЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Дарс жараёнида кўпроқ билим олиш, ўрганиш, таълим қилиш билан билимларни олишга қаратилган натижалар берилди. Бу дегани, ўқув-тарбиявий инновацион олириш, ўқув жараёнини жадаллаштириш, кўпроқ янги методлардан фойдаланиш, инновацион интерфасол усуллардан кенг қўлдан технологияларни жорий қилишдан иборат. Бу инновацион натижалар берилган янги ғойлар, янги усуллар берилди, инсонни ривожлантиришга олиб борадиган инновациаларни яратилди, излаш, таълим жараёни этиш тилиб этилади.

- дардада ўқув материаллари ҳаққини ошириш;
 - ўқув жараёни самарадорлигини ошириш;
 - таълим жараёнида вақтдан унумли фойдаланиш;
 - таълим-тарбия жараёнида ўқувчи-талабанинг иш-иштроки ва фаоллигига масъулиятни ошириш.
- Бу соҳада энг тўғри йўл — янгиликларни аста-секин билан, кетма-кетликда, унинг натижавийлигига ишонч билан қўлдан келган ҳолда, ҳар томонлама ўйлаб, навбатдаги қадамга босиш керак.

№	Инновацион жараяннинг боскичлари	Инновацион жараяннинг боскичлари
1.	Инновациялар яратилиши эҳтиёжнинг зарурияти ва унинг имкониятларини аниқлаш	Муаммонинг туғилиши, унга беришчи тўсиқлар, масъулини оширишда қаршилликларни ўйлаш, қийин таъқиқлардан, тўсиқлар ва натижалардан фарқларни аниқлаш. Ўзгариш эҳтиёжий ҳолатини шакллантириш
2.	Керакли аниқликларни излаш	Ўқитувчи ва тегилли муаммонда иштирокда иккидан шакллантириш. Ўлар инновацияларни, адабларини тажрибаларни ўрганиш вазифаларни тақсимлаш
3.	Инновацияларни тайёрлаш	Ўз хоҳиш ва истакларини иккидан тушуриш ва қатъий

таълим, Ижодий турух аъзоларини ўқатиш.	таълим, Ижодий турух аъзоларини ўқатиш.
Укув режаларига ўзгартиришлар киритиш, семинарлар ўтказиш, таъриб-синов ишларининг дастурларини яратиш.	Таъриб-синовни тахлил этиш, нақарат этиш, дастурларга зарурий тузатишлар киритиш. Педагогик жамоатга ишнинг бориши бўйича ахборот бериш, методик ёрдам ва психологик қўллаб-қувватлаш.
	Юзори натижаларининг катъийлигини синиш мақсадида уларнинг қўлланиш доирасини кенгайтириш.
	Ишчиликларнинг ахборот, дидактик, методик таъминотини яратиш.
	Ишчилик тарқатиш.
	Жорий назорат ва шароитта мослаштириш шартларини ишлаб чиқиш, модернизация қилиш, эҳтиёж ва заруриятга кўра қўллаш, оммашлатириш ёки эътирозни қабул қилиш.

йинтма банклардан олиб ўранилади. Маъмур интириқ муассасалари методик кенашлари, фан методбирлиги халқ таълими, олий таълим муассасалари фан методик таъминлаш ва таъкил этиш бўлиmlаридан ўчикилади. Булар куйидати тартибда олиб бoрилади:

- таҳсил ва динихалаштириш: Ўнгиликнинг қолганларини шакллантириш ва таълим муассасасининг фойдаларини, ишнинг олиб бориш жараёсининг лойиҳа имкониятларини, ишнинг олиб бориш жараёсининг лойиҳа

• инновацион гољни иждокој укићувањем 1999

- тақриб-синовдан ўтказилган амалий таълимнинг натижалари, шу асосда антилиқни кенг миқёсда қўлдан чиқариш, шу қарор қабул қилиш ва уни амалга ошириш бўйича ишлаб чиқиш.

Учиничи босни — интиликини амалиста ва кифри

• янгиликни кенг миқёсда амалга оширишда ресурсларини ишга солиш. Бунинг учун муассаса раҳбарлари ташаббус ва масъулиятни ўз бўйига олади ва педагогик жамоани янгиликни ўқув жараёнига жалб этади. Педагогик жамоа ва методик кенгашир ўқитувчилар, новаторлар, кўрик-танлов каттаб-голибларидан иборат эксперт гуруҳи тузилади. Республика миқёсидати конференция, методик семинарлар, малака ошириш институтлари, кўрик-танлов мате-риаллари методик кенгашларда тарғиб қилинган инновацион ахборот ва мониторинг марказлари, интернет хабарлари, тўпланган инновацияларни ўрганиб, тўплаб, таниб, қўлайлаштириб, амалий фаолиятда қўллаш учун моделларни жараёнига кириштириб, уларни таълим муассасалари тарқатади.

Навоётаги ӯсқуқ янгиликни жорин тиниши киши, танкидий караш, тадбирлар қўллаш, жорин мустаҳкамлашдан иборат.

Хулоса шуки, атар ўқитувчиларнинг тинч фаолиятда иш олиб боришларини йўлга қўйиш, ўқу

инновационности, уларни излаб топшига, уларнинг бундан на малакаси шаклланади, ўз ишларини бунимаси пайдо бўлади. Инновация, инновацияни, инновацион муҳитда ишлайди. Ушбу жараёнинг ҳаракатлантирувчи кучи инновацион инновацияда, таълимда сифат ва инновационлиги.

Инновацион амалиётга ўтказиш шартлари

[illegible]

...иногда муфти, а иногда и демократы, хусясиаты;

могут доражада профессионал
и в т.ч. в области мохир устаси буйиши);

самарали ўқитувчиларнинг

ІННОВАЦІЙНА ТАБІЛЬНИЦЯ

Республикасида "Таълим тўғрисида"ги
қонуни, "Таълим тўғрисида"ги қонуни
таърифи Миллий дастури, умумий ўрта
таълимнинг давлат Миллий дастури,
таълимнинг Ўзбекистон Республикаси Олий
таълим вазирлиги қўйган нутқида умумий ўрта
таълим таълими нисбатан тарбияланганлик
таълими таълими таълими ва меъриятар таълими

қолмен бұлт, у кишилик жамияти
милкуд Инсон — ер юзидиги энг
сиринди, унинг хар томонлама

тарбияланишидир. Инсонни (ёшларни) тарбиялашда, тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлиши зарур. Хуллас, тарбия масаласи қайси замонда бўлмасин, ҳар доим долзарб масала бўлиб келган.

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “Жамиятда юксак маънавий ғазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой маланий меросимиз, тарихий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳуубат, истиқлол ғодаларига салокат руҳида тарбиялаш мамлакатимизда амалга оширилаган барча ислохотларнинг ҳал қилувчи омилдир”.

Бугунги ўқувчи-талаба қабул қилган турли аҳборот оқимлари нафақат ўқитувчи томонидан берилган мамлумотлар, балки мамлакат доирасида, бутун дунёда солир бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақидаги турли мафқуравий хабар ва мамлумотлар тарбиявий жараён зиммасига катта вазиғалар юқайди.

Тарбиявий ғазилатда аниқ қилип ва андозалардан воқ кечини даври келди. Чунки, шахсиниғ ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб ривожланишида барча учун ягона, бирдек қилинган олиб борилган ишлар қутилган натиғжани бермайд.

Ҳозирги таълим-тарбиявий тизимни ривожлантиришда, тақомиллаштиришда ушбу жараённи инсонпарварлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Умуман, тарбия жараёнида ғазилат ва муносабатларни инсонпарварлаштириш, демократлаштириш ва либерлиғизация этишни инновацион ҳолат, деб қабул қилинмоқда. Бу деган сўз тарбиявий ишлар тизимини олиб боришда ўқувчи-талаба билан ҳамқорлик, унга ғамхўрлик, унинг шахсини ҳурмат қилиш, уни эъзозлаш, кечиримли бўлиш, ўз-ўзини ривожлантиришга муҳит яратиш, тарбия жараёнида ижодий муҳит яратиш, ўқувчи-талабага нисбатан дўстона муносабатда иш юритиш, унинг эҳтиёжи, қизиқини, шахсий ғазилати, иқтидори ва ички имқониётларини ишти солишини максал қилиб олиш керак. Ана шундай муҳит

жараёнида ўқувчи-талаба тарбия жараёниниғ субъектига шилнади. Тарбиячи ушбу жараёнда субъект-субъект ҳамқорлиғида ўқув-тарбиявий ишларни ижодий муҳитда олиб борали ва қутилган натиға – самарадорлиға эришали.

Тарбияланувчиға бўлган ишончиниғ юқорилиғи, мулоқот маланиятиниғ юқори даражада бўлиши, ўқувчи-талабани мажбуурлашдан воқ кечини ва аксинча, уларни ижобий раъбатлантиришиниғ устуғлиғи сабабли тарбия жараёнида қўзланган максалга эришини, ўқувчи-талаба ғазилатидаги камчилиғларга чидамли бўлиш, уларни бартарф этишиниғ самарали йўлларини излаш зарур. Буниниғ учун тарбиячилариниғ ўзлари билимларини ва педагогик маҳоратларини тақомиллаштириб, тарбия тизиминиғ янги метоллари, воситалари ва йўлларини излашини узлуқсиз олиб боришлари талаб этилали.

Инновацион тарбияшунослиқиниғ максали – оз қуч ва ниғт сарғлаб, юқори ва сифатли тарбияланганлиқни қозиллашдан иборат.

Педагогик жамоада инновацион муҳитиниғ яратилиши, тарбиявий ишларни олиб боришда ижодий, самимий ва шундай дўстона муҳитни юзата келтирадлиқ, унда тарбияланувчилар ўзини эркин ҳис қилали, жамоада ички интилишини, ўз ички қучи ва имқониётларини ишти солали. Маънавий қизиқиниғ юқори даражада бўлали. Бундай муҳитда тарбияланувчи ижодий фикр юритишга, ўз устида мустақил ишлишга тайёр бўлали.

Аммо инновационлар ўз-ўзидан таълим-тарбия жараёнига кириб келмайди. У ўқитувчи-тарбиячининиғ ғазилати ва муносабатига, унинг анғилиқка интилиши ва уни излаб қилиши, тарбия жараёнига кирита олиши ва мотивалисига билиқ жараёнидир. Шуниниғ учун ўқитувчи-тарбиячининиғ ғазилати ва муносабатини ўзғартирмай туриб, унинг иштирлиғи, ғазилати ва изланувчанлиғини оширмай туриб, таълим-тарбияда бир қалам ҳам олдинга ситқиб (қозиллаштириб) бўлмайди.

Бу масаланинг ечими узок ўтмишини мислини некири
касидан ҳам аёнлир. Шу сабабли ҳам ашомлар
маррифатпарварларимиз доимо таълим-тарбия тар
тараккиётига, ривож топишига ўзларининг юн
ғолларини илгари сурганлар ва уни таълим-тарбия тини
таъбиқ этиш ҳаракатида бўлганлар. Инсоният ва жамия
тараккиётини ҳаракатга келтирувчи куч таълим-тарбия
ривожланиши ва юксалишида деб билинганлар. Мас
Авестода зардуштийлик таълимотига кўра, маориф
билимнинг кучига каттик эътикод қилинган ва
ҳаётида ҳам оқибат натижада маърифат ютиб чинади
ҳисобланган.

Ўша даврда боғаларда ахлокий, меҳнат
ростўйлик, саховатлилик фазилатларини, фировон
кечириш факат меҳнатдан эканлигини тарбиялаш
аҳамият берилган.

Зардуштийлик ахлоқининг асосий омиллари
ғояси “Эзгу фикр”, “Эзгу калом”, “Эзгу амал”, деб
қилинган. Демак, “Авесто” таълимотига кўра, “яши
ззгу ниат, латиф сўз” — яхши ишнинг бирлиги деф
фақирларга меҳрибонлик, мусофирпарварлик, кин
келтиришдан ўзга тийиш зарурлиги уқтирилган.

Жаҳон илм-маърифатининг буюк намоёнлари
ал-Хоразмий “Инсоннинг ҳулқ-атвори, ҳатти ҳар
мантийкий фикрлашга асосланганлигини му
шаклланиши мумкин”, — деган хулосани берди.

Абу Наср ал-Форобий таълим фақатгина сўз ва
орқали амалга ошади. Тарбия эса амалий иш ва
билан шу ҳалқ, шу миллатнинг амалий малакаларини
бўлган иш-ҳаракат, касб-хунарга берилган
ўрганилишидир, яъни тарбия актининг яратувчиси
фикрни илгари сурган.

Тарбияда маънавий-ахлоқий ҳамда олоб ме
ўрганилиши, касб-хунарга оид малакалар ҳосил
асослаб берилган.

авваламбор, ахлоқий ва ақлий тарбия
қилинганлиги иродали, доно, ғамхўр тарбиячи
қилинган, дейди. У сўзлом, тозаликни сезувчи,
қилинган яхши муносабатда бўла оладиган
қилинган бўлиб қўйилганлиги уқтирилган.

Авестода ҳам муқаддас оламида нақибандия
қилинган бўлиб қўйилган. Хўжа Бахавутдин
қилинган (қилинган) деган ғояни илгари сурди ва шу ғоя
қилинган келтириш таълимоти билан яшган.

Авестода ҳам муқаддас оламида нақибандия
қилинган бўлиб қўйилган. Хўжа Бахавутдин
қилинган (қилинган) деган ғояни илгари сурди ва шу ғоя
қилинган келтириш таълимоти билан яшган.

Авестода ҳам муқаддас оламида нақибандия
қилинган бўлиб қўйилган. Хўжа Бахавутдин
қилинган (қилинган) деган ғояни илгари сурди ва шу ғоя
қилинган келтириш таълимоти билан яшган.

Авестода ҳам муқаддас оламида нақибандия
қилинган бўлиб қўйилган. Хўжа Бахавутдин
қилинган (қилинган) деган ғояни илгари сурди ва шу ғоя
қилинган келтириш таълимоти билан яшган.

Авестода ҳам муқаддас оламида нақибандия
қилинган бўлиб қўйилган. Хўжа Бахавутдин
қилинган (қилинган) деган ғояни илгари сурди ва шу ғоя
қилинган келтириш таълимоти билан яшган.

Авестода ҳам муқаддас оламида нақибандия
қилинган бўлиб қўйилган. Хўжа Бахавутдин
қилинган (қилинган) деган ғояни илгари сурди ва шу ғоя
қилинган келтириш таълимоти билан яшган.

Ўзгартирмасдан туриб, маънавийтни ривожлантириш бўлмаслиги, келажатимиз пойдевори билим дари бўлиши, яратилиши, бошқача айтганда, ҳақкимизнинг эртанги кандай бўлиши фарзандларимизнинг қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқлиги, таълимни тарбиядан, тарбияни таълимни ажратиб бўлмаслиги, бу шарқона қарин, шарқ ҳаёт фалсафаси эканлигига алоҳида урғу бериб ўтганидан

1. *Мақсад ва ҳолат.* Ота-оналар, ўқитувчилар ва жамоатчилик, давлат ва жамият тасаввуридини "Фарз авлод" гоёси. Ўрни Давлат таълим стандартлари доирасида билим ва кўникмага эга бўлган, жисмонан соғлом, милол ахлокий жихатдан миллий, умуминсоний қадриятлар билан янги авлодни тарбиялашни кўзда тутилган

хамкорлик муносабатларни йўлга қўйиш. Таълим ва
жараёнида ҳар бир ўқувчи-талаба ва ўқитувчиларининг
иштирокини таъминлаш. Ўқувчи-талабаларининг ўқув
бошқариш ишларини йўлга қўйиш. Таълим жараёнида
уларнинг ташаббускорлиги ва таъсирчанлигини ошириш.
Илгор тажрибани қўллаш ва шахсий иборат кўрсаткичлар
тутади.

4. *Настяжний ва тибий мужит* Ота-оналар, асосан, қўлидан келадиган қўлдан туғилган вазифалари ва принципларини белгилашни кўзда тутиб

жарыңы иштирокчыларынның нияти, амалындагы табық етиледи. Бундай "Барқамол авлодны тарбиялауға қамқорлығы концепциясы" асосында жасап шығарып кўзде тутыды.

...ташқиннинг билиниш (актив тарбия).

инант турун олга, махалла ба жамият
ба аймагт калши,
а калбичини яшиликка каратилиши, доимо
ин беринча тадир туриш.

онгли давишта борич;

келтирилган кенгайтириш, қўйилит ва
қўйилит қўйилит қўйилит қўйилит
қўйилит қўйилит қўйилит қўйилит
қўйилит қўйилит қўйилит қўйилит
қўйилит қўйилит қўйилит қўйилит

8. Ўз-ўзини намойиш эта олишни, ижодкорлик тарбиялаш;

9. Шахсининг ақлий, ахлокий, эркин фикрларини жисмонан ривожланиши, унинг қобилиятларини томонлама очиб ўқув имконияти, ижодий муҳитни яратиб беради.

Тарбиявий тизим жараёнининг принциплари

1. Тарбияда социал фаоллик принципи	— мустақил фикр юритиш олиш; — мустақил қарор қабул қилиш олиш; — ташқи зўравонликка қарши тура олиш; — ўз позициясини ҳимоя қилиш олиш
2. Ижтимоий ижодкорлик принципи	— ўз эрки асосида ижодкор бўлиш; — ўз-ўзига, ўз эркига, виждонига қўйиладиган талаблар; — ўз-ўзини салбий ташқи муҳитдан ташқарида тутати олиш; — бизга ёт бўлган салбий қарашларга қарши фикрнинг айтиш олиш
3. Шахс ва жамонининг муносабатлари принципи	— ўқувчи-талабалар жамонининг талабига таяниш ўтказиш; — ўқувчи-талабанинг жамонига ўз орали тарбия топшиш; — ўқувчи-талабаларнинг бир-бирига бўлган кулоқ солиши, ўзгалар фикрларини қилиши
4. Ривожлантирувчи тарбия принципи	— таълим олиш жараёнида, турли предметларнинг ўрганиш жараёнида олиш; — ота-оналар, ўқитувчилар, олимлар ўз талабалар иштирокида мунозара тузиш тавсиялар берилишида мунозара олиш тарбия топшиш
5. Тарбиявий ишларни олиб боришда мотивация принципи	— турли тарбиявий ишлар ва жараёнлар ўқувчи-талаба қизиқиши ва иштирокини йўналтириш; — ўқувчи-талабанинг мотивация эҳтиёжларига мослаб, ўтказиш тарбия

Бирон-бир муаммони қўйиб, унинг устида пайванд олиб бориш, муаммони топиш ва ечимни билишнинг тадбирлар.

— яна, жуфт ва гуруҳларда суҳбат, ўқувчи-талабанинг ёшига, шахсининг ривожланиш даражаси ва тақомиллашувида моҳиятида тарбиявий ишни ташкил этиш; боланинг қалбига кулоқ солиш, йўл топиш. Турли қизиқишлар асосидаги тўғрақ, клублар, маҳалла, таълим муассасаси ва оила камкорлиги, тадбирлар, кўргазма, танлов, мусобақалар, давра суҳбат, мунозара, бадиий иш ва бошқалар.

Тарбиявий ишлар тизимининг принциплари бир қаторда. Энди қуйида ушбу кўрсатилган тарбиявий ишларни ташкил этиш, унга таъминловчи асосида ёндашиш, илгор қилиш, тарбиявий ишларнинг сифати ва таъминловчи методларига тўхталамиз.

Тарбиявий ишлар тизими методлари

Тарбиявий ишлар тизимининг методи — бу педагогик ишларнинг йўналишлари бўлиб, ўқувчи-талабани, маърифий, маданий, эстетик ва таълимий баркамол инсон бўлишини таъминловчи қуйида педагогик адабиётларда илгор технологиялар сифатида кўрсатилган тарбия методларини бир тизим сифатида

Тарбиявий ишлар тизими методларининг 3-навали

Сохатик тузиллиш

Шакл ва услублар
суҳбат, диспут, ҳикоя, ўйин, ассоциация, театриштириш, таҳлил, инструктаж ўтказиш, диндор, тушуштириш, импровизация, суҳбат, мунозара.

2. Онг-у шуурга сингдириш	Нутки: интонация, сўз, пауза. Нутқисиз: бадиий образ, имо-ишора, мимика, вазият, шароит яратиш, этник суҳбат, созлаш, ўйин, сўзлаш, ҳикоя, масал.
3. Талаб этиш	Ишонч билдириш, маъқуллаш, туртки, маслаҳат, ўйин, ўргатиш, инструктор, тавсия бериш.
4. Раббатлантириш	Мусобақа, мукофотлаш, раҳматнома, ташаккурнома, эълон қилиш, маъқуллаш. Жазолаш: огоҳлантириш, тақдирот кўрсатиш, мослаштириш, таҳлил.
5. Мотивация	Ишонч билдириш, дўстона танқид этиш, амалий ёрдам кўрсатиш, тақдирот кўрсатиш, йўналтириш, таҳлил, маъқуллаш.
6. Ахлокий коррекциялаш	Ўзини-ўзи баҳолаш, ўзаро баҳолаш, ўз-ўзини таҳлил этиш, ўзини назорат этиш, тренинг, ўзаро бир-бирини ўқитиш, ўйин, идеал, реал, шахсий иборат.
7. Феолиятнинг таҳлили ва мулоқот	Тақдирот, ижтимоий жамонинг иши, рефлексия.
8. Тарбияловчи вазият ташкил этиб тарбиялаш	Мустақил иш, топирик, навбатчилик, ўйин, ижодий ишлар, мусобақа, ижтимоий ҳаракатлар, иншоолар.
9. Дибетли метод	Мунозара, мушоира, рефлексия.

Тарбиявий ишларнинг пировард натижалари ўқувчи-талабанинг тарбия топганлик даражаси билан белгиланади. Биз куйида тарбия топганлик даражасини кўрсатиб берувчи мезонлар ва уни баҳолаш кўрсаткичларини келтирамиз.

Тарбияланганликни белгилувчи кўрсаткичлар

1. Ватанпарварлик.
2. Дўстлик, инсонпарварлик.
3. Меҳнатсеварлик.
4. Халоллик.
5. Сахийлик.
6. Фаоллик.
7. Камтарлик.
8. Озодлик, покизалик.

9. Тежамкорлик.
10. Интизомлилик.
11. Жасурилик.
12. Чаконлик, чиникканлик, куччилик.
13. Байалминаллик.
14. Масъулиятлилик.
15. Қизиқувчанлик.
16. Принципиаллик.
17. Нафосатлилик.
18. Ишбилармонлик, талбиркорлик.
19. Ифрат – ҳасилик.
20. Ўзини-ўзи тарбиялаш, ўз-ўзини назорат этишлик.

Ўқувчи-талабанинг тарбияланганлик даражасини аниқлаш мезонлари

Ҳар бир тарбиячи-ўқитувчи учун ўқувчи-талабанинг яқини ҳулки ва унинг мезонини билиш – унинг кейинги феолиятини тўғри ташкил этишга, сифат даражасини нафотлашга, тарбияланганлик даражасини аниқлаш эса ўқувчи-талабаларнинг тарбиясида камчилик томонларни тузатишга ёрдам беради.

Куйида берилган тарбияланганлик кўрсаткичлари нуқлиши

(1-5 жалвалар) ва уларнинг мезонларидан фойдаланиб, ўқувчи-талабаларнинг тарбияланганлик даражасини аниқлаш мумкин. Бунда ҳар бир йўналишга 5 баллик тизимдан фойдаланиб, шахсининг тарбияланганлик даражаси кузатиш, суҳбат, тест, иш ўйинлари натижасида аниқланади.

Тарбияланганлик кўрсаткичларининг ҳар бири алоҳида бақоланиб, йўналишлар бўйича умумий баллар аниқланади. Бунда энг юқори балл 50 баллни ташкил этса, энг паст балл 1 баллдир.

Синф (курс)даги ҳар бир ўқувчи-талабанинг шахсий феолият (сифат)лари шаклланганлик даражасини куйидагича аниқлаш ошпириш мумкин:

- 1-сифатлар – фазилат жуда кам намоён бўлади (коникарсиз).
- 2-сифатлар – фазилат нисбатан кам намоён бўлади (коникарли).
- 3-сифатлар – фазилат намоён бўлади, лекин ҳали эҳтиёжга айлангани йўқ, катталар ва жамонинг назорати талаб этилади (яхши).
- 4-сифатлар – фазилат ёрқин намоён бўлади (намунали).

4-жадвал.

Фазилатлар ёки тарбияланганлик кўрсаткичлари
(хар бир йўналиш 1 баллдан 5 балгача баҳоланади)

№	Фазилатлар ёки тарбияланганлик кўрсаткичлари
1. А	Саводхонлик, фоллиқ, кизикувачлик, ижодкорлик
2. Б	Меҳнатсеварлик, фидойиллик, қасбий тушунчага эғалиқ
3. В	Интизомлилик, ҳушмуомалалиқ
4. Г	Бурч ва масъулият, ўз-ўзини тарбиялаш ва назорат қилиш
5. Д	Жисмоний маданият, ҳақонлиқ, чинқиш, мардлик, озодлиқ
6. Е	Сахийлик, ҳалоллиқ, ростгўйлик, қамтарлик
7. Ё	Жамоа билан ишлаш, фоллиқ, дўстлик, ташаббускорлик
8. Ж	Тежамкорлик, ишбилармонлик, талбиркорлик, дахлдорлик
9. З	Ватанпарварлик, инсонпарварлик
10. И	Маънавиятлилик, нафосатлилик, масъулиятлилик

5-жадвал.

Ўқувчи-талабаларнинг тарбияланганлик даражасини аниқлаш (ТДА)

№	Ўқувчи-талабанинг исми-шарифи	А	Б	В	Г	Д	Е	Ё	Ж	З	И	ТДА 50 балл
1.												

Юқорида кўрсатилган ўқувчи-талабаларнинг тарбияланганлик даражаси (фазилатлар йиғиндиси)ни жамлаб, шу исосда уларнинг ҳуқуқига қуйидагича баҳо қўйиш мумкин:

40 баллдан 50 балгача – намунали.

30 баллдан 39 балгача – яхши.

15 баллдан 29 балгача – коникарли.

1 баллдан 14 балгача – коникарсиз.

Тарбия таъинчи:

- шахсий ибрат;
- муваффақиятга суяниш ибрати;
- турмуш тарзи;
- яшаш тарзи;
- нориш тарзи;
- муомала маданияти;
- руҳиятни кўтариш;
- маданиятлилик;
- қамтарлик;
- зиёлилик;
- оғир, вазмин ва босиқлик;
- маънавий, маърифий, моддий маданият.

Ўқувчи-талаба тарбиясини ўз ҳолига ташлаб қўйиш қўтилмаган салбий оқибатларга, хўрланиш, хонлиқ ва сотқинликларга олиб келади.

Тарбияда қуйидагиларга қарши курашиш лозим: 1. Зўра-нонликка қарши. 2. Ҳасадгўйликка қарши. 3. Ахлоқсизликка қарши. 4. Бетта чопарликка қарши. 5. Шарм-ҳаёсизликка қарши. 6. Ақиданарастликка қарши. 7. Ичкиликбозликка қарши. 8. Гийҳвандликка қарши. 9. Лоқайдлик, бепарволик ва бефарқликка қарши. 10. Ишқмаслик ва дангасалиқка қарши.

Ўқувчи-талаба тарбиясига эътибор унинг ақлий, ахлоқий, жисмоний, руҳий, мустақил фикрлай олиш, ташаббускорлик, бунёдкорлик, ижодкорлик каби қобилиятларини ривожлантириб, маънавий етуқликка,

баркамол авлод бўлишга, улуф максалдларни амалга оширишга имкон беради.

Ўқувчи-талабага меҳрли бўлиш – тарбия таянчидир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш кераки, ўқувчи-талабага шахс, деб қараш, у билан доимий, хакикий инсоний муносабатда бўлиш, унинг ҳуқуқини поймол этмаслик асосида дўстона муносабат ўрнатиш тарбиянинг энг асосий принципларидандир.

7.7. ЎҚИТУВЧИНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ

Дунёни ىдрок қилишнинг биринчи асосий шарти педагогик фаолиятдир.

Педагогиканинг буюк даҳоси Коменский ўз даврида истёвдорсиз, маълумотсиз ўқитувчиларни каттик танкид этиш билан бирга, бу касбни “*ер юзидаги ҳар қандай касбдан кўра юқорироқ турадиган жуда фахрли касб*” деб ҳисоблади. Унинг фикрича, ўқитувчининг ўзи жамиятда муҳим вазифани бажараётганини тушуниб олиши ва ўз қадр-қимматини яхши билиб олиши, соф виждонли, ишчан, саботли, ахлоқли бўлиши, ўз ишини севиши, ўқувчи-талабаларга отаардек муомала қилиши, уларда билимга ҳавас туғдириши ва ўзи намуна бўлган ҳолда уларни ўз ортидан эргаштириши унинг биринчи вазифасидир, деган эди.

Ўқитувчининг умумий, ягона максали:

- ўқитиш;
- тарбиялаш;
- ривожлантириш.

Бу максалларга эришиш ҳаммада ҳар хил усул билан амалга ошди. Аввало, ўқитувчининг касбга бўлган қобилияти асосий фактор сифатида қабул қилиниши керак. Умуман, ҳар бир ўқитувчининг педагогик қобилиятини

инкиловчи мезонларни ишлаб чиқиш шу куннинг заруриятига айланмоқда.

Педагогик қобилият – бу шахсдаги сифат кўрсаткичлари, шунсий фикрнинг кенглиги, ўқувчи-талабалар билан ишлашга мойиллиги, уларга меҳрли бўлиш, мулоқотга киришувчанлиги, чиройли нутқи, чиройли расм чизиши, кўшиқ ва шеърлар билиши ҳамда ижро этиши, умуман, ўқувчи-талабалар фаолиятини таъкил эта олиши қаби масалаларни ўз ичига олади.

Шулар асосида замонавий ўқитувчи фаолиятини бир қинча ғуруҳларга ажратиш мумкин:

1. **Таъкилотчилик қобилияти.** Бунда ўқувчи-талабаларни бир жамоага бирлаштира олиш, уларнинг таъкилларини маълумли таъкил этиш, вазифаларни ўз вақтида таъкимлаш ва назорат этиш, иш режаларини асосий максалга йўналтириш ҳамда қилинган ишларни таъкил этиш, баҳолаб бориш тушунтирилади.

2. **Дидактик қобилият.** Ўқув материалларини тўғри таъкилаш ва таъёрлаш, кўрғазмали дидактик материалларни таъёрлаш, жиҳозлаш, тарқатма материаллар ҳамда педагогик таъкилотчиларни кўлаш. Инновация, илмор таъкилотчи ва интерфал усулларни ўқувчи-талаба ёшга мос ҳолда таъкилаб, унинг қизиқиши, фаолияти, ҳис-туйғуси, масъулияти, мотивациясини ошириш усулларини кўзда тутиш.

3. **Перцептив қобилият.** Ўқувчи-талабанинг ёшга қараб, унинг қалбига йўл топиш. Уларнинг эмоционал қолатларини тўғри, объектив баҳолаш асосида иш қоритиш, психологиясини билиш асосида таъким-тарбия ишларини олиб бориш.

4. **Коммуникатив қобилият.** Бу қобилият хусусий бўлиб, ўқитувчи фаолиятида алоҳида ўрин тутати. Бунда ўқувчи-талабалар, ота-оналар, ҳамкасблар, ўқув муассасаси қолимлари ва бошқалар билан самимий, дўстона муносабатларни йўлга қўйиш.

5. Субъектив қобилият. Ұқувчи-талабаларга эмоционал мухитда ҳамкорлик, ҳамжихатлик, ҳамижолкорлик асосида иш юритиш.

6. Илганувчанлик қобилияти. Ғоиларни тажриба-синовлар асосида ўқувчи-талаба компетентлигига мос равишда етказиш, натижаларининг аввалдан таълим сифатини, ДТС талабларини тўла ўзлаштиришини кўзда тутиш.

7. Илмий-педагогик йўналиш. Таълимни субъект-субъект ҳолатда ташкил этиш. Дарсларни анъанавий дарсларнинг ноанъанавий турлари бўлиш инновацион, янги технология, интерфаол таълимларни жорий этиш орқали олиб бориш маҳоратини етлаш.

Юкоридагилардан хулоса қилганда, ўқитувчининг шахсий-қасбий сифатларидан меҳнатсеварлик, ишчанлик, интизомлилик, масъулиятни хис этиш, ҳар қандай шароитда максални тўғри ва аниқ қўя олиш, уни амалга ошириш йўлларини аввалдан қўра билиш, ташкилотчилик, қатъиятлик, ўз малагазини тизимли оширишни шахсий режалар асосида олиб бориш орқали таълимнинг сифатини ошириши талаб этилади.

Қасбий маҳорат, билимга ега бўлиш (компетентлик),

малака тушуначалари

Ўқитувчи-педагогнинг меҳнат фаолиятини тавсифлаганда, одатда, “қасбий маҳорат”, “компетентлик”, “малака” тушуначалари қўлланилади. Бунда ҳар бир инсон уларни таврифлаганда ўзининг шахсий мазмун-моҳияти билан сингдиради. Компетентлик, баъзи муаллифларнинг фикрича, қасбий маҳоратдан қўра торроқ тушунча, чунки қасбий маҳорат инсоннинг меҳнат фаолиятини тўлиқ, компетентлик эса унинг айрим соҳаларини тавсифлайди. Шунинг учун масалан, шахсий, индивидуал, маҳсул компетентлик тўғрисида гапириш мумкин. Малака тушуначаси “қасбий маҳорат” тушуначасига яқинроқ бўлиши ва унинг синоними сифатида қўлланилиши мумкин. Бу

тушуначалар меърий маънода (иш юкори маҳорат ёки юкори малакани талаб қилди) ёки аниқ бир шахснинг фаолиятини тавсифлаганда (ўқитувчи юкори қасбий маҳоратга ёки юкори малакага ега бўлганда) қўлланилади. Биринчи ҳолатда қасбий инсон шахсига доир меърий талаблари, унинг қасбий билимлари ва қўникмалари, яъни компетентлиги қўла тутилади. Иккинчи ҳолатда эса мутахассис уларни қай даражада етлашганлиги қўла тутилади.

КОМПЕТЕНТЛИК

Компетентлик – ўқитувчи педагогик фаолиятининг сифат қўрсаткичлари. У ўқитувчидаги интеграцион нуқсият. Булар:

- шахсий қасбий компетентлик;
- коммуникацион технологиялардан фойдалана олиш компетентлиги;
- педагогик мулоқотга мойиллик компетентлиги;
- инновацияларни таълимда қўлай олиш компетентлиги;
- конструкцион лойиҳалай олиш компетентлиги;
- ангилликларга тезликда мослаша олиш (адаптация) компетентлиги;
- ангилликларни яратувчанлик, бунёджорлик компетентлиги;
- ижтимоий-маънавий, маърифий, юқсак маданий компетентлик;
- индивидуал етуклик ва таъсирчанлик, сезирлик ва интраклик компетентлиги;
- назарий тайёргарлик компетентлиги;
- қўзғатувчанлик компетентлиги;
- вазиятни олиндан башорат қила олиш компетентлиги;
- жараёнларни лойиҳалаш компетентлиги;
- рефлексив қўникма компетентлиги;
- максал ва методни тўғри танлай олиш компетентлиги;

– таълимни шахста йўналтира олиш компетентлиги.
Сўнги кузатувлар ва тажрибалар таълим жараёнини компетентлик асосида таъкил этишни талаб этмоқда. Бу муаммони таълим жараёнига, биринчи бўлиб, Англия олими психолог Д.Ж.Равен олиб кирган. У компетентликни ишчи-ходимларни ишга қабул қилиш жараёнида қўллаган, яъни уларнинг шахсни шакллантиришдаги шахсий сифатларини, индивидуал мустақил фикрлаш асосида фикр юритишларини ҳисобга олган.

Компетенциявий ёндашув асосида иш юритиш русолими А.В.Хуториский таъкикотларида ҳам атрофлича ёритиб берилган. У ўз таъкикотларида қуйидаги конентентлик турларини таъкиф қилади:

- миллий қадриятта йўналтирилган;
- умуммиллий қадриятларга йўналтирилган;
- ўқиш ва билим олишга йўналтирилган;
- информацион;
- мулоқот (коммуникация);
- ижтимоий меҳнатта йўналтирилган.

Шу билан бирга, Хуториский компетенция ва компетентлик тушунчаларини бир-биридан фарқлаб: "...биз ҳар иккала тушунчани ажратиб олишимиз лозим, компетенция деганда ўқувчининг таълим тизимига тайёргарлигининг олдидан берилган талаблари, компетентлик деганда эса унинг амалдаги шахсий сифатлари (характеристикалари) назарда тутилди" – деб таъкидлайди.

Компетентлигининг асосий таълимий мажмуаси қуйидагилар:

- турли аҳборот манбаларини ўзлаштириш усулларига асосланган мустақил билим олиш соҳасидаги компетентлик;
- ижтимоий-фуқаролик фаоллигига оид компетентлик (фуқаролик – сайловчи, истермоқчи қаби бурчларни бажариш);
- ижтимоий меҳнат фаоллигига борасидаги компетентлик (меҳнат бозорларида вазиятти таҳлил қила олиш, ўзининг

қасбий имкониятларини баҳолай олиш, иш жараёнидаги ўзаро муносабатларда меъёр ва этикага риоя қилиш, ўзини бошқара олиш);

– маиший соҳадати компетентлик (бунга ўз соғлиги, оилавий шароит аспектилари ҳам қиради);

– маданий ҳорлик фаоллигидати компетентлик (бўш вақтларни таъкил қила олиш ва уни мароқли ўтказиш).

Демак, компетентлик – шахсининг интеграл сифат қўрсаткичлари бўлиб, реал ҳаётда учрайдиган типик наизифалар ва муаммоларни ўзлаштирилган билим, қўникма ва малакалар асосида ўз тажрибаларига суяниб, узил-кесил ҳал эти олиш, қийинчилик ва оғир вазиятлардан чиқа олишдир.

Ўқувчи-талабаларнинг компетентлигини уларнинг қўироқ ўз билим, қўникма ва малакасини янги материалларни ўзлаштириш жараёнида ҳам қўллашда қўришимиз мумкин. Бу вазиятларни бошқа предмет ва ҳолатларда ҳам қўлай олиши уларнинг универсал ўқув-билиш қўникмасига эътигидир.

Ўқувчи-талабаларнинг компетентлиги қуйидаги ҳолатларда очик-ойдин намоён бўлади:

– 4-синф битирувчи ўқувчилари 5-синфда муваффақиятли ўқиб, стандартларни тўла ўзлаштириб, чуқур ва пуқта билим олаётганликларида;

– 9-синф битирувчилари эса, бирор қасбни танлаб, қасб-қунар юртларида муваффақиятли ўқиб, давлат стандартларини тўла бажариб, замонавий ишлаб чиқариш технологияларини эътигланликларида;

– қасб-қунар коллежлари ва олий таълим битирувчиларининг замонавий қасбларни эътилаб, бозор иқтисодиёти широтида ишлаб чиқаришларда ўз ўрнини топиши, ўз ишбиларнинг етук мутахассиси бўлиб етишишларида намоён бўлади.

Асосий компетентликни шакллантириш ҳамда риножлантиришнинг типик (кенг тарқалган) методлари қуйидагилар:

1) ўқувчи-талабаларнинг аввалги тажрибаларига мурожаат қилиш;

2) муаммоли топирик ҳамда вазиятларни муҳокама қилиш ва қарор қабул қилиш;

3) ўқувчи-талабалар мунозаралари, уларнинг субъектив (шахсий) қарашлари ўртасидаги қураш;

4) тадбиркорлик ва ролли ўйинлар, лаборатория ва амалий машғулотлар;

5) лойиҳавий фаолият: ҳаётий вазиятларга боғлиқ талқинотчилик, ижодий, ролли фаолиятлар, амалиётта йўналтирилган (кичик) минилейнх ва лойиҳалар.

Шуни эсда тутиш лозимки, махсус кўшимчалар (ўз-ўзини баҳолаш, турух максатини тахмин қилиш) билан таъминланмаган баъзи шакл ва методлар асосий компетенцияни ривожлантиришга қўмаклашмайди. Масалан, ўқитувчи монологи, оммавий-яқка тартибда (фронтал-индивидуал) сўров ўтказиш, анъанавий шаклдаги назорат, видео фильм намойиши, ўқитувчи томонидан берилган мустақил иш.

Замонавий педагог ўқувчи-талабаларни мустақил, режали ишлашга, ўзининг ва ўзгаларнинг вақтини оқилона тақсимлашга, кўшимча адабийётлар билан ишлашга, тезис ва рефератлар ёзишга ўргатиши лозим.

Професионал педагогик компетенция

– махсус касбий тайёрларлик – юқори даража;

– шахсий тайёрларлик – ақлий, ахлокий, эркин фикрлилик;

– ижтимоий тайёрларлик – маънавий, маърифий тайёрларлик, юқсак маданиятлилик;

– индивидуал етуклик – таъсирчанлик, ибратли, индивид, шахс, субъективлик, мулоқотта қирпишувчанлик.

Компетенциявий ёндашув замонавий ёндашув сифатида

Сўнги йилларда таълим жараёни компетенциявий ёндашув асосида ташкил этилмоқда. Айтиш жоизки, шахсга йўналтирилган таълимнинг асосий принципларидан бири ҳам ўқувчиларда билим, кўникама ва малака билан бирга, ҳаётий компетенцияларни шакллантириш, яъни уларни эгаллаган билимларидан қўдалик ҳаётда учрайдиган ҳар қандай вазиятда фойдаланишга тайёрлашдир.

2017-йил 6-апрелда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарор иловасида берилган Давлат таълим стандартига кўра, компетенциявий ёндашув асосида ўқувчиларда умумтаълим фанлари орқали уларнинг ёш хусусиятларига мос равишда қийдаги таънч компетенциялар шакллантирилади:

1. Коммуникатив компетенция;
2. Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси;
3. Шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси;
4. Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси;
5. Миллий ва умуммаданий компетенция;
6. Математик саводхонлик, фан ва техника аниқликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси.

Шунингдек, ҳар бир умумтаълим фанининг мазмунидан кесиб чиққан ҳолда ўқувчиларда фанга оид умумий компетенциялар ҳам шакллантирилади. Масалан, умумий ўрта таълимда Табиёт ва география ўқув фанини ўрганишда:

- 1) табиий, ижтимоий-иктисодий жараён ҳамда ҳодисаларни кузатиш, аниқлаш, тушуниш ва тушунтириш (Кўш таълимдаги сайёралар номлари, табиий жараён ва ҳодисалар, тун ва кун, йил фасллари, об-ҳавонинг ўзгариши, Республикамиз ва унинг вилоятлари табиғи ҳақида билиш);
- 2) географик объектлар, жой номларини тўғри қўллай олиш

(Ўзи яшайдиган жой номлари, Ўзбекистондаги вилоят ва шаҳарларнинг номларини тўғри айти олиш ва ёзиш); 3) глобус, географик атлас ва хариталардан амалиётда фойдалана олиш (Глобус ва харитадан ўз Ватанини кўрсата олиш, Ўзбекистоннинг табиий харитасидан ўзи яшайдиган ҳудуд, мамлакатимиздаги энг бағанд тоғлар, текисликлар, дарёлар ва бошқаларни кўрсата олиш); 4) табиатни муҳофаза қилиш ва экологик маданият (Ўзи яшайдиган жой табиати, табиий бойликлари, объектлари, уларни муҳофаза қилиш, улардан тежамкорлик билан фойдалана олиш) каби умумий компетенциялар шакллантирилади.

Фанта оид умумий компетенциялар умумий ўрта таълимнинг бошланғич ва юқори синфларида бир хил амалга оширилади, ammo уларга қўйиладиган талаблар ҳар бир синфда ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ҳамда фан мавзуларига қараб белгиланади.

Таълимда компетенциявий ёндашув ўқувчиларни турли кўникмаларни эгаллаш, келажакда ижтимоий, касбий ва шахсий ҳаётларида самарали ҳаракат қилишга йўналтирилади. Бунда ўқитувчининг вазифаси — ўқувчиларнинг мустақил қарор қабул қилиш, масала ечимининг янгича усулларини топиш, олинган натижага мустақил баҳо бериш каби вазиятларда самарата эришиш қобилиятини ривожлантиришдир.

Ўқув-тарбиявий жараёнини компетенциявий ёндашув асосида тапқил этиш вазифаси бевосита ўқитувчи ва ўқувчидан ижодкорона фаоллиятни талаб этади. Замонавий ўқитувчи фаоллиятни ўқувчиларга билимларни шунчаки узатувчи шахс эмас, балки ижодкор ўқитувчи нуқтаи назаридан баҳоланиши керак. Ижодкор ўқитувчи ва ўқувчи учун асосий касбий-мезърий кўрсаткич эса бу биринчи навбатда педагогик жараёнда ўз ўрнини бунёдкор яратувчи сифатида хис этиш ва англаб етишдир. Компетенциявий ёндашув эса доимо таълим мақсадини аниқ ўрнатилган бошлаб, унинг натижаларини баҳолашгача бўлган

босқичларнинг ҳар бири, улардаги ҳатто мимикали ҳатти-ҳаракатлар учун ҳам ижодий фаоллиятни талаб этади. Хуллас, компетенциявий ёндашув таълим жараёнининг кўтарилганлигини белгилаб беради.

КАСБИЙ МАҲОРАТ ВА УНИНГ ДАРАЖАЛАРИ

Педагог олимлардан бири А.К.Маркова касбий маҳорат даражалари тушунчаларини қўллаган ҳолда, касбий таълим: 1) касбий маҳоратгача бўлган давр; 2) касбий маҳорат; 3) ўта маҳоратли; 4) касбий маҳоратдан кейинги босқич ҳамда ҳақиқий касбий маҳорат; 5) маҳоратсизликдан ажрата олиш.

1) **Касбий маҳоратгача бўлган давр** 3 босқичдан иборат: 1 — касб билан илк бор танишиш; 2 — касбга шайх сифатида англай олиш, ўзини-ўзи йўналтириш; ўзлитини алоҳида қарур бўлган хусусиятларни ривожлантириш, ўзининг имкониятларини ва ўз касбидagi ўрнини аниқлаш. Биринчи ўринда, касбий маҳоратни ривожлантириш босқичида асосий касбий масалаларни ечиш усуллари ўрганилади, шахсий хусусият, педагогик фаоллият усули ишлаб чиқилади, шунингдек, касбий маҳоратга эга шахс сифатида ўзининг қувчи ва заиф томонлари англанади. Бу эса касбий ривожланишнинг шахсий томонини таҳлил қилиш учун жулда муҳим ҳисобланади.

2) **Касбий маҳорат** — касбни эгаллаш даражаси, шахсий методик тизим сифатида ўз шахсий моделини фойдалатиришга ёрдам берадиган маҳорат.

3) **Ўта маҳоратли шахс** педагогик фаоллиятда ижодкор, қар томонлама моҳир ва ниҳоят, келгусида ўзини-ўзи ифодалай олишга, бунинг оқибатида маҳоратнинг юқори натижалари ҳисобланган методик тизим технологияларининг

муаллифлик дастурларини лойихалаштиришга қолдир бўлган ўта маҳоратли шахс сифатида намоён бўлиши мумкин.

4) *Маҳоратдан кейинги босқич* касбий фаолиятни тугатиш босқичи бўлиб, унда ўқитувчи маслаҳатчи, эксперт, бошқаларни шахсий, муаллифли дастурларни лойихалаштириш технологиялари, турли педагогик технологиялар, методик ва педагогик тизимларга ўргата оладиган устоздир.

5) Бундан ташқари, иш стажидан катти назар ўзининг ёки ўзгачарининг касбан нотўғри ўзгартирилган меъёрлари бўйича ишлайдиган, касбий маҳоратга эга бўлмаган ўқитувчилар алоҳида гуруҳга ажратиб олинлади.

Ўқитувчининг мутахассис сифатидаги ўрни ва унинг касбий ривожланиш кўрсаткичлари

Хар бир касбда кўп сонли поғоналар мавжуд бўлиб, уларда мутахассис турли кўринишда иштирок этади: ўқитувчи маълум бир фан ўқитувчиси, методист, таъкикотчи, тарбиячи, синф (курс) раҳбари, ижтимоий педагог, касбий гуруҳ – методик бирлашма раҳбари, ўзининг касбий ривожланишининг субъекти бўлиб чиқади. Ўқитувчи ўз касбининг турли номлик кирраларини эгаллаб олишида маълум бир қонуният бор. Касбий фаолиятнинг бошида, олдда, ўқитувчида фан ўқитувчиси ўрни кўпроқ ифодаланган, чунки касбий шаклланиш даврида таълим мазмунни эгалланади. Кейин методист малакалари вужудга келади. Етуқлик даврида ўқитувчи эътиборни кўпроқ таълим жараёнига, уни такомиллаштиришнинг усул ва шаклларида қаратади. Касбий маҳорат билан бирга, ўз фаолиятини англаш ва таҳлил қилиш, унда таълим сифатини педагогик жиҳатдан баҳолаш эҳтиёжи пайдо бўлади. Ушбу хусусиятларни раҳбар-методистлар таълим муассасаси ички тизимидagi методик ишларда, яъни педагогларнинг касбий ўсиш стратегияси (истикболи)ни ишлаб чиқишда ҳисобга олишлари керак.

Педагогнинг касбий ривожланиш ва ўсиш жараёни хусусиятлари йўли – бу олдий ўқитувчидан асл ижодкор,

касбий фаолият субъекти, шахсий методик тизимнинг муаллифигача бўлган мураккаб, босқичли ва хар доим ҳам текис кесачавермайдиган ҳаёт йўлидир.

Етук ёшда “*Мен – аср*” билан “*Мен – намуна*” ориентдаги номувофиқликлар муаммоси кескинлашади, шу сабабли илк давлардагилек, нафақат ёшга онд қарама-қаршилликлар, балки ёш инкирози ҳам содир бўлиши мумкин. Бундан салбий қарама-қаршилликлар билан бир қаторда, ҳаёт ўрасида “учиш инкирози”, касбий онгнинг ривожланиши, касбда алоҳидалик ва яққолаш ҳолатлари ҳам бўлиши мумкин. Бу эса педагогнинг касбий ва шахсий ривожланиш жараёнида жуда муҳим ҳисобланади.

Касбий маҳорат нафақат таъриба билан, балки бошқа ўқитувчи муносабати, шахсий ва таълим муассасасидagi методик ишлар мазмунни, ишга бўлган қизиқиши, шахсий қобилияти ва хусусиятлари каби омиллар билан ҳам боғлиқ. Таълим муассасаси методик ишнинг воситалари орқали методик таълим ёрдамида таърибасиз, ишни энди бошлаган ўқитувчидан касбий маҳоратга эга ўқитувчи даражасигача чиқади, деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бироқ таълим муассасаси ички методик ишлар тизимида максалди, муқобил таъкил этилган методик таълим ўқитувчининг касбий маҳоратли бўлиб етишишида муҳим рол ўйнайди.

Биринчи муҳим кадам – ўқитувчининг ўзини-ўзи таҳлил қилиши ва ўз фаолиятини баҳолаш хусусиятларини аниқлашдир. Чунки бундан унинг педагогик маҳоратининг ўсиши, ўзига нисбатан танқидий муносабат, ўз ишга тиллобчанлик, касбий ривожланиши асл даражасининг ҳақиқий баҳоси келиб чиқади.

Ўзини-ўзи йўналтириш, таҳлил қилиш ва баҳолаш жараёнини психологик нуқтаи назардан В.П.Беспалько тўлиқ таърифлаб берган. Олим бу жараёни педагогик маҳорат ва ўқитувчининг касбий ривожланиши ўлчов бирлигининг жарғилмас қисми ҳисобланган касбий ўзини-ўзи англаш

орқали очиб берган. Шу билан бирга, олим касбий ўзини-ўзи англашнинг тўғта асосий элементини ажратиб беради.

1) Ретроспектив “Мен” – ўзини фаолиятининг илк даврда нисбатан қандай кўриши ва баҳолаши;

2) Намунавий “Мен” – ўқитувчи қандай бўлишни исташи;

3) Рефлексив “Мен” – ўқитувчининг нуктаи назардан таълим муассасаси раҳбарияти, ҳамкасблари, ўқувчи талабалар ва ота-оналар уни қандай баҳолашлари ва қабул қилишлари.

4) Фаол “Мен” элементи ўқитувчининг касбий ўзини-ўзи англашнинг марказий элементи бўлиб ҳисобланади ва юқоридати уч элементга асосланади.

Ретроспектив “Мен”га нисбатан шахсий тажриба ва ютуқларни баҳолаш мезонлари тизими муҳим ҳисобланади. Намунавий “Мен” элементи шахснинг истикболларини ва касбий соҳада ривожланишини белгилайди. Рефлексив “Мен” – ўқитувчининг касбий фаолиятида муҳит ўлчов бўлиб, ўзини-ўзи баҳолашнинг ҳолислигини таъминлайди.

Ўқитувчини касбий ўзини-ўзи ривожланишга йўналтириш мойиллиги (мотивация)ни шакллантиришга ижобий ёндашшнинг муҳимлигини таъкидлай туриб, В.П.Беспалько ушбу мойиллик (мотивация)нинг шаклланиши онгнинг тўғтага компонентининг ўзаро таъсири бўйича маълумотларни шакллантириш билан тенг, деб ҳисоблайди. Ўқитувчини касбий ривожланишга йўналтириш учун: биринчидан, ўзига ҳолисона баҳо бера олиш, иккинчидан, педагогик фаолият тўғрисида меъёрий ёки намунавий тасаввурнинг шаклланиши, учинчидан, педагог ўз фаолиятининг мутаносиблигини солиштири олиши керак. В.П.Беспалько ўз ишларида ўзини-ўзи диагностика қилишнинг тўлиқ ва мантиқан тўғри тизими ва улар тўғталган циклини ташкил этувчи: ўзини-ўзи қўзатиш, таҳлил қилиш, баҳолаш, коррекциялаш каби босқичларини ҳам берган.

Ўқитувчининг касбий ўзини-ўзи ривожлантириш босқичлари

Биринчи босқич – ўқитувчи ўз фаолиятининг муваффақияти шахсий режаларини ҳаётга таъбиқ этишга боғлиқлигини англаб етган даражада ўз ўрнини топишдан иборат.

Иккинчи босқич – ўзига ҳос ички ва ташқи касбий мулоқотлар асосида боради. Бу қўйилган педагогик наизифаларни ечишнинг турли вариантларини танқидий таҳлил қилишдан иборат.

Ҳайинти босқич – устуворликларни танлаш, педагогик фаолиятнинг анъанавий услубларини инновацион намуналар билан таққослаш асосида ўзининг муаллифлигидаги вариантларнинг асосларини тузиш, бунда инновацион намуналар интерфаол – ўйинли методик машғулотларда ифодаланади. Ва ниҳоят, **сўнгги босқич** – “ўрнашиб қолган намуналардан” воз кечиш – ўз тажрибасининг рефлексияси, ўз муаллифлигидаги методик-педагогик тизимни асослаб бериш ва синовдан ўтказишдан иборат.

Педагог касбий ривожланишнинг самарадорлик шартлари

Методик ишларни бошқаришнинг моҳияти – ўқитувчининг касбий ва шахсий ривожланиши учун шартлар яратишдан иборат. Бошқариш – бу талаб қилинаётган методик жараёни аниқ, моҳирона ва яққол тасаввур қилиш ҳамда амалга оширишдир. Бизнинг қолтимизда гап муқобил, шахсий ривожлантирувчи методик жараён тўғрисида кетмоқда. Унинг амалга ошиши учун қўйилган шартлар зарур:

• таълим муассасаси ички методик ишларининг нақсидини аниқ белгиллаб олиш; Улар орасида педагогларнинг касбий ва шахсий ривожланишини таъминлайдиган масала устувор бўлиши керак, бунда методларни аниқлаб олиш муҳимдир.

• педагогларнинг методик маълумоти мазмунининг конструктивисини ишлаб чиқиш; Бунда шахсий ҳаётини муаммоларни англаш, ўз имкониятлари ва ҳаёт салоҳиятини тасаввур қила олиш, касбий фаолиятни режалаштириш, қабул қилинган қарорларга жавоб бериш кўрсатма бўйича эмас, муваққил ҳаракат қила олиш қобилиятлари ўйғунлашган бўлиши керак.

• ўқитувчилар касбий ривожланишининг шахсий тажрибаси каерда ва қай тарафда – ўқув жараёнида, ўқинишдан ташқари педагогик мулоқотда, шахсий ёки таълим муассасаси методик ишлар тизимида – оқиниш аниқлаб олиш; Бунда педагоглар шахсий-касбий ривожланишининг бу жараёни нимадан иборат бўлиши ва унинг қандай амалга ошишини муҳокама қилишлари керак;

• таълим муассасаси ички методик ишлар тизимида шахсий ривожлантирувчи педагогик ҳолатларни тузиш асосида педагогларнинг касбий ривожланиш механизмларини ўз ичига олган махсус технологиялар тизимини аниқлаш, лойиҳалаштириш ва жорий этиш. Бунда таълим муассасасининг маданий-педагогик муҳитида ушбу турдаги ҳолатларнинг тузилиши самарадорлигини ҳолисона баҳолашга имкон берадиган усул ва диагностика турларининг воситалари ишлаб чиқилган ва ўзлаштирилган бўлиши керак. Тақдим этилган шартлар таълим муассасасида шахсий ривожлантирувчи методик ишлар тизимини тузиш учун умумий ҳолатлар йиғиндисини ифода этади, бироқ турли таълим муассасаларида бунинг турли йўллари мавжуд бўлиши мумкин. Уларнинг энг қулайини топиш – методик ишлар ҳамда инновацион бошқарувнинг вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

VIII БОБ. ИЛГОР ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ҚўЛЛАШ

8.1. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ

“Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида таълим-ни демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш тамойили мавжуд бўлиб, бу ўз-ўзидан педагогика фанига янгича ёнлашув ва муносабатни талаб қилади. Бу талабларни амалга оширишда педагогик технологияларни таълим жараёнига таълим этиш, таълимни технологиялаштириш учун зарурат туғилмоқда.

Бунинг учун дастлаб, “технология” терминига аниқлик киритиш лозим. Бу сўз техникавий тараққиёт билан боғлиқ қолда фанга 1872 йилда кириб келди. У юнонча 2 сўздан – «technos» (techné) санъат, ҳунар ва «logos» фан сўзларидан ташкил топиб, ҳунар фани маъносини англатади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “технология – (грек тилидан) ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида материалларга ишлов бериш ёки қайта ишлашда қўлланиладиган усуллар мажмуаси” – деб таърифланган.

Технология жараёни ҳар доим зарурий воситалар ва шартлардан фойдаланган ҳолда, операцияларнинг муайян нима-қетилишда бажарилишини кўзда тутди. Аниқроқ айтилган бўлсак, технология жараён – бу меҳнат қуроллари билан меҳнат объектларига босқичма-босқич таъсир этиш натижасида янги сифатли маҳсулот яратиш борасидаги меҳнат субъектининг фаолиятидир.

Педагогик технология, дастлаб, 40-50 йилларда “Таълим технологияси” деб қўлланилиб, бу даврда у ўқув жараёнида муноовузат техник воситалардан фойдаланишни ифодалаган. “Таълим технологияси” иборасининг маъноси – (ини, “An educational technology”) таълим жараёнини юксак миқорат билан санъат даражасида ташкил этиш ҳақида маълумот берувчи фан, таълимот демакдир.

Таълим технологияси мазмунининг ўзгариши уч даврни ўз ичига олади.

Биринчи давр (50 йилларнинг боши ва ўрталари) таълим жараёнида товушни ёзиб олиш, қайта эшиттириш, олдий тасвирларни акс эттириш воситалари, яъни "аудиовизуал воситалар" яратилди.

Иккинчи давр (50-60 йилларнинг ўрталари) ўқитиш жараёнига ўқув максаллари учун махсус мўлжалланган аудио-визуал воситалар (тескари боғланиш воситалари, электрон синфлар, ўқитиш машиналари, лингафон хоналар, тренежёрлар ва ҳ.к.) татбиқ этилди.

Учинчи давр (70 йилдан ҳозиргача) педагогик технология базасининг кенгайиши билан характерланади. Бу даврда педагогик технология асосини яратишда барча фанларнинг қўлқўларига таянилди.

Ушбу даврлар педагогик технологиянинг ривожланиш тарихи босқичларига ҳам боғлиқ. Масалан, аудио-визуал таълим биринчи бор Л.К.Ларсон томонидан 1946 йил АКШнинг Индиана штатидаги университетда таъкил этилган; дастурли ўқитиш режаси 1954 йил профессор В.Ф.Скиннер томонидан асослаб берилди; ўқитиш технологияси бўлими 1963 йил Жанубий Калифорния университетида Д.Д.Финн раҳбарлигида фаолият кўрсатган; 1990 йил таълимда интерактив технологиялар қўлланилди; 1991 йил дисплейли синфларда ўқув максаллари учун махсус дастурий воситалардан фойдаланилди.

Педагогик технология тушунчасига турлича таърифлар берилган.

Педагогик технология – бу ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнида ўз олдига таълим шакллари самарадорлаштириш вазифасини қўловчи техник ҳамда шахс ресурслари ва уларнинг ўзаро алоқасини ҳисобга олиб, билимларни яратиш, қўллаш ва белгиланишнинг тизимли услуби. (ЮНЕСКО)

Педагогик технология – ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай олинган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёни лойиҳаси. (В.П.Беспалько)

Педагогик технология – режалаштирилган натижаларга олиб борувчи ва бажариллиши шарт бўлган тартибли амаллар тизими. (В.М.Монахов)

Педагогик технология – бу ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчиларга муайян шароит ва кетма-кетликда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият махсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини шакллантириш жараёнидир. (Н.Сайдахмедов)

Биз педагогик технологиянинг айрим таърифларини келтириб ўтдик. Бу борада Б.Фарберман педагогик технологияга бир неча олимлар томонидан турлича таърифлар келтирилганлиги, ammo уларнинг бирортаси ЮНЕСКО таърифи даражасига кўтарила олмаганигини айтилади.

Ушбу таърифлардан қуйидаги қоидалар келиб чиқади.

- а) илгор педагогик технологиялар олдиндан лойиҳаланади;
- б) дарс жараёни тизимлаштирилади, шунинг учун тайёр лойиҳани амалиётга татбиқ этиш ўқитувчидан катта маҳорат талаб қилмайди;
- в) яқиний натижа кафолатланади.

Педагогик технологиянинг бош вазифаси таълим турлари – мактабгача таълим, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб-хунар таълими, олий таълим ўқитишнинг таълим этилидаги яхлит технологияларини лойиҳалаш, амалиётга жорий этиш, омалаштиришдан иборат.

Педагогик технология жараён сифатида қуйидаги компонентларни ўз ичига олади:

1. Максални қўйиш ва таълим фаолиятининг натижаларини режалаштириш.

2. Жараёнинг кетма-кетлигини, таълим мониторинги воситаларини белгилаш.

3. Таълим жараёнини моделлаштириш, лойихалаштириш ва режалаштириш. Таълимни таъкил этишдаги методларни белгилаш, таълим воситаларини яратиш ва ўтказиш усули тизимини белгилаш, тахлил этиш.

4. Таълим жараёнининг параметрларини аниқлаш ва оптималлаштириш.

Замонавий таълим технологияларининг манабалари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- ижтимоий англаниш;
- Давлат таълим стандартлари;
- шахсий ва касбий компетентлик;
- янгича педагогик фикрлаш;
- фан (психология, педагогика, ижтимоий ва техника фанлари);
- илғор педагогик тажрибалар;
- инновацион технологиялар ютуқлари;
- илгари мавжуд бўлган тажрибалар;
- халқ, этнопедагогика ва бошқалар.

Педагогик технология жараёнини ўрганишнинг соддашатирилган тартибни қуйидагича тушуниш мумкин:

- тушунтириш – ахборотнинг маъно-мазмунини, ундан фойдаланиш тартибни турли восита ва усулларни қўллаб, тушунтирувчининг ўзи тушунган даражада бошқаларга етказиш фаолиятидан иборат жараён;
- тушуниш – ахборотнинг маъно-мазмунини илҳок қилиш, ундан кўрсатилган тартибда мустақил фойдалана олиш;
- ўргатиш – ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни бажариш кўникмаларини ўргатувчининг ўзи ўрганган даражада бошқаларнинг такрорлай олишини турли восита ва усулларни қўллаб амалга ошириш фаолиятидан иборат жараён;

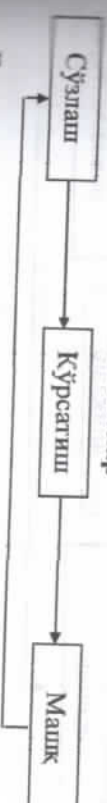
– ўрганиш – ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни кўрсатилган тартибда мустақил бажариш кўникмаларини эгаллаш;

– ўзлаштириш – тушуниш, ўрганиш орқали ахборотнинг маъно-мазмунини, ундан фойдаланиш ёки ҳаракатларни бажариш тартиби тўғрисида билим ва кўникмалар ҳосил бўлиши. Бу шартли равишда қуйидаги учта даражага ажратилади:

- 1) ўргатилган билим ва кўникмаларни тўғри такрорлаш;
- 2) уларни амалий фаолиятда қўллаш, улардан тегишли мисалларда фойдаланиш имкониятига эга бўлиш;
- 3) уларни ижодий таҳлил қилиш, қийсلاш, умумлаштириш, ҳулосалар чиқариш асосида тикомиллаштириш фаолиятини амалга ошириш имкониятига эга бўлиш.

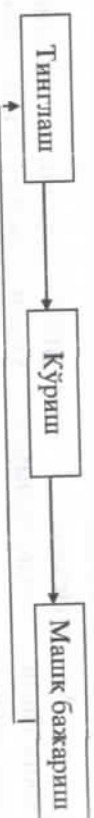
Шу билан бирга, педагогик технологияларнинг бирчасида ҳам бирдек қўлланилган ва таълим-тарбия жараёнининг тарихий таркиб топишида, ривожланиб боришида халқ қилувчи аҳамиятга эга бўлган асосий таркибий элементлар сўзлаш, кўрсатиш ва машқлар бажаришдан иборат бўлиб, улар ўзаро қуйидагича кетма-кетликда ва боғлиқликда амал қилади.

Педагогик технологиялардаги асосий таркибий элементлар

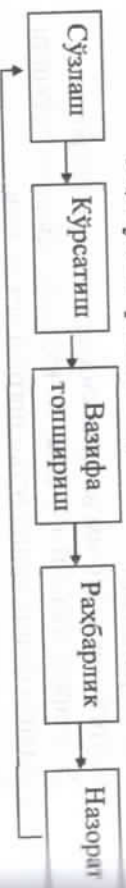
Бу чизмадаги тушунча ва боғлиқликлар, асосан, бир бўлуи ҳолда амал қилиб, таълим-тарбия жараёнининг ва унинг хозирги такомиллашган шакли бўлган педагогик технологияларнинг асосий ўзагини таъкил қилади. Ушбу кесмадан педагогик технология жараёни иштирокчилари бўлган ўқувчи-талаба, ўқитувчи, таълим менеждери, методист-технологнинг фаолиятларини таъкил қилувчи асосий элементлари ҳам аниқланади.

Ўқувчи-талаба фаоллигидаги асосий жараёнлар

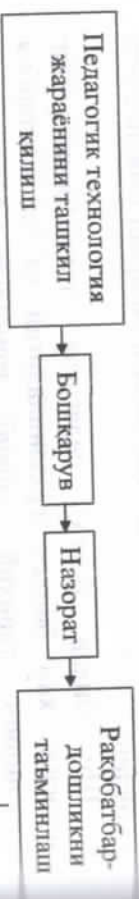
5-қизма.

Ўқитувчи фаоллигидаги асосий жараёнлар

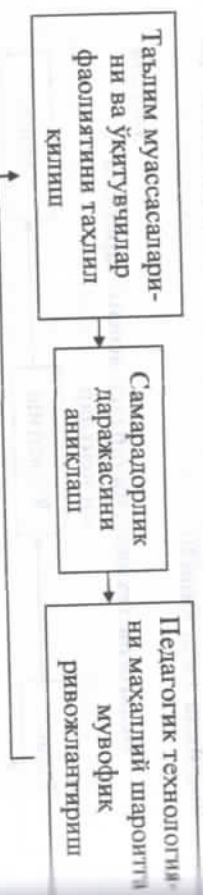
6-қизма.

Таълим менеждери фаоллигидаги асосий жараёнлар

7-қизма.

Методист-технолог фаоллигидаги асосий жараёнлар

Юқорида айтилганидек, схемада методист-технолог деган ном ишлатилишининг сабаби олдий бўлиб, таълим тизимида хусусий методикалар асосида иш олиб борилганда, ўқув фанлари ва бошқа йўналишлар бўйича методистлар фаоллиги олиб боралди.

Хозирда эса педагогик технологиялар оммалашиб бораётгани муносабати билан уларни турли-туман

шароитларга мувофиқ такомиллантириш, жорий қилиш ва самаралорлигини ошириш учун чора-тадбирлар белгилаш билан шуғулланувчи мутахассисларни технолог ёки методист-технологлар деб номлаш тўғривок ҳисобланади.

Юқоридаги схемаларни шартли равишда педагогик технологиянинг сўз, кўз, машқ схемаси деб номлаш мумкин. Ушбу учта тушунчанинг ҳар бири жуذا кенг камровли ҳамда шохлида аҳамиятга эга эканлиги маълум. Лекин шу билан бирга, бу учта тушунча педагогик технологияда бир-биридан ажралмас тушунчалар ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг асосий элементлари бўлган ушбу сўзлаш, кўрсатиш ва машқлар бажаришни педагогик жараёнинг учта таркибий бўлаги сифатида таҳлил қилиш мисалда мувофиқ. Уларнинг ҳар бири жуذا кенг қўлданли бўлиб, батафсил таҳлил қилиш кўп вақт ва кучни талаб қилади. Шу сабабдан, бу жараёнлар билан боғлиқ умумий тушунчаларни қуйидаги жадваллар шаклида келтирамиз.

6-жадвал.

Педагогик технология асосида амалга оширилган ўқув жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи-талаба фаоллиги ҳамда улар учун зарур воситалар

Ўқитувчи		Ўқувчи-талаба	
Фаоллиги	Воситалар	Фаоллиги	Воситалар
Сўзлаш	Мотивлар	Тинглаш	Мотивлар
Тушунириш	Аҳборот ва у	Эшитиш	Диккат
Матруза	ҳақлаги билим	Ўзлаштириш	Хотира
Сингол-жавоб	Мантик	Савол-жавоб	Тажрорлаш
Баҳс	Малака	Ўзб олиш	Кобилият
Мунозара	Маҳорат	Сўзлаш	Ирода
Музокара	Дунёқараш	Ўзда сақлаш	Сабр
Ўқиб кўрсатиш	Эътикод	Фикрлаш ва	Чидам
Маслаҳат	Мафкура	бошқалар	Иқтидор
Насихат	Нутқ		Истеъдод
Танбех	Интонация		Машқ дафтари
Раҳбарлик	Новербал нутқ		ва бошқалар
Назорат	воситалари		
Ижод			

Бу жалвалдати хар бир тушунча ва улар орасидати боғлиқликлар алоҳида тизими ташкил килади. Бу ерда педагогик технология, асосан, психологик воситаларга, жумладан, ўқитувчи маҳорати, малакаси, ўқувчи-талабанинг истисъодди, иродасига боғлиқ эканлигига эътибор қаратиш лозим.

7-жадвал.

Кўргазмалги ўқув жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи-талаба фаолияти ва воситалар

Ўқувчи		Ўқувчи-талаба	
Фаолияти	Воситалар	Фаолияти	Воситалар
Кўрсатиш Тушунтириш Савол-жавоб Раҳбарлик Назорат	Синф доҳаси Қоғоз варағи Бўр, фломастер Ўқув плакатлари Компьютер Моделлар Асбоблар Станоклар Муляж Гербарий Альбом Китоб, журнал Газета Жониворлар, ўсимликлар, бўюмлар Табиат Ёруғлик ва ранг ҳолисалари Харакатлар ва уларнинг тартиби, тезлиги, ритми Фото, кино, видео тасвирлар Схема, жадал, график, карта, расм ва ёзувлар	Кўриш Кузатиш Тушуниш Ўзлаштириш Ёзиш, чизиш, хисоблаш Харакатларни ўрганиш Тақорлаш Сўзлаш Савол-жавоб Тахлил Қисқаш Умумлаштири ш Фикрлаш ва бошқалар	Диккат Хотира Қобилият Кузатув- чанлик Тафаккур Машқ дафтери ва бошқалар

Бу схемада турли фанларни ўқитишда қўлланиладиган кўргазмалги воситаларнинг умумий номлари келтирилган. Бунда синф доҳасидати ўқитувчи ёздиған ёзув ва воситаларнинг аҳамиятига эътибор қаратилган. Ҳозирда намоиш этиш, қатта қоғоз варақларига турли рангдати фломастерлар билан ёзиш ҳам қўлланилмоқда.

Харакатларни ўрганиш машғулотиари барча фанлар билан бир қаторда меҳнат, жисмоний тарбия, мусика каби дарақларда кўпроқ ўрин эгаллайди.

Кўргазмалилиқда фақат кўриш эмас, ушлаб кўриш, қилдиш ёки таъм билдиш орқали ҳам ўрганиладиган бошқа белгилари билан таништирилади.

Машқлар бажариш ўзлаштирилиши мустаҳкамлайдиган энг яхши ўқув жараёни хисобланади. Бу машқлар хар бир фанда ўзига хос мазмунда бўлади. Машқлар бажариш жараёнида, кўпинча, ўқувчи-талабанинг барча сези аъзолари иштирок этиши билан унинг эслаб қолиш даражасини ошириш орқали педагогик имкониятлар янада кенгайди.

Машқлар ўқиш, ёзиш, сўзлаш, фикрлаш, хисоблаш, турли харакатлар бажариш, қуриш-ясаш, чизиш, бўяш, мусика чалиш, кўшиқ айтиш, мисол, масала, тестлар ечиш, компьютер билан ишлаш, асбоблар, станоклар ва бошқа техника воситалари билан ишлаш, материалларга турли инновлар бериш, далада, фермада, қурилишда ишлаш, уй-рузор ишларини бажариш, жисмоний ва спорт машқлари, уй-ишчилик уйинлари, мусобақа, кўрик танлов ҳамда бошқалардан иборат.

Машқлар бажариш жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи-талаба
фаолияти ва воситалар

Ўқитувчи		Ўқувчи-талаба	
Фаолияти	Воситалар	Фаолияти	Воситалар
Машқ бажариш тартибини кўрсатиб бериш Тушултириш Савол-жавоб Раҳбарлик Назорат	Масалалар Топпириклар Тестлар Асбоблар Станоклар Жихозлар Материаллар Компьютер Уйга вазифа	Кузатиш Тушуниш Машқ бажариш Такрорлаш Ўзлаштириш Ўзлаш Савол-жавоб Ёзиш, чизиш, хисоблаш Харакатларни бажариш Куриш-ясаш Уйга вазифани бажариш Фикрлаш ва бошқалар	Диккат Тафаккур Хотира Асбоблар Материаллар Машқ дафтари ва бошқалар

Машгулот вақтининг кўпроқ қисми машқлар бажаришга сарфланиши, албатта, яхши натижалар беради. Ўқитувчи фаолиятидаги раҳбарлик ва назорат алоҳида масалалар бўлиб, ҳар бир машгулотнинг мақсад ва мазмунига мувофиқ амалга оширилади.

Назоратнинг энг ҳақиқий ва тўғри тури ўз-ўзини назорат қилиш ҳисобланади. Бу педагогик технологиянинг барча иштирокчилари, яъни ўқитувчи ва ўқувчи-талабаларга тегишли. Лекин маълумки, кўпинча, одамларда ўз-ўзини катъий назорат қилиш одатга айланмаган, бунинг учун кўп ҳолларда ирода етишмайди. Шунинг учун ўқувчи-талаба фаолиятини назорат қилиш ўқитувчи ва ота-оналар томонидан ҳамкорликда олиб борилиши мақсадга мувофиқ. Бунда назорат учун ҳаддан ортиқ вақт сарфламасликка

этибор бериш, ўқитувчининг асосий иш вақти назорат учун эмас, ўқувчи-талабаларга кўпроқ билим бериш учун сарфланишига эришиш лозим.

Агар ўқувчи-талабаларнинг ўқиниш мотивлари, машгулотларнинг бошидан охиригача диққатни жамлаши, эслаб қолиши, хотирада сақлаши ва ўрганганларини амалда мустақил қўлай олиши каби кўрсаткичлари мунтазам равишда, 100 % бўлганда эди, ана шундагина уларнинг ўзлаштирилишини назорат қилишга вақт сарфламаслик мумкин бўлар эди. Лекин амалда бундай эмаслиги ҳаммага маълум, шу сабабдан ҳозирда назоратнинг рейтинг, тест, мониторинг усуллари янада такомиллаштирилган ҳолда амалга жорий қилинмоқда.

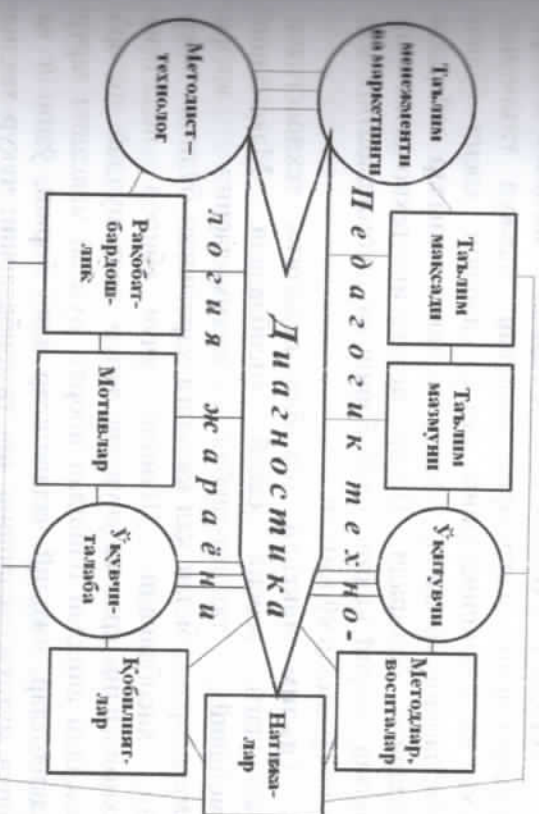
Мавжуд педагогик технологиялар аслида юқорида айтилган сўлаш, кўрсатиш, машқдан иборат учта таркибий элементнинг ҳар тури комбинацияларини ташкил қилади. Улар бир-биридан таълим-тарбиянинг айрим йўналишига, мазмунига ва усулларига алоҳида эътибор берилгани ҳамда унга мувофиқ мақсадларга қаратилгани билан фарқланади.

Шарқ мутафаккирларининг таълим-тарбиявий қарашларида ҳам ўзига хос педагогик технология элементларини учратишимиз мумкин.

Масалан, Бурхониддин аз-Зарнужий (1150 йилда тутилган, вафот этган йили номалум) Марғилон шаҳрида яшган. Ўзининг «Таълим олувчига таълим бериш ва таълим бериш йўллари» номли рисоласида илм ўрганиш, касб-ҳунар ўрганишининг асосий шартлари сифатида энг аввало, ўқувчи-талабада жиддий истак, катъият ва нон (яъни озик-овқат) бўлиши лозимлигини, шундан кейин яхши муаллим ҳамда отарингча вақт зарурлигини ёзган.

Бунда таълим-тарбиянинг юқори самарадорлиги, аввало ўқувчи-талабага, яъни унинг жиддий истаги ва катъиятига боғлиқ эканлиги кўрсатиб ўтилгани алоҳида эътиборга лойиқ бўлиб, бу эса ҳозирда ўқувчи-талабадаги мотивлар қанчалик мустаккам бўлиши ҳақ қилувчи омил эканлиги тўғрисидаги

Педагогик технологиянинг умумий чизмаси

Ушбу схеманинг айрим жиҳатларини қисқача баён қиламиз. Схемадати асосий тушуنча педагогик технология

жараёндан иборат. Бу жараёнинг бошланишидан охиригача диагностика олиб борилади. Унда ўз-ўзини танитиш, назорат диагностикаси, жорий, оралик ва якуний текширувлар тест синовлари, рейтинг тизими, улуғсиз, даврий ва якуний мониторинг ва бошқа шаклларда олиб бориш назарда тутилади.

Таълим менежменти ва маркетинги педагогик технологиянинг замонавий ижтимоий, иқтисодий ва бошқа тарафларга мувофиқлигини аниқлаган ҳолда уни лойиҳалаш, ишлаб чиқиш, амалиётга татбиқ қилиш масалаларини ҳал қилади. Шунингдек, долзарб йўналишларни аниқлаб, мутахассислар учун тақинфлар тайёрлайди, тегишли тартибда бизнес-режалар тузиш ва уларни амалга ошириш билан шуғулланади. Бу масалаларни муваффақиятли ҳал қила олиш учун таълим менежменти ва маркетинг соҳаларига чуқур ва

хулосаларнинг кўп асрлар олдин ҳам ҳисобга олинганлигини тасдиқлайди. Шу билан бирга, етарлича вақт керакитини тўғрисидаги фикр ҳам жуда қимматли бўлиб, ҳозирда барча ўқув фанларини мустақил фикрлаш асосида чуқур ўзлаштириш учун ўқувчи-талабада вақт етишмаслиги маълум. Шунинг учун Алишер Навоий, Ҳусайн Вонз Кошфий ва бошқа йирик мутафаккирлар ҳам таълим-тарбия ҳақидаги масалаларни ҳал қилишда асосий эътиборни ўқувчи-талаба, шогирд, муриднинг бажариши талаб қилинадиган асосий шартларга қаратганлар.

Ушбу талаб ҳозирги энг сўнгги педагогик технологияларда янги кашф қилинган қоида сифатида қаралмоқда. Бунда ўқувчи-талаба бажариши талаб қилинадиган ўқув фаолиятининг аниқ алгоритмларини яратиш ва қўллаш ғояларига асосланган замонавий педагогик технологияларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Буларга таълимнинг жамoa тизими, қобилиятлар даражасида таълим беришнинг демократик тизими ва бошқалар мисол бўла олади.

Шунингдек, таълим ва тарбия олувчининг фаолиятига асосий аҳамият берган қадимги таълим технологияларидан бири – сўфийликда қўлланилган таълим-тарбия тизими ҳисобланади. Бунда шогирдининг ўзи ўзлаштирган билимларини бошқаларга ўратиш билан шуғулланишини кўзда тутувчи тамойилга риоя қилинганлигини ҳам эслатиб ўтиш лозим. Бунда шогирдининг таълим олишга бўлган истаги қанчалик жиддийлиги ҳамда таълим олиш йўлидаги қийинчиликларга чидаши ва уларни енгитиб ўтишга тайёрлиги даражаси қаттиқ, кўпинча қўтилмаган кескин синовлардан ўтказилган.

Педагогик технологиянинг умумий схемаси ҳақида

Қуйидаги 8-чизмада педагогик технологиянинг асосий таркибий тузилиши ва таркибий бўлақлари орасидаги боғлиқликлар умумий тарзда акс эттирилган.

пухта билимга эга ҳамда тажрибали мутахассислар жалб қилинади.

Методист-технолог таълим-тарбия соҳасидаги долзарб йўналишлари, мавзуларни аниқлаш, мавжуд тизимнинг ютуқ ва камчиликларини ҳамда уларнинг ҳосил бўлиш сабабларини ўрганиш, таҳлил қилиш, тақлифлар тайёрлаш ишларини бажаради. Ингир педагогик технологияларни яратиш, жорий қилиш, олиб бориш ва такомиллаштиришда зарур ёрдамлар кўрсатади.

Таълим максали ҳар бир педагогик технологияни яратишдаги асосий сабаб ҳисобланади. Максалининг замонавий таълим-тарбия муаммоларини юқори самарадорлик билан ҳал қилишга қаратилган бўлиши зарур асос ҳисобланади. Шунинг учун бирор педагогик технологияни яратиш учун энг зарур шарт шундай долзарб максалини аниқлаш олишдан иборат. Бундай максали зарур тадқиқотлар, ижодий изланишлар олиб бориш, ўзининг ва бошқа мутахассисларнинг иш тажрибаларини чуқур таҳлил қилиш орқали аниқланади.

Бундай максаллар юқори **рақобатбардошликни** таъминташга йўналтирилиши ҳозирги талаблардан келиб чиқади.

Рақобатбардошлик ҳар бир педагогик технологиянинг максалга мувофиқлигини, бозор иқтисодиёти нуктаи назаридан айтганда эса у ўз вазифаларини ижтимоий эҳтиёжларга мувофиқ бажараётганлиги даражасини белгилайди. Бу эса унга бўлган талаб юқори бўлишини таъминлаш учун мунтазам такомиллаштириб бориш заруратини келтириб чиқаради.

Рақобатбардошлик педагогик технологиянинг барча таркибий қисмлари учун энг зарур шарт бўлиб, бунда яқиний натижани бевосита тайёрловчилар бўлган ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг рақобатбардошлигига эришиш асосий кўрсаткич ҳисобланади.

Таълим мазмуни белгиланган максалга мувофиқ йўналиш ва ҳажмга эга бўлади. У тегишли меърий ҳужжатлар: таълим стандартлари, ўқув режа, дастурлар шаклида расмийлаштирилиб, ўрнатилган тартибда тасдиқланади.

Таълим мазмуни турлича белгиланиши ҳамда унга зарур ўзгаришлар киритиш, янгिलाб бориш имкониятлари назарда тутилгани лозим. Белгиланган мазмун асосида ўқув фанлари, ўқув соатлари, машғулот турлари ва шу қабилар аниқланади.

Мотивлар ижтимоий, шахсий, оилавий, касбий мотивлар бўлиб, улар: Биринчидан, ўқувчи-талаба, она-ониларнинг таълим-тарбия соҳасидаги эҳтиёжлари, максаллари, манфаатлари, қизиқишларини ифода этади. Иккинчидан, ўқитувчи ва педагогик технология бошқа шаттирокчиларнинг касбий эҳтиёж, максал, манфаатларини ифода этади.

Педагогик технологияни амалга оширишда мотивлар мунтазам ҳисоба олиб борилиши зарур. Педагогик технологиянинг такомиллашиб боришида мотивларнинг вақт ўтиши билан бошқа сифатга ўтиб боришини жиждий равишда ҳисоба олиб бориш лозим.

Ўқитувчи педагогик технологиянинг энг асосий шаттирокчиси ҳисобланади. Шунинг учун унинг касбий билим, кўникма, малака ва маҳоратини мунтазам ошириб бориш, бу максаллар учун зарур шароитларни яратиб бориш лозим.

Ўқитувчи фаолияти таълим мазмунини тўлиқ ва самарали бажариш орқали таълим максалини амалга ошириш, мотивларни қондириш, рақобатбардошликни таъминлайди. Бу вазифаларни ўқувчи-талабаларга чуқур ва пухта таълим-тарбия бериш орқали амалга ошириш мумкин.

Ўқувчи-талаба педагогик технологиянинг асосий истеъмолчиси ҳисобланади. Унинг ўқитувчи раҳбарлигида билимларни ўзлаштириши, таълим-тарбия олиши, мустақил фикрлаши ва ишлашга ўрганиши жараёнида юқори

натижаларга эришиши орқали асосий мақсад амалга оширилади.

Шу нуктаи назардан ўқувчи-талабанинг олган билим, кўники ва малакаси, компетентлиги, таълим-тарбияси педагогик технологиянинг яқиний маҳсулоти ҳисобланади.

Методлар, воситалар педагогик технология жараёнини ҳаракатга келтирувчилар ҳисобланади. Уларнинг канчалик тўғри ва сифатли қўлланилиши қўтилаётган натижанинг қандай даражада бўлишини ҳал қилади. Улар ҳар хил шароитларга мослашувчан бўлиши, зарур ҳолларда янгиланиб бориши назарда тутилади.

Қобилиятлар ўқувчи-талабанинг муваффақиятлари учун зарур асосдир. Яхши қобилиятли ўқувчи-талабанинг юқори натижаларга эришиш имконияти юқори бўлиши маълум. Лекин шунга қарамай, пастроқ қобилиятли ўқувчи-талаба ҳам қўлай шароитлар яратилган ҳолда анча юқори натижаларга эришади. Шунинг учун педагогик технология жараёнида ўқувчи-талабанинг қобилиятларини жиддий равишда ҳисобга олиш, унга мувофиқ бўлган метод ва воситаларни ўқувчи-талабанинг шахсига қаратилган ҳолда қўллаш лозим.

Натижалар ўқувчи-талабалар олган таълим-тарбия даражаси билан белгиланади. Буни айрим ўқувчи-талаба учун алоҳида ҳамда барча ўқувчи-талабалар учун умумий ўртача даражаларда белгиланади. Бу даражалар турли диагностика кўрсаткичлари орқали аниқланади. Натижалар самарали бўлса, педагогик технологиянинг узоқ вақт қўлланилиши таъминланади.

Юқорида берилган 8-чизмада асосий боғлиқликлар кўрсатилган бўлиб, улар ҳақида тегишли ўринларда зарур фикрлар айтиб ўтилди.

Педагогик технология ҳақида юқорида баён қилинганлар асосида намуна сифатида айрим педагогик технологиянинг тафсилотини келтириш учун ушбу китоб ҳажми чеклангани имкон бермади.

8.2. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ АМАЛДА ҚўЛЛАШДА НИМАЛАРНИ ҲИСОБГА ОЛИШ КЕРАК?

Ўқув фанларининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ ҳолда ҳар бир фан учун айрим педагогик технологияларни қўпроқ мос деб ҳисоблаш тўғрисидаги фикрлар учрайди. Бу ҳақда айтиш мумкинки, аслида умумтаълим мактабларида лебрли ҳамма фанларни ўқитишда ишлатиш мумкин. Ҳар қандай қайсидир фан учун қайсидир технология бошқаларга нисбатан қўпроқ қўлланиши ҳақида бўлиши мумкин.

Шу нуктаи назардан, бирор фан бўйича айрим мавзудати дарсин ташкил қилиш ва амалга оширишда энг аввало, барча ўқувчи-талабалар пухта ўзлаштирилиши таъминлайдиган педагогик технологияни танлаш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга, бир хил дарс усулларини қўл қўллаш натижасида ўқувчи-талабалар учун қизиқарлиликни пасайиб, қизиқарлиликни йўл қўйиш мумкин эмас. Бу масалада ҳисобга олиниши лозим бўлган асосий омиллардан бири ўқув нақтидан унумли ва тежамли фойдаланишга эришиш ҳисобланади.

Шу муносабат билан ҳар бир дарс мавзусини кам вақт сарфлаб, юқори самара билан ўзлаштиришга эришишни назарда тутиш лозим. Бунинг қанчалик жиддийлигини қозирда ўқув фанлари учун ажратилган ўқув соатлари катъий чекланганлиги ва олимлар, методистлар, амалиётчи педагоглар айнан ўз фанлари бўйича ўқув соатлари қўйиштирилиши лозимлигини асослашга интилишлари кўрсатиб турибди.

Маълум ўқув ахборотини ўқувчи-талабалар ўзлаштирилиши таъминлашда турли педагогик технологиялар учун турлича микдорда вақт талаб қилинади. Бу масала бўйича таълимчилардан маълум бўлишича, бир хил ҳажмдаги ахборотни ўқувчи-талабаларга муаммоли таълим усулида

етказиш учун анъанавий ўқитишга нисбатан бирмунча кўп вақт талаб қилинади. Ҳалқаро амалиётда аниқланган статистик маълумотларга кўра, мавзуза шаклидаги 100 ҳафталик ўқув курси муаммоли таълим шаклидаги, тахминан 120 ҳафталик ўқув курсига тўғри келади. Муаммоли таълим методикалари бўйича машғулотларга тайёрларлик кўриш ҳам мавзузаларга тайёрларлик кўришга нисбатан бирмунча кўп вақт талаб қилади.

Бунда ҳозир, ҳаттоки, анъанавий ўқитишнинг ўзи ўқувчи-талабаларга бarcha талаб қилинадиган билим, кўникма, маъна ва компетенциялар ҳажминини етказиб бериш учун вақт етишмаслиги ҳолатида эканлигини ҳам ҳисобга олишимиз керак.

Худди шунингдек, бир хил ҳажмдаги ўқув ахборотини ўқувчи-талабаларга етказиш учун турли педагогик технологиялардан фойдаланилганда, турлича микдордаги ўқув вақти сарфланиши маълум. Масалан, интерфаол таълимда, одатда, бошқа методларга нисбатан кўп вақт сарфланади. Ундан ташқари, интерфаол усуллар бarcha дарс мавзулари учун бир хилда қулай эмас. Лекин бу методдани ҳам қайси дарс мавзулари учун қулайлигини аниқлаб, оқлдиндан пухта ўйлаб, тежамли ва унумли таъкил қилиш мумкин.

Бундан хулоса чиқариш мумкинки, ҳар бир дарс мавзуси бўйича педагогик технологиялар орасидан энг унумли ва тежамлисини илмий, методик ва амалий жихатлардан тўғри танлаш зарур.

Таълим жараёнига илгор педагогик технологияларни киритиш механизми

1. Педагогик жамоани илгор педагогик технология асослари билан таништириш мақсадида ўқув машғулотиари таъкил қилиш. Адабиётлар тавсия этиш.
2. Илгор технология асосида ишланини хоҳловчи педагоглар гуруҳини шакллантириш. Улар орқали бarcha

ўқитувчиларга педагогик технологияни қўллалдан қўзда тутилган мақсадни, унинг моҳиятини етказиш.

3. Илгор педагогик технология асосида ишламоқчи бўлган ўқитувчиларни шу жараёнга тайёрлаш юзасидан қўйилган таъкилий ишларни амалга ошириш:

- семинар;
- тренинг;
- индвидуал маслаҳат бериш;
- очик дарслар таъкил этиш.

4. Илгор педагогик технология асосида ишловчиларнинг ишларни назорат қилиш, қўзатув ва таҳлиллар ўтказиш, методик ёрдамлар кўрсатиш. Уларнинг ҳисоботларини шитиб бориш.

5. Илгор педагогик технология асосида ишловчи ўқитувчиларнинг методика кенгашида, педагогика кенгашида чиқишларини таъкил этиш.

6. Илгор педагогик технология бўйича ишлалш учун зарур дидактик материаллар, воситалар хонасини таъкил қилиш.

7. Илгор педагогик технология бўйича ишланининг иштирокчиларини, унинг ўқувчи-талабалар, ота-оналар, педагогик жамоа томонидан қўллаб-қувватланишини ошқор этиб бориш.

8. Илгор, инноватор педагог ёки гуруҳдан инноватор-педагог жамоани шакллантириш.

9. Таълим муассасасида ижодий муҳит, илгор педагогик жараёнинг узлуксизлиги, давомийлигини таъминлаш.

Ҳар бир таълим муассасаси ўз педагогик жамоасининг умумпедагогик тайёрлиги, истак ва хоҳишларига мувофиқ педагогик технологияни жорий этиш стратегияси ва практикасини ўзига мослаб режалаштириши мумкин.

Илг'ор педагогик технологияларни жорий этиш мақсадида ўқитувчилар билан таъкил қилинадиган тадбирлар

- Яқка ҳолда ишлаш, мустикал ўқиш (таълим муассасида, онлада).
- Жуфт бўлиб ишлаш (таълим муассасида).
- Кичик гуруҳда ишлаш (таълим муассасида, туманда).

• Катта гуруҳда ишлаш (таълим муассасида, туманда) шаклларида амалга оширилади.

Марбуза, суҳбат, мунозара, тажриба алмашиш, интерфаол машғулоти ва шу қабилар таъкил қилинади. Бу жараёни олиб боришда қуйидаги тамойиллар, қоидалар ва мезонларга риоя қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Машғулотта кечикмасдан етиб келиш, вақтдан унумли фойдаланиш, ўзининг ва ўзгаларнинг вақтини қадрлаш, фикр-мулоҳазалар билдиришда асосий мақсаддан четга чиқиб кетмаслик.

Машғулотлар учун қабул қилинган интизом қоидаларига қатъий риоя қилиш.

2. Ҳамкасбларнинг фикр-мулоҳазалари ва тажрибаларига ижобий муносабатда бўлиш. Улар билан ҳамкор, ҳамжихат бўлиш.

3. Танқид қилмаслик, танбех бермаслик. Ҳар қандай вазиятда сўзловчинини диққат билан эшитиш, бошқалар фикри, нуқтаи назарларига кенг феъллик билан ёндашиш. Уларни ўзи қандай бўлса, шундайлигича қабул қила олиш.

Нотўғри фикр билдирилганга нисбатан кескинлик қилмаслик. Бундай ҳолларда ўз қарашларини, ҳақиқатни аниқ, тушунарли, мантикий ва далиллар билан асослаб баён қилиш.

4. Сўзлашда аниқликка, тинглаётганлар учун тушунарли ва қисқа гапиришда жиддий эътибор бериш. Бошқаларнинг сўзини бўлмаслик, навбат билан гапириш.

5. Ўқувчи-талабалар билишни хоҳлаган вақтда ва улар учун аҳамиятли бўлган фикрларнинггина билдириш.

6. Катнашчилар ўз фикрини билдира олиши учун имконият бериш, бунинг учун қулай вазият яратиш ҳамда ижобий муносабат билдириш.

7. Муҳокамада ва ўзаро муносабатларда ҳолислик ва санимийликка риоя қилиш. Ҳушёр, зийрак, сезгир, сертак бўлиш. Иштирокчиларнинг жинси, ёши, ҳолатига қараб муносабатда бўлиш.

8.3. ТЕХНОЛОГИК МЕЗОНЛАР

Таълим жараёнининг педагогик даражасини баҳолашнинг муҳим мезонлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

1) диагностика (ташхисли) юқлатилган мақсад жараёнининг барча ўқувчи-талабалар томонидан англаниши ва тушунилиши;

2) мазму мазмунини қоллаштириш, яъни ўрганилаётган материалнинг назарий мазмунини уни ечилишнинг амалий ва интирий вазифалари тизими сифатида тасаввур қилиш;

3) жараён иштирокчиларининг ҳар бир босқичда ўзаро таъсир усулларини кўрсатиш (фаолиятни интeриорлаштириш);

4) фаолиятнинг мақсадлини белгилаш;

5) инвариантгли (ўзгармас) ва вариант (ўзгарувчан) таркибий қисмларнинг муқобил уйғунлашуви, яъни қонуқ-қоидаларни, ижодий фаолиятнинг чегараларини кўрсатиш;

6) натижаларнинг тақрирланиши ва қафолатланганлиги.

Педагогик технологиянинг тажриба-синовлари

Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш, ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий қилиш жараёнида амалга ошириладиган ишлар орасида тажриба-синовларни таъкил қилиш ва олиб бориш муҳим босқич ҳисобланади. Шунинг учун ушбу тажриба-синовлар ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Педагогик тажриба-синовлар ўтказишнинг асл моҳияти амалдаги педагогик жараёнларни такомиллаштиришга олиб борадиган тадқиқотлар ва уларнинг фаразларига мувофиқ равишда аниқ мақсад сари йўналтирилган янги йўналиш, мазмун, усул, воситалар ва янги таълим-тарбиявий муҳит яратишдан иборат.

Масалани аниқ тасаввур қилиш учун асосий тушунчаларнинг таърифларини аниқлаб олишимиз лозим.

Тажриба-синов – бу тафаккур методи бўлиб, унинг ёрдамида табиий ёки сунъий тарзда яратиладиган, назорат қилинадиган, бошқариладиган жараёнлар тадқиқ қилинади ва муаммоларни ҳал қилишнинг янгича воситалари изланади.

Педагогик тажриба-синов – бу илмий-педагогик тафаккур методи бўлиб, педагогик омиллар, шарт-шароитлар, жараёнлар ўртасидаги сабаб ва оқибат билан боғлиқ ҳолда ўрганиладиган бир ёки бир неча объект ёхуд тизимларни аниқ режалар асосида ойдинлаштириш имкониятини берувчи жараён.

Назарий метод – педагогик технологияни моделлаштириш, таҳлил қилиш, синтезлаш, қисқаш, умумлаштириш, табақаллаштириш, унинг тизимларини интеграллаштириш ва бошқа жараёнлардан иборат.

Эмпирик метод – тажриба-синов мавзусига оид маълум бўлган адабиётлар, кўшимча манбалар, ғоялар ва тажрибаларни ўрганиб чиқиш асосида тажриба-синовга оид фаразлар, моделлар, бажарилиши керак бўлган ишлар лойиҳасини яратиш, сынаб кўриш ва амалиётта татбиқ қилиш методи.

Тажриба-синовларни амалга ошириш натижасида ҳар хил қўтилмаган ҳулоса ва натижалар олинishi мумкинлиги назарда тутилishi лозим. Бунинг сабаби шундаки, тажриба-синовлар якуни ҳамма вақт ҳам кафолатли натижаларни беравермайди.

Тажриба-синовларга киришишдан олдин шу соҳага доир энг мақсадга мувофиқ иш методини белгиллаб олиш

муҳимдир. Бу методлар, асосан, юқорида айтилган назарий ҳамда эмпирик тажрибаларга асосланган икки асосий гуруҳга бўлинади.

Тажриба-синовга мавзу қилиб олинган муаммага боғлиқ бирча меъёрий ва методик ҳужжатлар, тавсиялар, йўриқнома-ларни ўрганиб чиқиш зарур ҳисобланади.

Ўрта ва олий таълим муассасалари фаолиятига доир турли ҳужжатларни таҳлил қилиш, педагогик кузатувлар олиб бориш, оғзаки ва ёзма сўровлар ўтказиш, анкета ва тест синовларига жавоблар олиш, турли илгор тажрибаларни ўрганиш ҳамда умумлаштириш ишларини амалга ошириш ҳам педагогик тажриба-синовларга ёрдам беради.

Тажриба-синов ишларини ташкил қилиш қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Педагогик технологиянинг тажриба-синов дастурини тайёрлаш.

2. Дастурни амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш:

- тажриба-синов ишларининг моддий базасини яратиш;
- бошқарув вазифаларини тақсимлаш;
- кадрларни бу жараёнга махсус тайёрлашни ташкил қилиш.

3. Тажриба-синов ишларини амалга ошириш.

4. Тажриба-синовда иштирок этган педагогларни моддий ва маънавий рағбатлантириш.

5. Илмий раҳбар ёки илмий маслаҳатчи излаш, танлаб олиш ва уларни тажриба-синов ишларига жалб этиш.

Тажриба-синов дастурини тайёрлашда қуйидагилар назарда тутилди:

1. Тақдир қилинаётган педагогик технологиянинг дол-зарбалигини асослаш. Унинг асосий мазмунини баёни.

2. Тажриба-синов объектини аниқлаш.

– педагогик жамоа;

– ўқувчи-талабалар;

– тарбиявий иш тизимлари ва бошқалар.

3. Тажриба-синов предмети.

4. Тажриба-синов максадлини талкин этиш:

– янги методика;

– янгича табакаштириш;

– янги дастур ёки ўқув режаси;

– маълум технологиянинг янгича варианты;

– янги методик ишланма ва бошқалар.

5. Тажриба-синов вазифаларини умумий ҳамда хусусий

максадлар бўйича аниқ белгилаш.

6. Тажриба-синовнинг аниқ методикалари ва методла-

рини танлаб олиш.

7. Тажриба-синов муддатини белгилаш.

8. Тажриба-синов боскичларини белгилаш.

9. Талаб килинадиган вақт микдорини белгилаш.

10. Тажриба-синовнинг аниқ базасини аниқлаш.

11. Тажриба-синовдан кутилган натижаларни баҳолаш

мезонларини танлаб олиш.

12. Кутилаётган натижаларни белгилаш.

13. Тажриба-синов дастурини экспертиза килиш

тартибни белгилаш.

14. Тажриба-синов жараёни натижаларини кузатиб

бориш, назорат килиш қондаларини белгилаш.

15. Тажриба-синов натижалари расмийлаштирилиши-

нинг тартибни белгилаш.

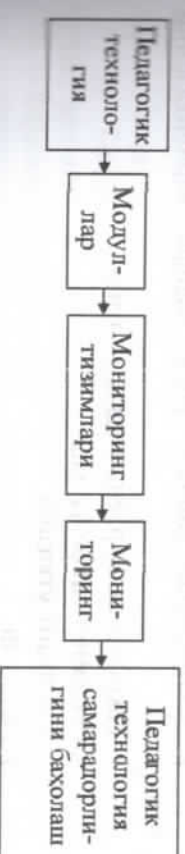
Педагогик технология мониторинги

Педагогик технология самардорлигини баҳолашнинг ишонарлигини таъминлаш учун унинг мониторинги олиб борилади. Таълим-тарбия соҳасида мониторинг, деб ўқув жараёни ва уни бошқаришнинг узок давом этадиган узлуksиз кузатувини олиб боришга айтилади.

Мониторинг педагогик технологиянинг баҳосини шакллантиришга мўлжалланган воситалардан ташқил топган тизим орқали амалга оширилади.

Буни қуйидаги чизма орқали яққол ифодалаш мумкин:

9-шизма. Педагогик технология мониторинги жараёни схемаси

Мониторинг тизимларини яратиш учун турли педагогик технологиялар ва уларнинг таркибий қисмлари моделларида фойдаланиш мумкин.

Педагогик технологияни бир неча нуқтаи назардан баҳолаш мумкин. Булардан бири мақсад ва натижа модели бўлиб, улар қуйидаги боскичлардан иборат:

– жараёни баҳолаш;

– натижалар баҳолаш;

– натижаларнинг қўйилган максадларга мослигини аниқлаш;

– тизимнинг бошланғич ва якуний аҳоли нисбатини баҳолаш.

Педагогик технология харитаси

Педагогик технология харитаси – фойдаланилаётган воситалар кўрсатилган ҳолда, ҳаракатлар кетма-кетлиги боскичлари ифодаланган жараёнинг ёзилмаси.

Технологик харитада технологик жараёнинг шартини ифодаловчи манتيкий боғланишлар акс этади. Чунки, технологик харита маълумотни тайёрлаш ва ўтказиш лойиҳасидир. Демак, ҳар бир фан мавзуси учун технологик харита тайёрланади. Унда ўқувчи-талаба, ўқитувчи, ўқув материаллари, воситаларнинг ўзаро ҳаракатлари қаламбандан акс этиши лозим.

Технологик харита – бўлажак дарс жараёнининг лойиҳаси. У қуйидаги тартибда лойиҳаланган:

1. Мавзунини аниқлаш.

2. Мақсадни аниқлаш.

3. Ўзлаштирилиши зарур бўлган калит сўзларни белгилаш.
 4. Ҳурухларда ишлаш учун вазифа вариантларини тайёрлаш.
 5. Технологик жараёнини тапшиқил этиш.
 6. Регламентни белгилаш.
 7. Таклимот ўтказиш.
 8. Баҳолаш.
 9. Натикалаш.
 10. Хулосалар чиқариш.
- Технологик харита берилган вақт доирасида ўқувчи-талабанинг ўқув-билив фаолиятини тапшиқил этиш ва бошқаришни лойиҳа асосида амалга оширади. Шубҳасиз, лойиҳаланган педагогик технологиялар амалиётта жорий этилса, яқиний натижа кафолатланади. Бу эса олдиндан белгиланган мақсадга эришишдир.

Дарсинг технологик харитаси

Ҳар бир ўқитувчи бўлажак дарсинг технологик харитасини тузиб олиши муҳим аҳамиятга эга. Дарсинг технологик харитаси ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитилётган предмет, фаннинг хусусиятидан, ўқувчи-талабаларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади.

Ҳар бир дарсинг ранг-баранг ва кизикарли бўлиши пухта ўйлаб тузилган дарсинг лойиҳалаштирилган технологик харитасига боғлиқ.

Дарсинг технологик харитасини қандай шаклда тузиш ўқитувчининг тажрибаси, кўйган мақсади, шу билан бирга, ўз ихтиёрига боғлиқ. Технологик харитани тузиш технологиясига эга бўлгандан кейин педагогнинг янгича фикрлаши бошланади. Бунда аниқлик, тузилмавийлик, методик тилининг тиниқлиги, методикада асосланган метёрнинг вуждуга келиши кузатилади.

1) Технологик харита тузиш ўқитувчини кенгайтирилган консепкт ёзишдан ҳалос этади. Чунки, унда дарс жараёнининг барча қирралари ўз аксини топади: дидактик тарқатма материаллар, топириқлар, вазифалар.

2) Технологик харитада ўқув жараёнининг асосий ўлчамлари аниқ ва тўлиқ ифодаланади. Бу ўлчамлар:

- мақсадга мувофиқлик;
- диагностикага асосланганлик;
- вазифаларни метёрлаш;
- лойиҳанинг мантйкий тузилмаси;
- коррекциялаш (тузатишлар киритиш);
- ўқув-билив, яъни ўқитиш усулларининг муваффақияттини кафолатлайди.

3) Технологик харита асосида ўқув жараёни қуйидагича кечил: билиш, бақара олиш, тушуниш, тасаввурга эга бўлиш, тавсифлай олиш, таклимот эга олиш.

4) Илғор технологиялар, инновацион технология ва интерфаол таълимда:

- мавзу олдиндан лойиҳалананади;
 - таълим мазмунини ўзлаштириш кафолатланади.
- Ўқув жараёнини лойиҳалаштириш технологик харита кўринишида бирлаштирилган бешта блокдан иборат. Улар:
- мақсад қўйиш;
 - тапшиқил қилиш;
 - ўқув жараёнининг мантйкий тузилмаси;
 - ўзгартиришлар киритиш;
 - ўқувчи-талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини қисмларга ажратиш.

Демак, технологик харита дарс жараёнидаги фаолиятни лойиҳалаштириш, таълим мазмунини бойитиш, таълим самарадорлигини ошириш, ўқувчи-талабанинг мавзу позисидан билим, кўникма, малака ва компетенцияларни тўла ўлаништирилиши кафолатландан иборат. Бунда ўрганилган таълим мазмунини тўла ўзлаштириш кафолатланади.

8.4. ТАЪЛИМНИ ТЕХНОЛОГИЯЛАШТИРИШ

Таълим жараёнини технологизлаштиришнинг икки жиҳати алоҳида қайд этилади: 1. У олдиндан лойиҳаланади. 2. Яқиний натижани кафолатлайди.

Таълим жараёни илм-фаннинг энг сўнгги ютуқлари асосида канчалик технологизлаштирилмасин, пировард натижага эришиш, яъни пухта, чуқур билим бериш, юқори интеллектуал салоҳиятга, рақобатбардошликка, самарадорликка эришиш бевосита назарий ва амалий машғулотлар олиб борувчи профессор-ўқитувчининг касбий малакасига, маҳоратига, компетентлигига ижодкорлигига, илгор технологияларни, инновацияларни ўз педагогик фаолиятига олиб кириш ва қўллай олишига боғлиқдир.

Таълим-тарбия сифати ва самарадорлиги ўқувчи-талабанинг ўқув мазмунини қай даражада ўзлаштиришига, объект-субъект шаклида ташкил этилаётган машғулотларга, уларнинг мустикал фикрлай олиши ва тафаккур фаолиятига боғлиқ.

Замонавий педагогик технологияда ўқув максадини аниқлаш ва таълим жараёнини технологизлаштириш, алгоритмлаш, лойиҳалаштириш қуйидагиларни қўзда тутди:

- ўқув жараёнида ўқувчи-талабанинг фаоллигини ошириш, унинг бевосита иштирокини таъминлаш, уни ҳамкорликка чақириш;
- ўқув режада қўзда тутилган дастурлар, қўлланма ва маъруза матнлари билан ишлаш қўникмаларини ҳосил қилиш;
- таълим мазмунини, матнларни мустикал мутолаа қилиш қўникма, малака ва компетенцияларини ҳосил қилиш;
- ўқувчи-талабани ўз фикрини билдира олиш, ҳимоя қила олиш, исботлай олишга одатлантириш;
- бўлғуси ўқитувчиларни тарбияланувчиларга кадрият муносабатларида бўлишини шакллантириш;

— таълим технологияларини ўқув жараёнига таъбиқ этиш орқали ўқувчи-талабаларнинг қизиқишини, мотивациясини ошириш.

Таълимни олиб боришда педагогик мотивлар, ҳустиёжлар, манфаатдорлик ва максалларни қўзда тутган ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш зарур. Профессор-ўқитувчининг ўз предмети бўйича технологияларни лойиҳалаш, технологик ҳариталарни туза олиш малакасини эгаллаш таълим жараёнини самарали ташкил этилишига олиб келди ва педагогик технологияларнинг касбий тафаккур усули ва маҳсули сифатида эътироф этилишига имкон берди. Бунинг учун:

1. Ҳар бир профессор-ўқитувчи ўз шахсий дастурига эга бўлиши, илгор технологияларни эгаллаш учун уйда, дарсдан бўли вақтида, кутубхонада, электрон дарслик, интернет орқали ўз малакасини тизимли равишда ошириб бориши лозим.

2. Институт ёки кафедра қошида доимий фаолиятдаги профессор-ўқитувчиларнинг илгор педагогик технологияни ўргатиш маҳорат мактабини ташкил этиш, тренинглар, имитация, илгор технология асосида ташкил этилган машғулотлар юзасидан ўзаро таърибалар алмашини машғулотларини ташкил этиш лозим. Ўқув жараёнида ўқувчи-талабанинг субъёкт даражаси, айнан шу йўналиш, дидактика назарияси томонидан эътироф этилган.

Ўқув жараёнини қуйидаги рамзий формула ёрдамидаифоҳлашш мумкин:

$$ДЖ = М + ЎФ + Б$$

Бунда, ДЖ – дидактик жараён, М – ўқувчи-талабанинг ўқинишга бўлган мотивацияси, ЎФ – ўқувчи-талабанинг ўқув фойдалиги, Б – ўқув жараёнини бошқариш.

Илгор педагогик технологияларга қуйидаги таълим технологияларини киритиш мумкин:

1. Маъруза, семинар ва рефлексияли таълим технологиялари.

2. Модулни, блок модулни таълим технологиялари.
3. Лойихлаштириш методи асосидаги таълим технологиялари.
4. Ривожлантирувчи таълим технологиялари.
5. Муаммоли ўқитиш технологиялари.
6. Туғли даражадаги таълим технологиялари.
7. Жамoa асосидаги таълим технологиялари.
8. Илмий изланиш вазифаларини ечиш технологиялари.
9. Тадқиқот методларида фойдаланиш технологиялари.
10. Дебатларга асосланган таълим технологиялари.
11. Танкидий фикрларга асосланган таълим технологиялари ва ҳ.к.

Биз юқорида келтирилган таълим технологияларининг баъзилари ҳақида фикр юритамиз.

Фойдаланилган — мавзулар технологияси — хозирги педагогик технологиялар тизимида мавзуга ўзига хос модул, уни тайёрлаш ва ўтказиш кичик педагогик технология жараёнидан иборат. Бу жараён дастлаб, мавзуга учун материалларни тўллаш, ўрганиш, таҳлил қилиш, хулосалар чиқариш, тегишли амалий вазифаларни белгилаш ва уларни сифатли амалга ошириш юзасидан тавсияларни шакллантириш босқичларидан иборат.

Мавзуга мазмуни ва унинг мавзусини тўла қамраб олиш учун уни таркибий блокларга ажратиш яхши натижа беради. Бу назарий, методик, амалий, хулоса, назорат ва тавсия каби блоклардан иборат бўлади.

Юқорида келтирилган таркибий блокларни шартли равишда қуйидаги жадвал кўринишида ифодалаш мумкин:

Мавзунинг ушбу блокларини ҳосил қилувчи материаллар ўзига хос модуллар ва алгоритмларни ташкил қилади.

Мавзуга модуллари — мавзуга ўхшаш материалларни ташкил қилувчи таркибий бўлаклар.

Модуллар бирламчи, туғли даражада умумлаштирилган ва айрим модулларга ажратилиши мумкин. Мавзунинг

модулни тизимида материалларни тўлиқ кичик ҳамда йirik модулларга ажратиб олиш жуда ҳам зарур. Шундангина, ҳар бир мавзунинг мунтазам равишда тўлиқ, яхлит, бир бутун бўлиши таъминланади. Керак бўлганда айрим модулларни ўзгартириш ёки алмаштириш мумкин.

Мавзунинг таркибий блоклари ва шартли саволлари 9-жадвал.

Назарий	Методик	Амалий	Хулоса	Назорат	Тавсия
Нимага ўргатиш керак?	Қандай баъжариш керак?	Нима учун керак?	Нима қилиш керак?	Тушунар-лими?	Маълуми?

Мавзуга алгоритмлари — мавзунинг амалга ошириш жараёнини унинг максалларига мувофиқ равишда ташкил қилиш босқичлари тартиби изчилини алгоритмлар, асосан, модулларни амалга ошириш кетма-кетлигини белгилаш ва унга риоя қилиш орқали мавзунинг бошидан охиригача аниқ максалга йўналтирилган катъий мантиска эга бўлишни таъминлашга хизмат қилади. Мавзунинг шундай таркибий блоклар асосида ташкил қилиш, албатта, унинг пишик-пухта ни сифатли бўлишини таъминлайди. Мавзунинг таркибий блоклари бўйича алоҳида кўргазмали материаллар тайёрлаш ни амалда қўллаш мавзунинг тавсирчанлигини оширади. Мавзу матнларида мавзу баёни мамлакатимизда рўй берётган ижтимоий, сиёсий ўзгаришлар ва тараққиёт юзасидан жараёни, жўшқинлик, ҳаёт тарзи, фан ютуқлари ва инновацион жараёнлар, олий таълим тизимида миллий ғоя ва миллий-маърифий, маданий, тарихий қадриятларни ўқувчи-таълимчиларнинг онг-у шуурига синглириш орқали уларни инсонпарварлик, инсонпарварлик, бағрикенглик руҳида баркамол авлод бўлиб етиштиларига эришиш, ўқувчи-таълимчиларнинг тушунча, билим, кўникма, малака ва

компетентияларни ўзлаштиришлари зарурлигини назарда тутиш лозим. Шу билан бирга, таянч сигнал, схема, диаграмма, тасвирий материалларга алоҳида эътибор бериш керак.

Маврузани самарали ўтказиш – маврузачи ўз маврузасини бир неча блокларга бўлади. Ҳар бир блокни 15-20 минут давом эттиради ва ҳар бир блокдан сўнг тўхтаб, мавзу билан боғлиқ қисқа вақтги савол-жавоб, ўзаро фикр алмашув ўтказди. Ўқувчи-талабаларни кичик гуруҳларга бўлиб, муҳокама, мунозара ташиқил қилади. Мавруза давомида мавзу юзасидан айрим муаммоларни ўртага таштайди ва мавзуга вақт оралиғида бу муаммага ўқувчи-талабаларнинг муносабатини аниқлайди, уларнинг шахсий фикрини тинглайди. Ҳар бир фикр билдирувчига имконият яратди. Уларни диққат билан тинглаб, уни танқид остига олмай, бошқаларнинг фикрини ҳам тинглайди. Бу ҳолат маврузачига бўлган муносабатни ижобий томонга ўзгартиради, маврузача бефарқ карамасликка сабаб бўлади. Ўқувчи-талабалар орасида ўзаро фаоллик пайдо бўлади. Муҳокама этилаётган мавзу билан боғлиқ муаммоларга қизиқиш ортади.

Ўқувчи-талабаларни яқка тартибда суҳбатга тортиш 5 минутча давом этиши мумкин. Маврузачи тингловчиларнинг қизиқиши, интилиши, эҳтиёжи, хоҳиши, масъулияти ошиб боришини, дарс жараёнини бошқариб боради. Мавруза давомида мунтазам фаол иштирок этувчилар, теран фикр билдирувчилар маврузачининг таянчига айланади ва улар маврузачи томонидан рағбатлантириб борилади.

Мавруза давомида мавзу аста-секин ўқувчи-талабаларнинг кундалик фаолиятига доир мисоллар билан боғлаб борилади, ечимлар тавқидланади ва бундан ўз навбатида, ўқувчи-талаба мавруза мазмунининг кундалик ҳаётида нақадар зарурлигини ҳис этади. Мана шундай ҳолатда кечган маврузаларда ўқувчи-талабалар вақт қандай ўтганини сезмай қолишлар. Маврузанинг яна давом этишини хоҳлаб,

бефарқлик ўрнини хушёрлик, сезирлик, ички интилиш, ички ишлаш эғайлади, ўзлари ҳам ечимини топишда шахсан иштирок этиб, ҳисса қўлишга интилади,лар ва улар маврузанинг мазмунини ҳаётий мисоллар орқали ёритишда иштирокчиларга айланадилар.

Бундай маврузалар ҳар икки томоннинг ўзаро фаолиятини оширади, вақт ўтганини сезмай, навбатдаги мунозараларга сабаб бўлади. Натижа шу билан туғайдики, ўқувчи-талабада шу мавзу бўйича кутубхонага кириб, илмий-методик адабиётлар, қўлланмалар, даврий нашрлар интернет хабарлари билан танилиш истати, мустақил мутолаа қилишга эҳтиёж пайдо бўлиши ҳамда доимо ўз устида ишлаш қўлиқмасининг шаклланиши вужудга келади.

Маврузада ўқувчи-талабаларга ахборотнинг фақат тайёр ҳолда берилиши мақсадга мувофиқ эмас, чунки бунда уни мустақил фикрлашга ўргатишга етарлича эътибор қаратилмай қолади. Шунинг учун турли муаммоларни амалиётга мос равишда ҳал этиш, саволларга ҳаётий жавобларни мустақил равишда топиш бўйича уларни фаолликка, ўйлашга, фикрлашга йўналтириш керак. Ҳар қандай мавруза самарадорлиги маврузачи профессор-ўқитувчининг маҳоратига, матн тузиш санъатига, ижодий ёндашуви, юксак эмоционал нутқ соҳиби сифатида ўзини намойн қилишга, ўқувчи-талабаларни ўз мавзуга қизиқтиришга боғлиқ бўлиб қолаверади.

IX БОБ. ДАРСНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ

Ўқув жараёнини, яъни дарсни лойиҳалаштиришда таълим мазмунини, максadini, натижаларини тўғри белгилаш керак. Таълим методлари, шакллари ва воситаларини ҳам тўғри танлаш керак.

Ўқувчи-таълабларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларини баҳолашнинг аниқ мезонларини олдиндан ишлаб чиқиш зарур. Шу билан бирга, ажратилиш вақт ичида уларни тўғри амалга оширишга эътиборин қаратиш лозим. Максалдни амалга ошириш ва қафолатилган натижага эришиш ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчи-таълабларнинг ҳамкорликдаги фаолияти ҳамда улар кўйган максал, метод, шакл ва восита, яъни технологияга боғлиқ.

Ушбу замонавий технология куйидаги элементлардан ташкил топган:

- таълим берувчи;
- таълим олувчи;
- таълим шакллари;
- таълим максали;
- қўйилган натижа;
- таълим методлари;
- таълим воситалари;
- назорат ва баҳолаш.

Элементлардан энг асосийси максал ва қўйилган натижадир.

Ўқув жараёнини лойиҳалаштириш куйидаги уч боскичдан иборат:

1. Ўқув методлари ва натижаларини белгилаш.
2. Натижалар асосида назорат топшириқлари ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш.
3. Ўқув жараёнининг технологик харитаси (дарс ишланмаси харитаси)ни ишлаб чиқиш.

9.1. ЛОЙИХАЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШ БОСКИЧЛАРИ

Педагогик технологияни танлаш ва уни лойиҳалаштириш ишлари куйидаги боскичлар билан амалга ошириш мумкин:

Биринчи боскич – “*Ўқитишда янги технологиянинг янги воситаларини*” тўпламини ишлаб чиқиш. Унга қуйидагилар кирadi:

1. аниқлик (боскиччи) максал, ўқувчи-таълабларнинг қандай фойдаланиш тахлили, таълим максали, вазифалар таълифи, маъмур боғалар гуруҳининг ёшга доир хусусиятлари;

2. максал ва шартларга, технология концепцияларига асосланган қандайдиган аниқ бир педагогик технологияни танлаш, уни амалга ошириш тахминлари;

3. маъмур таълим соҳаси доирасида таълим усулини баҳолаш, методлар, ўқув элементларини ажратиб чиқиш, таълим ўқувчининг мантикий қизмаси (ўқув дастурлари ва баҳолаш модули счимларида);

4. ўқув жараёни махсулоти ривожланишининг аниқ бир кўрсаткичи ва шартлари.

Мазкур боскич – “*Маъмур дидактик методлар баҳолаш ва технологик амаллар*” тўпламини ишлаб чиқиш. Бундан технологияни жараёнли тоифа бўлганлиги учун таълим тарбияга метёрий белгиланган боскичлар кирadi. Бу боскичларнинг кетма-кетлиги таълим жараёни баҳолашнинг мантикий таълифини ташкил этади.

Иккинчи модуль (IM) – таълим-тарбия жараёнининг баҳолаш ва элементларининг вақтги кесмалари йитилдири шарили вақтги дастурланиши ва лойиҳалаштирилиши. Бундан технология ҳамда вазифаларга куйидагилар кирadi:

1. аниқлик жараёнига мос қандайдиган таъликий шакллари

• мазкур ДМда ишлаш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва компетенцияларни фаоллаштириш, мана изланиш — таъкилий иш ва уни таъкиллаштиришни хусусиятлари;

• ҳар бир ўқувчи-талаба (тарбияланувчи)ни мазкур ДМни ўзлаштиришга тайёрлаш;

• дидактик жараёнинг максалди компонентларини шакллантириш учун материалларни тайёрлаш ва йилнинг ҳамда кейинчалик уни ДМ мазмунига киритиш;

• таълимга оид билим блоklarини ўзлаштириш ва мустақил билиш фаоллиги орқали янги билимларга эришиш бўлиши;

• таълим тайёрларлик сифатининг негизига етишиш учун зарур бўлган аниқ бир ўқув материални ўзлаштириш (таълим негизи ДМ доирасида бир вақтнинг ўзида бошқарилган кейин туғатишни талаб қилади);

• ўқувчи-талабаларга берилаётган юкларнинг ҳаммаси ва даражасини текшириш ҳамда мазкур ДМ учун зарур бўлган ўқув вақтини гипотетик ҳисоблаб чиқиш;

• алоҳида ўқувчи-талаба (тарбияланувчи)лар учун ўқув материални кенгайтириш ва чуқурлаштириш имконияти (ўқув жараёнини кўп поғонали таъкиллаш);

• мустақил билиш йўлини белгилаб олиш ва ҳар бир ўқувчи-талабанинг ўқув материални ўзлаштириши (ўқув жараёнини бошқариш учун педагогик маълумотини ҳолислиги).

Учинчи босқич — “Мазкур дидактик модуль учун педагогик методик воситалар” тўпламини шайлаб чиқиш. Таълим-тарбия жараёнини лойihalаштириш ва амалга оширишда ўқитувчи методик воситаларининг дидактик ва методик бойлигини, тизимлаштирилиши ва амалий йўналтирилишига катта эътибор берилган. Технология ўқитувчида таълим жараёнини мантикий тушунар сингари тасаввурларини шакллантиради. Тушунар микромаксаллар сони бўйича гуруҳларга бўлинадиган дара

жасини ўқитувчи таъкири сифатида намоён бўлади. Ҳар бир микромаксал ўзига хос дарслар гуруҳи бўлиб, уларда, *бериладиган*, микромаксалга эришиладиган, *иккинчидан*, *қилинган*, қутқ, дидактик-эътибор, қизикниш ва бошқа даражаларни ривожлантирувчи дастур мавжуд бўлади.

Технология ўқитувчи ва тарбиячида ўқув йили давомида берилган жараёни методик тасвирининг шаклланишини назорат қилиш

Фойдаланиш технологиясининг асосий объекти — ўқув жараёни — дидактик модульлар. Дарсларнинг айнан шу объектидан бошқариладиган ўқув жараёни қонуниятлари акс эттади.

Таълим таълим максалдини лойihalаштиришга таъкиф қилинган. У ўқув жараёни лойihalасининг ҳаммуаллифи бўлиб қилинган йилга мавжуд йилдан бештагача микромаксаллар таъкири мумкин. Ўқитувчи микромаксалларни қуйидаги қоидалар бўйича “билиш...”, “бажара олиш...”, “тушуниш...”, “таъкиридан эриш...”, “таъкирлай олиш...” ва х.к. ўқув жараёнини лойihalаси ҳар бир мавзуд бўйича технология қилинган ва дарслик маълумот ҳаритасидан таъкири топади.

Мана билиш бирга, ушбу босқич таълим масалалари ва таъкири таъкирларининг муваффақиятли ечилиши, уй қилинган билиш мувофиқлаштирилган дарс тизимининг таъкирларининг қаратилган ўқув дастурлари қилинган тушунар ва мазмунини ишлаб чиқиш қилинган ҳам ўз ичига олади.

Тўртинчи босқич — “Мазкур дидактик модульда таъкиридан билиш амалга ошириш намуналари таъкирини амаллари ва усуллари” тўпламини тузиш. Таълим учун қўлланманинг мазмунини ўқувчи-талаба таъкирларининг таъкири у ёки бу босқичга оид билим ва таъкирларни таъкири аънавий дастурий талабларни таъкирларининг таъкири жараёндар ҳолатига таъкири таъкири учун ўқувчи-талабалар томонидан таъкирларини даражасининг максалди ва баҳолаш омилиларига

мос келадиган билим ва фаолит намуналарини ўзлаштириш сифатини ҳолисона назорат қиладиган тестлар тузиш зарур.

Бешинчи босқич — “*Таълимнинг янги технологиясини ўзлаштириш маданияти*” тўпламини ишлаб чиқиш. Ушбу технология тушам таркибига ўзлаштиришнинг учта босқичини ифода этувчи блоklar қиради. Булар қуйидагилар:

- дидактик модулниң мантикий чизмасини лойихалаштириш ва тузиш (ўқитишнинг режалаштириладиган натижаларига эришишнинг методик-ташқилый шартларини таърифлаш);

- лойихани амалда қўллаш ва таълим-тарбия жараёнининг туғалланган (натижавий)лигини текшириш;
- танланган технологияни коррекциялаш.

9.2. ЛОЙИХАЛИ ТАЪЛИМ МЕТОДИ. ЛОЙИХА АСОСИДА ЎҚИТИШ

Бу метод интерфаол усуллардан бўлиб, ўқув максалига эришишдаги самарали методлар асосида. Ўқувчига талабларнинг мустақил билим олишларида жуда қўл келади.

Лойиха — қўпчанча иктисодий-ижтимоий йўналишда, қурилиш, илмий ишларда белгиланган ҳолатларида қўлланилган. Бу термин педагогикага XX аср бошларида кириб келган. Бундай йўналишда ўқитиш истиқболда ўқитиш методи деб қаралади. Лойиха асосида ўқитиш ўқувчига талабларнинг мустақил ишлаши, фикрлашга асосланган. Бу ўқув маҳсулини олишда самарали метод бўлиб, ўқувчига талабларнинг ўқув-билиш фаоллигини ташқил этишда кенг тавсия этилади.

Лойиха асосида ўқитиш хозирги кунда энг актуал, юкори самара берувчи метод сифатида тан олинмоқда. Дарсда лойихалар устида ишлаш аниқ социал — ижтимоий масалаларни ечишга қаратилган. Жумладан, илмий изланишларни, ахборотномаларни, амалий масалаларни ечиш ва ҳал этишда қулайлик туғдиради.

Лойиха асосида ташқил этилган дарсларда ўқувчига талаблар илмий изланадиган, ечим қилдирилган — бу унинг асосий талабларидандир. Лойихали дарсларнинг бошқа дарслардан фарқи шундаки, лойихалар асосида ташқил этилган машғулотларда ўқувчига талаблар ўз мустақил тажрибаларига суянадиган, ечим излайдиган, ахборотларни турли манбаалардан, бир-бирларидан олади, олган ахборотларни қайта ишлайдиган ва бир-бирларига етказадиган ҳамда ўзлари химо қилади. Бундай муҳитда ўқувчига талаблар ҳамкорлик ва ҳамижодкорликни ривожлантириш, эркин фикр юритиш, ёзиш-чизиш, ўзаро таъмин қилиш орқали ўқув материалларини онгли равишда ўзлаштириб олади ҳамда ахборотларни ўзлари излаб топиб, қайта ишлаб, умумлаштириб, мустақил химо қилади.

Дарс машғулоты лойихалари индивидуал ва гуруҳларга мўлжалланади. Яққа шахста қаратилган лойихаларнинг ифтилошти шундаки, умум ўқув-билиш кўникмаларни ялғашда ўқувчига талабларнинг ўқув-ўзлаштирув жараёнига шахсий масъулияти юкори даражада бўлади. Чунки, унинг ириварда натижаси ўқувчига талаба шахсининг ўзигагина боғлиқ бўлади. Шу сабабли, лойиха асосида ташқил этиладиган дарс машғулотлари яққа ишлаш, жуфт бўлиб ишлаш, кичик гуруҳларда ишлаш, катта гуруҳларда мунозаралар ташқил этиш орқали амалга оширилади. Бундай ҳолатда иш юритилганда ўқувчига талаба ўзининг барча қобилияти, яъни имкониятлари ва тафаккурини ишга солади. Лойиха ечимини топишга фаол киришади.

Дарс машғулоты лойихалари ўзининг давомийлигига қараб:

- кичик лойиха (бир соат (пара)ли);
- киска муҳдатли лойихалар (4-6 соат (пара)га мўлжалланган);
- хафтага мўлжалланган лойихалар;

– ўзок муддатга мўлжалланган ўқув лойиҳалари (кўпинча бундай лойиҳалар дарсдан ташқари кўлимча таълимни амалга оширишга хизмат қилади) бўлиши мумкин.

Лойиҳаларни шакллантиришда ўқувчи-талабаларнинг эҳтиёжи, қизиқиши, ҳоҳиши, мақсади, қобилияти, фаолияти ва интеллект хисобга олиниши талаб этилади.

Дарс машғулоти лойиҳалаштиришда ҳар бир профессор-ўқитувчи олдида доим бир савол қўндаланг туради: ҳар бир дарснинг мақсади, вазифаси, кетма-кетлиги, изчиллиги, уни фаоллаштириш учун нима қилиш ва қандай ташқил этишни режалаштириш керак?

Дарс машғулоти мақсадини белгилаш ва уни амалга оширишда қуйидагиларга риё қилиш зарур:

- ўқув материални танлаш;
- ўқув материални дидактик талаблар асосида ташқил этиш;
- фойдаланиладиган метод ва жараёнларни аниқлаш ва жиҳозлаш;
- ўз фаолиятини ташқил эта олиш;
- ўқувчи-талаба шахси ва гуруҳларда иш фаолиятини ташқил этиш.

Лойиҳа асосида ташқил этиладиган дарс машғулоти ташқилий жиҳатдан пухта ўйланган, сифатли, ишчанлик муҳитида ўқувчи-талабаларни жараёнга қизиқтира оладиган тарзда лойиҳалаштирилиши керак. Ўқув жараёнини лойиҳа асосида ташқил этишда профессор-ўқитувчи фаолликда иш юритувчи эмас, балки кенг камровли ижодкор раҳбар сифатида иш олиб бориши талаб этилади. Бунда ўқитувчи дарс машғулоти олиб борувчи лойиҳа раҳбари сифатида юқори маланиятли, ижодкор, изланувчан, ташқилотчи бўлмоғи керак. Шу билан бирга, филоийлик кўрсатиши, ўқувчи-талабани руҳлантириши, уларни қизиқтириш орқали пировард мақсадга эришиши талаб этилади.

Лойиҳалар ўқувчи-талаба шахсига қаратилиб, унинг шахсий ривожланишига хизмат қилиши керак. Лойиҳа

асосида ташқил этиладиган дарс машғулоти ва унга сарф этиладиган ташқилий ишлар, бериладиган вақт, тўғри йўлга солувчи саволлар олдиндан режалаштирилиши лозим. Бундан ташқари, дарс машғулоти жараёнида содир бўлиши мумкин бўлган қамчиликлар, ҳатолар, уларнинг олдини олиш, жараёнинг ташқилий томонлари ҳам олдиндан ҳисобга олиниши керак. Умуман, лойиҳали дарс машғулотларини ташқил этиш жуда мураккаб жараён, бунда ҳар бир ўқувчи-талабанинг мустакли ишлашини ташқил этиш асосий муаммо ҳисобланади. Ўрни қайси вазифаларни дарс машғулотини олиб борувчи белгилайди, қайсиларини ўқувчи-талабаларнинг ўзлари ҳал этадилар ҳамда қайсиларини ўзаро ҳамкорликда амалга оширилишини олдиндан кўра белгиш керак.

Ўқувчи-талабаларнинг мустакли ишлаши кўпгина омилларга боғлиқ, жумладан, уларнинг ёшига, шахсий қаракатларига, мойиллигига, истак-хоҳишларига, илгари лойиҳа асосида ишлаган-ишламаганлигига, лойиҳа мазмунининг мураккаблтигига, гуруҳларда иштирок этувчиларнинг ўзаро муносабатларига боғлиқ бўлади.

Қуйида дарс машғулоти жараёнини лойиҳа асосида ташқил этиш босқичларини келтирамиз:

- 1) мавзуга доир материаллар тўплаш;
- 2) таълим мақсади ҳамда вазифаларини белгилаш;
- 3) таълим мазмунини ишлаб чиқиш;
- 4) таълим шакли, методи ва воситаларини танлаш;
- 5) тушунча, билим, қўникма, малака ва компетенцияларни ўзлаштириш учун таълим олувчи томонидан сиқланидиган вақт бирлиги (регламент) ҳисобини олиш;
- 6) ҳар бир босқич натижаларини олиш учун махшк ва мисоллар тизимини ишлаб чиқиш;
- 7) назорат олиб бориш, тест ва саволларни ишлаб чиқиш, баҳолаш;
- 8) лойиҳани дарс машғулоти жараёнига татбиқ этиш;

9) дарс машғулоти жараёнини олиб бориш ва якунлаш механизминини аратиш.

Лойиха асосида дарс жараёнини олиб боришда тузилган лойиха ўқувчи-талабанинг ёшига, қобилияти ва ўзлаштира олишига мос бўлиши керак. Шу билан бирга, дарс жараёнини лойиха асосида ташқил этишда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш зарур:

1. Ўқув предмети мавзуси ва мазмунини танлаш.
 2. Дарснинг ўқув-мавзуси юзасидан ягона умуммақсадни белгилаб олиш.
 3. Дарснинг ўқув мазмунини ишлаб чиқиш, бериладиган назарий ва амалий билимларни белгилаш.
 4. Ўқувчи-талаба томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган тушунча, билим, кўникма, малага ва компетенцияларни ифода этиш.
 5. Дарснинг шакли, методи, воситаларини танлаш.
 6. Тушунча, билим, кўникма, малага ва компетенцияларни ўзлаштириш учун таълим олувчи томонидан сарфланадиган вақт бирлиги.
 7. Ҳар бир босқич натижаларини олиш учун машқ ва мисоллар тизимини ишлаб чиқиш.
 8. Назорат этиш, тест ва саволлар ишлаб чиқиш.
 9. Лойихани дарс жараёнига татбиқ этиш.
 10. Дарс жараёнини олиб бориш ва якунлаш.
- Дарс жараёнида ўқувчи-талабанинг 1) эҳтиёжи; 2) қизиқиши; 3) ҳоҳиши; 4) мақсади; 5) қобилияти; 6) фаоллиги; 7) интеллекти ҳисобга олинishi талаб этилади.
- Умуман, дарсда ўқувчи-талабанинг индивидуал хусусиятлари ҳисобга олинishi шарт.

Турухларда лойиха асосида ўқитиш

Турухларда лойиха асосида дарсни ташқил этиш учун катор шароитлар яратилиши кераклиги аниқланган.

1. Ўқитувчининг лойиха асосидаги дарсни ташқил эта олиши, касбий маҳорати, ўқувчи-талабаларнинг янгича дарснинг моҳияти ва имкониятини тушуниб етишлари.

2. Лойиха асосида ўтиладиган дарс технологиясини, яъни мақсадлини, вазифаларини белгилаб олиш, изланишлар йўлини тушуниш, гипотезасини белгилаш.

3. Лойихани шакллантириш, тузиш, қўйилган мақсад ҳамда вазифаларни еча олишда ўқувчи-талабаларнинг истақ-хоҳишлари, билим, кўникма, малага ва компетенцияларига нечоғлиқ таянилганлиги.

4. Тайёрланган лойихаларни босқичма-босқич охирига етказиш.

5. Малакани маъқуллаш, амалга ошириш бўйича аҳборотлар тақдими.

Лойихали ўқитишнинг фаоллаш мазмуни

Лойихали ўқитиш фаоллиги ўқувчи-талабанинг ўқув фаоллигини ташқил этувчи жараён ҳисобланади. Бунда:

1. Лойиха асосидаги дарсда машғулотнинг мақсади, мазмуни таълим жараёнида тўла ўзлаштириб олинishi қишлоқланади.

2. Дарс машғулотларида кўзда тутилган таълим стандартларидан билим, кўникма, малага ва компетенцияларнинг ўзлаштириб олинishiга эришилади.

3. Илмोजи бориша, ўқувчи-талабанинг ўзлаштирилиши зарур бўлган билим, кўникма, малага ва компетенциялар якуний назорат дастурида ҳисобга олинанади.

4. Ўқитувчи томонидан тақриф этилган ўқув лойихалари, қичик лойихаларнинг ўқувчи-талабалар томонидан бажарилиши кўзда тутилиди.

5. Ўқув лойихалари олингандан ишлаб чиқилган мезонлар асосида баҳоланади, лойихада предметларро мақсадлар кўзда тутилса, якуний баҳолар ҳам чиқарилиши мумкин.

6. Лойиха асосида фаоллаш ташқил этилганда ўқув-мавзуларда режалаштирилган лойихани топириш муҳлатлари кўзда тутилиди.

7. Лойиха асосида фаоллигини ташқил этишда ўқитувчи раҳбарлик қилади ва лойиханинг координатори ҳисобланади.

8. Лойиҳалар якка шахсга ва гуруҳларга қаратилган бўлиши мумкин.

9. Лойиҳа топириқлари аниқ, равош шакллантирилган, унинг максад ва вазифалари тушунарли аниқланган, ўқувчи-талабалар билан унинг ижро йўллари ва механизмлари келишилган бўлади.

10. Айрим ҳолларда юқори синф (курс) ўқувчи-талабаларининг хоҳиш ва истакларига биноан лойиҳаларни шакллантириш лойиҳа раҳбари билан ҳамкорликда амалга оширилиши мумкин.

11. Ўқув йили давомида ўрнатилган тартибда тузилган лойиҳалар тақдиротини илмий конференцияларда химоя қилиш, танловлар ўтказиш мумкин.

Дарсни лойиҳалашга тизимли ёндашуве

Ҳар бир ўқитувчи олдидан навбатдаги дарсни лойиҳалашда дом бир савол қўндаланг туради: дарс максалдини белгилаш ва уни амалга ошириш. Бу масалада қўндалангча иш тутиш зарур:

- ўқув материални танлаш;
- уни дидактик талаблар асосида тапшиқл этиш;
- кандай методдан фойдаланишни аниқлаш ва жиҳозлаш;
- ўз фаолиятини тапшиқл этиш;
- ўқувчи-талаба фаолиятини тапшиқл этиш.

Лойиҳалги таълимни тапшиқл этиш босқичлари

- Мавзуга доир материални тўплаш.
- Мавзунинг максалди ва вазифаларини белгилаш.
- Таълим мазмунини ишлаб чиқиш.
- Таълим шакли, методди ва воситаларини танлаш.
- Мавзуга оид билим, қўнникма, маълака ва компетенцияларни ўзлаштириш.
- Регламентни белгилаш.

• Ҳар бир босқич учун маъшк ва масалаларни тайёрлаш.

- Назорат учун тестлар ишлаб чиқиш, уни баҳолаш.
- Лойиҳани машғулотга таъбиқ этиш.
- Машғулотни олиб бориш.
- Яқунлаш.
- Ҳулоса.

Лойиҳаларни амалга оширишда зуррўх раҳбарининг вазифалари

1. Бирор муаммоли вазиятни, мавзунни танлаш ва шакллантириш, ғовни олдиданг суриш, лойиҳа сценарийсини тузиш, вазифаларни белгилаш, тизимга тушириш ва ечимини қад этиш.

2. Лойиҳани шакллантириш бўйича ихчамлашган иннотация тузиш, сўнги эришиладиган махсудни ва унинг зарурлигини аниқлаш.

3. Тўндаланган мавзунни деталлаштириш, лойиҳа материалги етруқкурасини белгилаш, лойиҳа хажминини аниқлаш, лойиҳа ечимида хар бир иштирокчининг изланиш олиб боришдаги роли ва ўрнини белгилаш.

4. Лойиҳа иштирокчилари фаолиятини мувофиқлаш-тириш, иш жараёнини олиб бориш ва муддатларни доимий назоратта олиш.

5. Лойиҳани шакллантиришда, унинг мазмунини баён қилишда, қамчиликларни аниқлаш ва хужжатлаштиришда доимий маслаҳатлар бериб бориш.

Ҳулоса қилиб айтганда, ўқув фаолияти лойиҳа асосида яқин тапшиқл этилса, хар бир ўқувчи-талаба унинг ечимида фойда иштирок этса, ўқув жараёни самарали кечади. Ўқув материалини онгли равишда тўла ўзлаштириш қиёфаланади.

Х БОБ. ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ

10.1. ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ ВА ИМКОНИЯТЛАРИ

Интерфаол метод – таълим жараёнида ўқувчи-талабалар ҳамда ўқитувчи ўртачилиги фаоллигини ошириш орқали ўқувчи-талабаларнинг билимларни ўзлаштиришини фаоллаштириш, шахсий сифатларини ривожлантиришга хизмат қилади. Интерфаол методлари қўллаш дарс самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Интерфаол таълимнинг асосий мезонлари:

- норасмий баҳс-мунозаралар ўтказиш;
- ўқув материаллини эркин баён этиш ва ифодалаш имконияти;
- маърузалар сони камлиги, лексин семинарлар сони қўллини;
- ўқувчи-талабалар ташаббус кўрсатишларига имкониятлар яратилиши;

– кичик гуруҳ, катта гуруҳ, жамoa бўлиб ишлаш учун топириқлар бериш, ёзма ишлар бажариш ва бошқа методлардан иборат бўлиб, улар таълим-тарбиявий ишлар самарадорлигини оширишда ўзига хос ахамиятга эга.

Интерфаол машғулот самарадорлиги омиллари

Ҳозирда таълим методларини тақомиллаштириш соҳасидаги асосий йўналишлардан бири интерфаол таълим ва тарбия усулларини жорий қилишдан иборат. Барча фан ўқитувчилари дарс машғулотлари жараёнида интерфаол усуллардан боран сари кенгрок фойдаланмоқдалар.

Интерфаол усулларни қўллаш натижасида ўқувчи-талабаларнинг мустикал фикрлаш, тахлил қилиш, ҳулосалар чиқариш, ўз фикрини баён қилиш, уни асослаган ҳолда химоя қилиа билиш, соғлом мулоқот, мунозара, баҳс олиб бориш қўникмалари шаклланиб, ривожланиб боради.

Бу масалада америкалик психолог ва педагог Б.Блум билиш ва эмоционал соҳалардаги педагогик максалларнинг тақсономиясини яратди. Бу **Блум тақсономияси** деб номланади (Тақсономия – борлиқнинг мураккаб тузилган соҳаларини таснифлаш ва системалаштириш назарияси).

Б.Блум тафаккурни билиш қобилиятлари ривожланишга мувофиқ равишда олтига даражага ажратди. Унга кўра, тафаккурнинг ривожланиши билиш, тушуниш, қўллаш, тахлил қилиш, умумлаштириш, баҳолаш даражаларида бўлади. Ушбу хар бир даража қуйидаги белгилар ҳамда хар бир даражага мувофиқ феъллар намуналари билан ҳам ифодаланади, жумладан:

Билиш – дастлабки тафаккур даражаси бўлиб, бунда ўқувчи-талаба атамаларни айта олади, аниқ қоидалар, тушунчалар, фактлар ва шу қабиларни билиди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: қайтара билиш, мустаҳкамлай олиш, ахборотни еткази олиш, айтиб бера олиш, ёзиш, ифодалай олиш, фарқлаш, таний олиш, тапириб бериш, тақрорлаш.

Тушуниш даражасидаги тафаккурга эга бўлганда эса ўқувчи-талаба фактлар, қоидалар, схема ва жадалларни тушунади. Мавжуд маълумотлар асосида қелгузи оқибатларни тахминий тавсифлай олади. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: асослаш, илмлаштириш, яққоллаштириш, белгиллаш, тушунтириш, таржима қилиш, қайта тузиш, ёритиб бериш, шарҳлаш, оқинлаштириш.

Қўллаш даражасидаги тафаккурда ўқувчи-талаба олган билимларидан факат анъанавий эмас, балки ноанъанавий қолатларда ҳам фойдалана олади ва уларни тўтри қўллайди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: жорий қилиш, ҳисоблаб чиқиш, намоийш қилиш, фойдаланиш, ўргатиш, аниқлаш, амалга ошириш, ҳисоб-китоб қилиш, таъбиқ қилиш, ҳал этиш.

Тахил даражасидати тафаккурда ўқувчи-талаба яхлитнинг қисмларини ва улар ўртасидати ўзаро боғлиқлиқларни ажрата олади, фикрлаш мантиқидати ҳатоларни кўради, фактлар ва оқибатлар орасидати фарқларни ажратади, маълумотларнинг аҳамиятини баҳолайди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: келтириб чиқариш, ажратиш, табақалаштириш, таснифлаш, тахмин қилиш, башорат қилиш, ёйиш, тақсимлаш, текшириш, турухлаш.

Умумлаштириш даражасидати тафаккурда ўқувчи-талаба ижодий иш бажаради, бирор тажриба ўтказиш режасини тузди, бир неча соҳалардати билимлардан фойдаланади. Маълумотни янгилик яратиш учун ижодий қайта ишлайди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: янгилик яратиш, умумлаштириш, бирлаштириш, режалаштириш, ишлаб чиқиш, тизимлаштириш, комбинациялаштириш, яратиш, тузиш, лойихалаш.

Баҳолаш даражасидати тафаккурда ўқувчи-талаба мезонларни ажрата олади, уларга рноя қила олади, мезонларнинг хилма-хиллигини кўради, ҳулосаларнинг мавжуд маълумотларга мослигини баҳолайди, фактлар ва баҳоловчи фикрлар орасидати фарқларни ажратади. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: тапхислаш, исботлаш, ўлчаш, назорат қилиш, асослаш, маълумлаш, баҳолаш, текшириш, солиштириш, қислаш.

Интерфаол усуллар турли-туман бўлиб, уларнинг ҳаммаси ҳам ҳар қандай прогрессив усуллар қаби, энг аввало, ўқитувчидан машғулот олдидан катта тайёрларлик кўришни талаб қилади. Машғулотларни ташкил қилишда интерфаол дарсининг асосий хусусиятларини унинг анъанавий дарста нисбатан айрим фарқларини кўриб чиқиш орқали яққолроқ идрок этиш мумкин. Шу мақсадда қуйидаги жалдвални келтирамиз:

Анъанавий ҳамда интерфаол дарс орасидати айрим фарқлар

№	Асосий тушунчалар	Анъанавий дарс	Интерфаол дарс
1.	Қўлланмиш даражаси	Барча мавзулар бўйича улар учун қулай бўлган дарс турлари шаклида қўлланилади	Айрим мавзулар бўйича интерфаол дарсининг қулай бўлган турлари шаклида қўлланилади. Бошқа мавзулар учун анъанавий дарс қўлланилади
2.	Дарс мақсади	Дарс мавзуси бўйича билим, кўникма, маъна ва компетенцияларни шакллантириш, мустаҳкамлаш	Дарс мавзуси бўйича мустақил фикрлаш, ҳулосага келиш, уларни баён қилиш, ҳимоялашга ўргатиш
3.	Ўқитувчининг вазифалари ва иш усуллари	Янги мавзунини тушунтириш, мустаҳкамлаш, назорат қилиш, топшириқлар бериш	Ўқувчи-талабаларнинг мустақил ишлашларини ва тақдиротларини ташкил қилиш, бошқариш, назорат қилиш, яқиний ҳулосаларни асослаб бериш
4.	Дарста тайёрларлик талаблари	Дарс режаси, концепт ва дидактик воситаларни тайёрлаш	Интерфаол дарс ишланмаси, мустақил ишлар учун топшириқлар, тарқатма материаллар, бошқа зарур воситаларни тайёрлаш
5.	Ўқувчи-талабалар тайёрларлигига талаблар	Олдинги дарс бўйича вазифаларни бажариб келиш	Янги дарс мавзуси бўйича асосий тушунчаларни ва дастлабки маълумотларни билиш
6.	Ўқувчи-талабаларнинг талабларининг	Ўқитувчинини тинглаш, ўзлаштириш ва	Ўқитувчи берган топшириқларни бажариш

вазифалари ва иш усуллари	беришган топириқларни бажариш	бўйича мустақил фикрлаш, ўз фикр ва хулосаларини бошқаларнинг фикр ва хулосаларига солштириш ҳамда яқиний ҳулосага келиш
7. Вакт таксимои	Дарс вақтининг кўп қисми ўқувчининг янги мавзун тушутирилиш, тахлил қилиши, топириқларни тушутирилиш, ўзлаштирилиш назорат қилишига сарфланади	Дарс вақтининг кўп қисми ўқувчи- талабаларнинг мустақил топириқларни бажариши, фикр алмашиши, мушоҳада қилиши, ўз хулосаларини баён қилиши ва ҳимоялашга сарфланади
8. Дарснинг модул ва алгоритмлари	Дарснинг модул ва алгоритмларидан ҳар бир ўқувчи ўзи қўллаётган методга мувофиқ фойдаланади	Ҳар бир дарс олдидан тайёрланган модуллар ва алгоритмларга, лойиҳаларга мувофиқ ўқазилди
9. Ўқувчи- талабалардан талаб қилинадиган фаоллик даражаси	Ўқувчи ҳар томонлама фаол, ўқувчи-талабалар диққатини жамлаш, тушуниш, фикрлаш, топириқларни бажариш бўйича фаол. Мулоқот шакллари: ўқувчи – гуруҳ; ўқувчи – ўқувчи- талаба; ўқувчи-талаба – ўқувчи-талаба – ўқувчи; гуруҳ – ўқувчи.	Ўқувчи ҳам, ўқувчи- талабалар ҳам ҳар томонлама фаол. Ҳамкорлик, ҳаминжодкорлик шакллари: ўқувчи – ўқувчи- талаба; ўқувчи-талаба – ўқувчи- талаба; ўқувчи-талаба – кичик гуруҳ; кичик гуруҳ – кичик гуруҳ; ўқувчи-талаба – ўқувчи; кичик гуруҳ – ўқувчи; гуруҳ – ўқувчи.

10. Билимларни ўзлаштириш- нинг асосий усуллари	Мулоқот, мушоҳада, музокара, баҳс, мунозара, мулоҳаза, тахлил, мушоҳада, мутолаа ва б.	Мулоқот, мутолаа, мушоҳада, мушоҳада, музокара, баҳс, мунозара, мулоҳаза, тахлил ва б.
11. Машғул шакллари	Мавзуа, семинар, амалий машғулот, лаборатория машғу- лот, давра суҳбати, баҳс, мунозара, қонуқлиция ва б.	Мавзуа, гуруҳ ёки жуфт бўлиб ишлаш, таксимолар, баҳс, мунозара, давра суҳбати, амалий ишлар ва б.
12. Қўлланмадан натيجا	Мавзу бўйича ўқувчи- талабаларнинг билим, қўникма, малака ва компетенцияларни ўзлаштирилиши	Мавзу бўйича ўқувчи- талабаларнинг ўз фикр ва хулосаларини шакллантирилиши, мустақил билим олишга ўргатилиши

Бу жадвалда ҳажм олиб кетмаслиги учун фикр жулда
киска баён этилди.

Жадвалда келтирилган фарқлар шу икки машғулот
турининг бир-бирига нисбатан афзал ва камчилиги
томонларини яққол кўрсатиб турибди.

Интерфаол машғулотнинг ушбу жадвалда кўрсатилган
африм жиҳатларини таҳлил қилиш асосида қуйидаги
хулосаларга келиш мумкин:

1. Ўқув режадаги фанларни ўқитишда қайси мавзулар
бўйича интерфаол дарслар таъкид қилиш мақсадга
мувофиқлигини ҳисобга олиш зарур. Бунда ҳар бир мавзу
бўйича машғулотнинг мақсадига туллиқ эришишни
таъминлайдиган интерфаол ёки анъанавий машғулот
туриларидан фойдаланиш кўзда тутилди.

2. Интерфаол машғулотнинг самарали бўлиши учун
ўқувчи-талабалар янги машғулотдан олдин унинг мавзуси
бўйича асосий тушунчаларни ва дастлабки маълумотларни
олинишларини таъминлаш зарур.

3. Интерфаол машғулота ўқувчи-талабаларнинг мустақил ишлашлари учун анъанавий машғулота нисбатан кўп вақт сарфланишини ҳисобга олиш зарур.

Шуларга ўхшаш фарқларнинг ижтимоий ҳаётдаги таъсири тўғрисида бир неча аср муқаддам А.Навой ўзининг машҳур “Маҳбуб ул-қулуб” асари муқаддимасида шундай ёзган эди: “Умид улким, ўқитувчилар диққат ва эътибор кўчи билга назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идрокларига кўри баҳра олғайлар...”. Бунда ушбу асарни ҳар ким турғича, яъни ўз фаҳму идрок даражасидагина тушуниши, ўзлаштириши, фойда ола биллиши ва амалда қўллай биллиши кўрсатиб ўтилган бўлиб, бундан биз интерфаол таълим усулларининг анъанавий усуллардан асосий фарқлари тўғрисида юқорида айтган ҳулосаларимизни янада қисқа қилиб, ўқувчи-талабаларнинг ақл-идрокларини ўстиришдан иборат, деб ифodalашимиз мумкин.

Бунда таъкидлаш лозимки, интерфаол таълим усулларини ўзбекистонда қадим замонлардан бери таълим-тарбия жараёнида муаллим билан талабалар ҳамда талабалар билан талабалар ўртасидаги мулоқотларда муҳокама, мунозара, музокара, мушоҳада, таҳлил, машарат, мушоира, мўътоани қаби шаклларда қўлланиб келинган.

Бу усуллар ўзаро талабаларнинг нутқ, тафаккур, мулоҳаза, зеҳн, истёдод ва заковатларини ўстириш орқали уларнинг мустақил фикрлайдиган қомил инсон бўлиб етишишларига хизмат қилган.

Ҳозирги кунда машғулотларни олиб боришда маълумки, асосан интерфаол усуллар қўлланилмоқда. Келгусида эса бу усуллар маълум даражада интерфаол технологияга ўсиб ўтиши мақсадга мувофиқ. Бу интерфаол усул ҳамда технология тушунчаларининг ўзаро фарқини бизнингча, қуйидагича таърифлаш мумкин:

Интерфаол таълим усули – ҳар бир ўқитувчи томонидан мавжуд воситалар ва ўз имкониятлари даражасида амалда оширилади. Бунда ҳар бир ўқувчи-талаба ўз мотивлари ни

интерфаол даражасига мувофиқ равишда турли даражада раёнирлади.

Интерфаол таълим технологияси – ҳар бир ўқитувчининг дарга ўқувчи-талабалар кўзда тутилгандек ўзлаштирадиган машғулоти олиб боришини таъминлайди. Бунда ҳар бир ўқувчи талаба ўз мотивлари ва интеллектга даражасига эга ҳолда машғулоти олдидан кўзда тутилган даражада раёнирлади.

Интерфаол машғулотларни амалда қўллаш бўйича айрим интерфаолларни ўрганиш асосида бу машғулотларнинг сифат ва таъриқдорлигини оширишга таъсир этувчи айрим омилларни яъни инсоннинг мумкин. Уларни шартли равишда таъкидлий-инсонлик, шимий-методик ҳамда ўқитувчиға, ўқувчи-талабаларға, таълим воситаларига боғлиқ омиллар деб аташ мумкин. Улар ўз моҳиятига кўра, ижобий ёки салбий таъсир яъни инсонни инсарида тутишимиз лозим.

Инсоний-педагогик омиллар:

– ўқитувчилардан интерфаол машғулотлар олиб борувчи интерфаол гуруҳини тайёрлаш;

– ўқитувчиларға интерфаол усулларни ўргатишни таъмин қилиш;

– ўқув қонисида интерфаол машғулоти учун зарур шароитларни яратиш;

– интерфаолнинг ҳамда иштирокчиларнинг иш жойи вақти бўлишини таъминлаш;

– интерфаол-техника меъёрлари бўзилишининг олдини олиш.

– таърифлиқ қондиларига риоя қилишни таъминлаш;
– таърифлиқ ва интизомни сақлаш;

– интерфаол олиб боришни таъкид қилиш ва бошқалар.

Наврий-методик омиллар:

– ДТС талабаларининг баъжарилишини ҳамда дарсдан олган тушуниш мақсадига тўлиқ эришилишни таъминлаш учун интерфаол мувофиқ бўлган интерфаол усулларни тўғри қўллаш.

- интерфаол машгулот ишланмасини сифатли тайёрлаш;
- интерфаол машгулотнинг ҳар бир элементи ўрганилаётган мавзу билан боғлиқ бўлишини таъминлаш;
- машгулотлар мавзуси ва мазмунини сўнги илмий назарий маълумотлар асосида белгилаш;

- замонавий юқори самарали методларни қўллаш;
- ўқувчи-талабаларнинг тайёртарлик даражасини олдиндан аниқлаш ва шунга мос даражадаги интерфаол машгулотларни ўтказиш;
- интерфаол машгулот учун етарлича вақт ажрата билиш ва бошқалар.

Ўқитувчига тегишли омиллар:

- мавзунини саёз билиши;
- нутқидаги камчиликлар: талаффуз, адабий тил меъёрлари, грамматика қоидаларига эътиборсизлиги, нотаниш ёки хорижий сўзлар, атамаларнинг мазмунини тушунирмасдан қўллаш, шевача хос сўзларни қўп қўлдан, ёзиб намоён қилишда хатога йўл қўйиши ва тушунишни ёзиши;

- ўзини тутиши ва педагогик ҳулиқидаги нуқсонлар;
- қийинлиш ва талқи қўринишига эътиборсизлиги;
- таълим воситаларидан унумли ва тўғри фойдаланиш олмаслиги;

- кузатувчанлик, вақтнинг ўтишини ҳис қилиш, унм тўғри тақсимлаш қўникмаси етишмаслиги;

- тинглаш қўникмаси етишмаслиги;
- ўқувчи-талабага хайрихоҳлик, салимийлик, у билан ҳамкорликда иш олиб бориш қўникмаси етишмаслиги;
- маънавий боғлиқлик ва изчилликка риоя қилмаслиги ва бошқалар.

Ўқувчи-талабаларга тегишли омиллар:

- давомаат пастлиги, машгулотга кечикиб келиши;
- тайёртарликсиз келиши;
- илмий атамаларни билмаслиги;
- диққатни жамлаш олмаслиги;

- энгитиш қоидаличилиги ва тинглаш қўникмасидаги камчиликлар;
- қўникманинг пастлиги, фикр юритишнинг сустлиги;
- дарс мавзуси бўйича тайёртарлик даражасининг пастлиги;

- маърифатдорлиқнинг камлиги ва бошқалар.

Машгулотда фойдаланиладиган воситаларга тегишли омиллар:

- таълим воситаларининг етишмаслиги, таъмирталаб ёки янги қўлга олиниши, сифатли ва замонавий воситаларнинг камлиги;

- машгулот мавзусини ўзлаштириш учун максалта мувофиқ воситалар турларини ва сонини тўғри танламаслик;
- воситаларни машгулот бошланишидан олдин ишга тайёрлаб қўймаслик;

- воситалардан фойдаланишда хавфсизлик қоидаларига риоя қилмаслик ва бошқалар.

- қўни қилиб айтганда, интерфаол машгулотларни тайёрлаш масаласи баён қилинган омилларни ҳисобга олган ҳолда танлаш қилиш ва олиб бориш дарс жараёнининг сифати ва самардорлигини янада оширишга ёрдам беради.

Интерфаол методларни машгулот максалига мувофиқ танлаш

Интерфаол машгулот турлари жуда қўп бўлиб, улар дарс мавзусининг нуқсонликлари ҳамда қўзда тутилган максалларга мувофиқ танланиши ва етишрилича тайёртарлик қўрилади. Интерфаол машгулотда иштирок этиш учун ўқувчи-талабаларнинг тайёртарлигига ўзига хос талаблар қўйилади. Дарс машгулотда фаол иштирок этиш учун зарур шартларни ўзлаштириш, мулоқотга тайёрлик, ўзаро мулоқотда ишлаш, мустанкил фикрлаш, ўз фикрини эркин раён қилиш ва ҳимоя қила олиш қўникмалари ва қўникмалардан иборат.

Машгулотда вақтдан унумли фойдаланиш зарур шарт ҳисобланади. Бунинг учун зарур воситаларни тўғри танлаш, тайёрлаш ҳамда машгулот ўтказувчилар ва уларнинг вазифалари аниқ белгиланган бўлиши лозим. Интерфаол методлар билан анъанавий таълим усуллари орасида ўзига хос фарқлар мавжуд бўлиб, ҳар бир ўқитувчи бу фарқларни қийёлаш, уларнинг бир-бирига нисбатан афзалликлари ва камчиликларини дарсни режалаштириш ҳамда уни ўтказиш усулларини танлашда ҳисобга олиши зарур.

Бунда янги билимларни бериш, кўникмаларни шакллантириш, ривожлантириш, мустаҳкамлаш, билимларни такрорлаш, амалда қўллаш, машгулотларда ўқув фанининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир мавзу бўйича энг максалда мувофиқ бўлган интерфаол ёки бошқа методларни тўғри танлаш назарда тутилган.

Тўғри танланган методларни қўллаш машгулотнинг қизиқарли ва самарали бўлишини таъминлайди.

Интерфаол методлар конструктивизм назарияси билан боғлиқ бўлиб, бу методлардан амалда фойдаланишда конструктивизмнинг қуйидаги асосий ҳулосаларини ҳисобга олиш лозим:

- ўқувчи-талаба ўзи ўрганиши керак, акс ҳолда унга ҳеч қим ҳеч нарсани ўргата олмайди;
- ўқитувчи ўқувчи-талабаларга билимларни «қашф қилишга» ёрдам берадиган жараёنни ташкил қилади;
- билим борлиқдан қўчирилган нусха эмас, уни одам шакллантиради.

Интерфаол дарсларни ташкил этишда қуйидаги омиллар дарсининг муваффақиятли кечишини таъминлайди:

1. Дарс концепциясини режалаштиришга тизимли ёндашув.
2. Дарсининг максалдини белгиллаш.
3. Дарс вазифасини аниқлаш.
4. Дарс максали ҳамда вазифаларининг фарқини аниқ белгиллаш.

5. Дарсдан қўтилатган натижалар.
6. Ҳулосалар чиқаришни олдиндан режалаштириш.

Интерфаол машгулот (тренинг) жараёнининг асосий босқичлари

1. Саломлашиш (раҳбар, тренер ва ўқувчи-талабалар).
2. Кириш сўзи – тренинг иштирокчиларини таълимнинг интерфаол методи, тренинг мавзуси, шакли ва максаллари билан таништириш. Кириш сўзи аниқ ва қисқа бўлиши керак.
3. Қоидаларни ишлаб чиқиш – гуруҳнинг самарали ишлаши учун қоидаларни белгиллаш юзасидан иштирокчиларнинг тақлифлар билдириши сўралади. Шу тақлифлар асосида улар томонидан қоидалар ишлаб чиқилиб, қабул қилинади. Бу қоидаларга ривқ қилиниши назоратини факат тренер эмас, иштирокчилар ҳам олиб боришлари қўзда тутилган.
4. Танишув (музёраб) – иштирокчиларнинг дарсда ўзаро эркин ва фаол мулоқотларини таъминлаш максалида турли қарқатли машқларни ташкил қилиш орқали ўтказилади. Бу машқлар иштирокчилар орасидаги нотанишлик, тортинчоқлик ва шу қаби ҳолатларни бартараф этиб, ўзаро иллик муносабатларни ҳосил қилишга йўналтирилгани учун «музёраб» деб номланади.
5. Қўтиладиган натижалар – бунда ҳар бир ўқувчи-талаба машгулотлар якунида нималарни ўрганиши, қандай ишларни бажара оладиган бўлиши ҳақида маълумот берилиб, бунда ўқувчи-талабаларнинг шахсий эҳтиёжлари асосида олган ёки ёзма равишда билдирган қўзатувлари ҳам ҳисобга олинади.
6. Қичик гуруҳларга ажратилиш – машгулот максалига мувофиқ равишда ўқувчи-талабаларни бир неча қичик гуруҳларга ажратган ҳолда вазифалар бажаришларини ташкил этиш учун турли қарқатли машқлар шаклида амалга оширилади. Қичик гуруҳларга биринчи марта ажратилганда ўқувчи-талабалар ўз ихтиёрларига қўра гуруҳларга

ажралишлари мумкин. Кейинги жараёнларда тасодифий кичик гуруҳларга ажратиш кўлланилади.

7. Кичик гуруҳлар ишини таъкил қилиш – ҳар бир кичик гуруҳга аник вазифа, зарур материаллар, воситалар тақсимланади, вазифани бажариш, натижани маълум қилиш тартиби ва ажратилган вақт белгиланади.

8. Тақдиротлар – кичик гуруҳлар ўзларига берилган вазифаларни бажаргандан кейин, олинган натижаларни улар белгиланган вақт томонидан барча гуруҳлар аъзолари олдида тақдирот қилишдан иборат. Бундай тақдирот якка тартибда берилган вазифани бажарган бирор ўқувчи-талаба томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин.

9. Кичик маърузалар – интерфаол машғулот мавзуси бўйича ўқувчи-талабаларга назарий маълумотларни етказиш максалида тренер, маърузачи ёки ўқитувчи томонидан ўтказилади.

10. Муҳокамалар ўтказиш – дарс мавзусига доир масалалар юзасидан ҳамкорликда фикр юритиш ва ҳулосалар чиқаришга йўналтирилган интерфаол машғулотдан иборат.

11. Хулосалар ҳамда вазифаларни белгилаш – машғулот давомидаги ҳулосаларни жамлаш, умумлаштириш ва ўқувчи-талабалар учун навбатдаги вазифаларни белгилаб беришдан иборат.

12. Машғулотни якунлаш – машғулотдан коникканлик даражасини ҳар бир ўқувчи-талаба томонидан баҳолаш турли интерфаол шаклларда таъкил этилади. Бу баҳолаш натижаларини кейинги машғулотларни таъкил этишда ҳисобга олиб борилади.

Интерфаол машғулотнинг асосий шакллари: катта доира, чархталак, аквариум, кичик гуруҳларда (жуфтликда) ишлаш ва бошқалар.

Интерфаол машғулотнинг асосий усуллари: интерфаол семинар, тренинг, маъруза, ақлий ҳужум, ишчанлик ўйини, ролли ўйин, муҳокама, баҳс-мунозара, танқидий фикрлаш, скарабей, бумеранг, зигзаг ёки арра,

пресс, интервью, занжир, синквейн, пинборд, инсерт, суратли диктант, чигилёзди, музёрафлар, филдбек ва бошқалар. Шу билан бирга, таъкидлаш зарурки, интерфаол машғулотларда шикл ва усуллар биргаликда мавжуд бўлиб, уларни шартли равишдагина ажратиш мумкин.

Интерфаол таълимнинг педагогик-психологик

хусусиятлари олимлар назидида

Интерфаол методларнинг педагогик-психологик асоси конструктивизм назарияси (Д.Дьон), бола интеллектининг ривожланиши (Ж.Пиаже), энг ақин ривожланиш соҳаси (Д.С.Выготский), интеллектнинг кўп турлилиги (Г.Гарднер) ҳамда юкорида баён этилган ўқув максаллари тақсономияси (В.Блум) ҳақидаги маълумотлардан иборат бўлиб, уларни бириктириш ва амалда фойдаланиш ҳар бир ўқитувчига ўз педагогик маҳоратини тақомиллаштириш учун зарур.

Конструктивизм назарияси

Бу назарияни америкалик педагог Джон Дьон (1859-1952) ишлаб чиққан, Жан Пиаже шу йўналишда ишлар олиб боради.

Сўнги 30 йил давомида конструктивизм педагогикада назарий ҳамда амалий йўналиш сифатида оммалашди. Унга кўра, таълим ўқувчи-талабанинг фикрлаш фаолияти ёрдамида яратилади, яъни шахсий тажриба асосида билимлар индивидантириб бориладиган фаол жараён ҳисобланади. Бунда маккактин билишга томон ҳаракат жараёнига асосий эътибор қаратилади. Ҳеч ким ҳеч кимни ҳеч нарсатга ўргата олмайди, ўқувчи-талаба ўзи ўрганиши керак.

Таълим – одамлар ўз тажрибаси асосида билимларни яратилган фаол жараён. Одамлар ғойларни тайёр ҳолда олмайди, уларни яратадилар. Бу ғоя Ж.Пиаженнинг конструктивистик назарияларига асосланган. Унга кўра, болаи ўз интеллектининг мёъмори». Шундай қилиб, ўқитувчи ўқувчи-талабаларнинг ўқишига ёрдамлашувчи раҳбар бўлиб қолади.

Д.Дъои назариясига кўра, боланинг билиш фаолияти, кизикувчанлиги унинг тўлиқ ақлий ривожланиши ва таълим олиши учун батамом етарли, деб ҳисобланади. Таълим жараёни, асосан, боланинг мустақил таълим олиши ва мустақил такомиллашув кўникмалари ривожланишини меҳнат ва ўйин фаолияти сифатида ўтиши керак.

Бола тажриба ва билимни муаммоли таълим муҳитини талқин қилиш, турли макетлар, схемалар тайёрлаш, тажрибалар ўтказиш, баҳсли саволларга жавоблар топиш ва умуман, ҳусусийдан умумийга қараб чиқиш, яъни билишнинг индуктив методини қўллаш жараёнида «амалда бажариш» йўли билан ўрганиши лозим. Бу педагогик концепция «инструментал педагогика» номини олган.

Болага стихийли изланишлар йўли хос ва бу унинг учун энг табиий йўл. Бола мустақил талқинот жараёнида нарсаларни ҳодисаларнинг ҳусусиятлари ҳамда қадриятларини ўзини ўзини кашф қилиши зарур, педагог эса фақат боланинг саволларига, агар саволлар бўлса, жавоб бериши мумкин.

Билимларни таълим олувчига тайёр ҳолда бериб бўлмайди, ҳар ким ўз ҳаёти давомида ўзининг атроф-муҳитини тушунишнинг конструктивлайди. Айна шунинг учун ҳар ким ўз дунёқараши, эътиқодлари билан бетақдордир.

Конструктивизм ўқувчи-талаба томонидан янги билимларни ўрганиш бўйича ўз тажрибаси, билимлари билан ташқи, номатълум реаллик орасидаги билиш зидлигини енгиб ўтиш жараёнини ифодалайди.

Конструктивист ўқитувчи дарс берувчи ўқитувчи эмас, у таълим олувчиларнинг муаммоли йўналтирилган талқинот фаолиятига консултант, ташкилотчи ва мувофиқлаштирувчи ҳисобланади. У ўқувчи-талабаларнинг мустақил ақлий фаолияти учун шароитлар яратди ва уларнинг ташаббусларини ҳар томонлама қувватлайди. Ўқувчи-талабалар эса ўз навобатига, таълим жараёнининг тўлиқ ҳуқуқли иштирокчилари бўлиб қоладилар ва таълим жараёни

нинг натижалари учун ўқитувчи билан бирга жавоблар берадилар.

Ўқитувчи дарс максадларини белгилашда таснифланг, мазмун бериш, текшириб кўриш, умумлаштириш, тахлил қилиш, баъзиот қилиш, баҳолаш, моделини ясаб кўриш ва янги қилиш фаолият атамаларидан фойдаланади. Таълим натижалари, ўқув муаммолари ҳамда вазифаларини шундай қилиб ўқувчи-талабаларнинг дарс материал буйича ҳаётга қўйиш, уларни мазмунли баҳс-мунозараларга жалб қилиш, ўз нуқтан-назарларини, мулоҳазаларини ва таълимларнинг айтиш мотивларини шакллантиради.

Ҳар аср охирида таълим олувчиларнинг ижодий қадриятларини ривожлантиришга мўлжалланган фаол методлар ва иланишли таълим методлари ҳамда таълимнинг оммавий ривожланиши муносабати билан Д.Дъои ривожлантирувчи танқидий фикрлашнинг қадриятларини тамойиллари ва методикасини ишлаб чиқди. Унинг тамойиллар қуйидагилар:

Бўли матюлоликка эга бўлиш, яъни тушунча ва таълимларнинг сўзлар, расмлар, математик ифодалар ёрдамида билишнинг, таълимнинг концепцияни ўз сўзлари ёки символлар билан янги бери олиш;

Баъзиотнинг шунлаштири олиш ва умумлаштири олиш. Баъзиот умумлаштириш 10 мингта сўз билан ифодалаш билан бўлган суратга ўхшайди. Ўқувчи-талабаларни ўзлари билан қўли ва тежамли бўлган тузилмалар, концептуал карта ва схемалар яратишга ўргатиш керак;

Конкрет фикрлашдан четлашган ҳолда абстракт фикрлаш олиш;

Таълимнинг ҳодисанинг бош, етакти тамойилларини

Билиш интелектуал ривожланиши назарияси

Бу назариянинг ишлариялик психолог Жан Пиаже (1896-1980) ишлар чиқди. Ушбу назария болалар интелектуал ривожланишини тушуниш учун катта аҳамиятга эга бўлиб,

унга кўра болалар фикрлашининг кўп ҳусусиятлари оғиб берилади. Булар:

эгоцентризм – бошқа одамнинг нуқтаи-назарига ўта олмаслик;

синкретизм – турли ҳодисаларни етарли ички асос бўлмагани ҳолда ўзаро боғлашга мойиллик ҳосил бўладиган тафаккур тури;

трансдукция – мантикий фикрлашнинг ҳусусияти бўлиб, бунда ҳусусийдан-ҳусусийга томон умумийликни четлаган ҳолда ўтиш амалга оширилади;

артифициализм – одамни гўё одам кўли билан яратилган, сунъий деб идрок қилиш;

анимизм – одамни жонли деб ҳисоблаш, эйдизмларни сезмаслик.

Шу билан бирга, Жан Пиаже бола психикаси ривожланишининг тўртта босқичи назариясини ишлаб чиққан. Булар куйидагилар:

1. Сенсомотор босқич (туғилгандан 2 ёшга тўлгунча) – жисмоний ҳис-туйғулар; тери сезгиси, очлик, оғрик, шовқон, ёруғлик ва бошқаларга муносабат шаклланади.

2. Фаолиятгача босқич (2-7 ёш) – бола ўзини атрофдагилар кўзи билан қарайди. Бунда ижобий муҳитнинг аҳамияти катта. Бола ўзинга ижобий баҳо бериши янни ривожланишга, паст баҳо бериши, аксинча натижага олиб келади.

3. Аник фаолият босқичи (7-11 ёш) – фактларни киёслаш, объектв ақлий ҳулюсалар чиқариш, атрофдагиларнинг тан олишга эришиш ва болаларни эгоцентризмдан ҳалос бўлиш, мавжуд меъёр ва қоидаларни ўзлаштириш босқичи.

4. Расмий фаолият босқичи (11-15 ёш) – мушавви фикрлашга интилиш билан ҳаётий қадриятларни қайта баҳолаш, шахсий эътиқодлар, қадриятларга муносабат, янни одамлар билан ўзаро муносабатлар, умидлар, келгуси йўлни танлаш, бироқ маънавий қаҳрамон ёки фаолият соҳаси

бироқ ва қискинлашларнинг йўналганлиги, ахборотларни жонли кўлинича, аралаш ҳолда, баъзан танлаб, тўплаш ёрдами.

Ишоратлаш ҳар бир босқичда ўша даражадаги ўзармас таърифи пайдо бўлиши ҳамда унинг ўзарувчанлиги таърифини боришидан иборат иккитадан босқич мавжуд. Булар ибор болага таниш таърибалар тақрорланса, бу осон қайта қилиниши ва ўзармас операция бўлади. Агар бу бошқа ҳол янни таърифа бўлса, бола янни шароитга мослашиш учун таърифлаш чикки ва ўзининг билими таърибини таърифлаш Шулдан қилиб, бола борган сари кўпроқ адекват таърифлар таърифини бойитиб боради.

Мушавви қилиб айтиш мумкинки, таълим-таъбия таърифида ўқувчи-таълибнинг ривожланиш даражасига мос таълим мантикий, ақлий ва шахсий ўсишга ёрдам берувчи таърифларни режаллаштириш зарур.

Ўн икинчи ривожланиш соҳаси назарияси

Бу назарияни россиялик психолог Витогский Лев Григорьевич (1896-1934) ишлаб чиққан. Ушбу назарияга кўра, таълим олданда бориши ва боланинг ривожланишини ўзинга таърифлар бориши лозим.

Ривожланиш фикат бола янни кўникмаларни таърифлашда ҳосил бўлади, лекин уни реал ҳаётдан таъриф ҳолда эмас, ўзинда бор бўлган билимлар асосида таърифларнинг шарт. Бу «Энг якин ривожланиш соҳаси», деб таъриф ва таърифотка ҳамда психология фанига кирди.

Ўн икинчи ривожланиш соҳаси, деб Л.С.Витогский таъриф таърифотдаги, эртага етиладиган, ҳозир пайдо бўладиган қолган бўлган функцияларни, уларнинг таърифотини меъаси, деб эмас, ривожланиш курутқилари, таъриф янни элигинга етилиб келадиган функциялар»ни таърифотдан хан.

Ўн икинчи ривожланиш соҳаси бола ўз ёшига нисбатан таъриф таърифларни қатта ёшдаги одамнинг ёрдами бўлганда таъриф таърифотда аниқланади. Масалан, эмаллашни ўрганиб

олган чакалок учун эмаслаш у ўзлаштирган кўникама, лекин тик туриш ва юриш эса у томондан энди ўрганилаётган ва катта ёшдагилар ёрдамида ўрганиладиган кўникама бўлиб, бу кўникама боланинг энг якин ривожланиш соҳаси ҳисобланади.

Ўқувчи-талаба билан мулоқотда унинг кизиқишларини келиб чиққан ҳолда энг якин ривожланиш соҳаси кенг бўлган белгиларни топиш ва аста-секин янги билимлар билан тўлдириб бориш орқали қўлга олинган натижага эриштилади. Бундан болаларга дўстлик ва ўзаро ҳурматга бўлиш асосий шари ҳисобланади.

Интеллекти кўчилиги назарияси

Бу назарияни америкалик психолог Говард Гарднер (1943 йил 11 июлда тутилган) ишлаб чиққан. Ушбу назария ҳар бир одам турли даражада ифодаланган камиди сақинган типдаги интеллекта эга эканлигини очиб берди. Улар куйидагилар:

1. Вербал-лингвистик интеллект – сўз хотираси, сўз бойлиги яхши, ўқиниш яхши кўради, сўз билан ижод қилишни ёқтиради. Булар шоир, ёзувчи, нотиклар.

2. Мантикий-математик интеллект – ҳисоблаш ва сонлар билан ишлашни, мантикий масалалар, бошқотирмаларни ечишни, шахмат ўйнашни яхши кўради, тенгқурларни нисбатан кўпроқ абстракт даражада фикрлайди, сабаб-оқибат боғлиқлиқларини тушунади. Булар математик, физик ва бошқалар.

3. Визуал-фазовий интеллект – куриш образлари билан фикрлайди, харита, схема, диаграммаларни текстта нисбатан осон ўқийди, хаёлга берилиш, расм чизиш, моделлар конструкициялашни яхши кўради. Булар расом, хайкалгар, меъмор, ихтирочи ва шахматчилар.

4. Мотор-харакатли интеллект – юкори спорт натижасига эришади, бошқаларнинг ҳаракатлари, минимал, одатларини яхши такрорлайди, ҳамма нарасага кўл теккири, буюмларни қисмларга ажратиш ва йиғиш, югуриш, сакриш,

югуриш тушунишни яхши кўради. Хуналарга қобилиятли. Булар рақом, мин, артист ва спортчилар.

5. Мусикий-ритмик интеллект – кўшиқлар ва куйларни эслаб қолади, овози яхши, мусика асбобини чалади, хорда янгида айтади, ҳаракатлари ва сўзлаши ритми, ўзича танлабдан куйлайди, бирор иш қилаётиб, столни ритмик тартиб булар бастакор, мусикачи, кўшиқчи ва рақослар.

6. Шаксларо интеллект – тенгқурлари билан мулоқотини, бошқа болалар билан ўйнаш ва уларга ўргатишни яхши кўради, турли ҳолатларда етакчи бўлиб қолади, танлабдан, бошқаларга ғамхўрлик кўрсатишни билади, янгида болалар унга шерик бўлишга интилади. Булар янги ҳолни, сиесатчи ва дипломатлар.

7. Ижод инхсий интеллект – мустикалик хисси, ирода ва янги намоиш қилади, ўзининг яхши ва ёмон қилатларини реал англайди, вазифаларни ҳеч қим ҳалақит тартибдан яхши бажаради, ўзини бошқара олади, яққа қилишни маъқул кўради, ўз хиссиётларини аниқ таърифлайди, ўз хитоларидан иборат олади, ўз қадрини билиш ва янги ривожланиш. Булар психолог, ўқитувчи ва тарбиячилар.

8. Табиатунос интеллекти – табиатга, табиат қонунларига, жониворлар ва ўсимликларга қизикади, табиат қонунини тушуниш, атроф-муҳитнинг белгилари ва қўзғалтларини фарқлаш, таснифлаш ва шу қабиларга таъинлашни намоён қилади. Булар табиатушунос, эколог, қишлоқ ҳуёқлик ҳодимлари.

Айрим болалар ўзларидати энг устуи интеллект типини яхши биланларга нисбатан осонроқ ўқийлари мумкин. Ҳар бир болани ўз нактида аниқланган ва ривожлантирилган қабилани унга қўлга оқсак чўқийларга эришиш учун йўл очиб берган.

Қўнма қилиб айтганда, таълим жараёни болаларга интилуқларнинг ҳар хил типларини жалб қилишни талаб

этадиган тажрибалар ортириш имкониятини берадиган
холда ташкил этилиши лозим.

Дарсин интерфаол методларда ташкил этишининг афзалликлари ва камчиликлари

- ўқитиш мазмунни яхши ўзлаштиришга олиб кетили
- ўз вақтида ўқувчи-талаба – ўқитувчи – ўқувчи-талабалар орасида таълимий алоқалар ўрнатилиди.
- ўқитиш усуллари таълим жараёнида турли хил кўринишларда кечадиган (якка, жуфт, гуруҳ, катта гуруҳлар).
- ўқув жараёни ўқув эҳтиёжини қондириш билан юқори мотивацияга эга бўлади.

- ўзаро ахборот бериш, олиш, қайта ишлаш орасида ўқув материални яхши эсда қолади.

- ўқувчи-талабада ўзаро мулоқотга киришиш, фикр билдириш, фикр алмашиш кўникмалари шаклланади.

- ўқув жараёнида – ўқувчи-талабанинг ўз-ўзига банд бериши, танқидий қараши ривожланади.

- ўқувчи-талаба учун дарс қизиқарли ўқитилишдан предмет мазмунини айланади, ўқитиш жараёнига ижодий ёндашуш, ижобий фикр намоён бўлади.

- Ҳар бир ўқувчи-талабани мустақил фикр юрити олишга, изланишга, мушоҳада қилишга олиб кетади.

- Интерфаол усулда ўтилган дарсларда ўқувчи-талаба фақат таълим мазмунини ўзлаштирибгина қолмай, балки ўзининг танқидий ва мантқий фикрлашини ҳам ривожлантиради.

Албатта, интерфаол дарсларни ташкил этишининг ҳам ўзига яраша камчиликлари мавжуд.

1. ўқув-билиш жараёни кўпгаб вақт сарфлашни талаб қилади.

2. Интерфаол машғулотларда барча ўқувчи-талабаларни қерақатига назорат этиб боришнинг имконияти бўлавермайди.

3. Жуда мураккаб материаллар ўрганилаётганда ўқувчи-талабалар муаммони тулақонли, аниқ еча олмайдилар, бундай шароитларда ўқитувчининг роли паст бўлиши ҳоллари кузатилади.

4. Гуруҳларда ўқув жараёни кечётганда қучсиз ўқувчи-талабаларнинг иштироки туфайли қучли ўқувчи-талабалар ҳам паст баҳо ёки баҳо олиши ҳоллари кузатилади.

Қулоқ шукки, бундай шароитда ўқитувчи юқсак инжонининг фикрлаш қобилиятига, муаммолар бўйича мушоҳада юритишга, муаммоларни ўз вақтида еча оладиган қобилиятига эга бўлиши керак.

Интерфаол машғулотларни қузатиш, тахлил қилиш ва самардорлигини белгилаш усуллари

Интерфаол машғулотлардан амалда фойдаланиш бўйича таърифта айтилиши, ўрганиш, омалаштириш учун қулақлар билан машғулотларни қузатиш, тахлил қилиш, сифати ва самардорлигини белгилаш кўникмаларига эга боришнинг лозим. Бунинг учун аввал, қузатилаётган машғулотнинг мисали, унга эришиш учун белгиланган сифатлар ва уларнинг машғулот жараёнида амалга оширилишини қулақлиб, тахлил қилинади. Тахлил натижасида машғулотнинг ўқатган ўқитувчининг тайёрларлик даражаси, қулақ қулақларнинг сифатлиги ва сифати, машғулот жараёнининг мисалида мувофиқ ташкил этилгани, машғулот натижасининг амалга оширилиши сифати тегилишча айтилиб, дарур даражада баҳоланади. Шу билан бирга, қулақ қулақларнинг машғулотга тайёрлиги, уларнинг қулақларини таъминлаш ва ўзлаштиришга эришилганлиги даражаси қандай вақтдан унумли фойдаланиш, машғулотнинг қулақ қулақлари ва камчиликлари, уни янада қулақлантириш бўйича фойдали тавсиялар берилади.

Интерфаол машғулот самардорлигини белгиланишнинг таърифи психологик асослари сифатида ўқитувчининг машғулотни олиб боришдаги қасбий педагогик маҳорати,

Ўқувчи-талабаларнинг машғулот мавзусини канчалик тушунақ ва пухта ўзлаштиришга эришганликлари каби маълумотлар ҳисобга олинади. Бунда ўқувчи-талабалар билимининг шу машғулотдан қўзда тутилган ДТС талабларига мувофиқлигини аниқлаш ва интерфаол машғулотлар бўйича алоҳида йўналишда мониторинг олиб борилишини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, интерфаол таълим бир вақтда бир неча масалани ҳал этиш имкониятини беради. Булардан асосийси, ўқувчи-талабаларнинг мулоқот олиб бориш бўйича қўнқима ва малакаларини ривожлантириши, улар орасида эмоционал алоқалар ўрнатилишига ёрдам беради, уларни жамоа таркибида ишлашга, ўз ўртоқларининг фикрини тинглашга ўргатиш орқали тарбиянинг вазибаларнинг бажарилишини таъминлайди. Шунингдек, амалиётдан маълум бўлишича, дарс жараёнида интерфаол методларни қўллаш ўқувчи-талабаларнинг асосий зўриқилишларини бартараф қилади, улар фаолиятининг шаклини алмаштириб туриш, диалогларини дарс мавзусининг асосий масалаларига жалб қилиш имкониятини беради.

10.2. МОДУЛЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Модулли таълим технологияси модулларга асосланган, “Модул” – латинча сўз бўлиб, “қисм” ёки “бўлак” деген маънони беради. Модул – педагогик технологиянинг таълимни этувчи таркибий бўлакчаларни ифодаловчи тушунча, яъни у педагогик технологияларни ҳосил қилувчи “тишчалар” вазифасини бажаради. Бунда модул, модул тўплами, бирламчи модул ва модул даражаси деган тушунчалардан фойдаланилади.

1. Кичик модул – замонавий педагогик технологиялар таркибидати энг кичик бирликини ифодалайди. Амалда бўлган кичик модулни бошқа кичик модулларга ажратиш мумкин эмас, деб ҳисобланади.

2. Бирламчи модул – замонавий педагогик технологияларнинг бирор даражасидан бошлаб тасвирлашда асосий модул сифатида танланган ва ўз таркибига битта ва бир неча кичик модулларни олаётган модул тўплами.

3. Модул тўлами – замонавий педагогик технологияларнинг бирор даражасидан бошлаб тасвирлашда битта модул сифатида қаралган бир неча модуллар йиғини.

4. Модул даражаси – замонавий педагогик технологияларнинг тасвирлаш қўламини мувофиқ равишда танланган бирламчи модулларнинг ўз таркибига аслида қанча модулларга эга эклигини кўрсатиш.

Модул – таълим мазмунинида тугалланган бир бутунлиқни ифода этувчи “усул”ни билдиради. Мантаний тугалланган таълимнинг ўзаро бирикмасидан “блок”лар ҳосил бўлади.

Таълим мазмунини юқоридати тартибда модулларга ажратиб модуллаштириш деб аталади. Бунда ҳар бир таълим (а) айрим мавзу; б) бўлим; в) қисм; г) модулларга ажратиб, ушбу жараёнда қўлланиладиган усул, восита, усул, зарур фойда, модуллар кетма-кет ўзлаштирилади, яъни таълим ўзи ўқиб, ўзи ўзлаштириб, савол ва тестларга жавоб беради, баҳоланади.

Модулли ўқитишда ўқитувчи қандай моделда таълимнинг қатъий назар икки ҳолатга эътибор бериши керак:

1. Ўқувчи-талабада ўз қучи ва имкониятига ишониш таълимни унвот олиш.

2. Ўқувчи-талабага ўз вақтида зарурий ёрдамни бера олиш.

Модулли ўқитиш таълим технологиясининг асосий таълимни бўлиб, у ўз харақтерига қўра, таълим жараёнига тез таълимлар билан кириб кетмоқда. Энг муҳими шундаки, янги таълим технологиясини жорий этишда ўқитувчи биринчи натижа турарлиги, балки у ўқув жараёнини таъкил этувчи таълимнинг сифатида намоён бўлади. Яъни турух

иштирокчиларини маълум моделни ўрганиш ва муаммоларни ечишга ундайди. Манбаълар кўшимча ахборотларни олиш, таҳлил этиш, тизимга солиш, ҳудодлар чиқаришга ўргатади. Ўқув гуруҳлари билан ҳамкорликда келгуси моделларни шакллантириш, ташкил этиш ва унинг ечимига эътибор қаратади.

Модулни шаклантиришда ўқитувчи қўйилган компонентларни инобатга олмоғи зарур:

– Үжүв максатини аник шаклантириш (максатини дастурлаш);

– ахборот бакини яратиш, ўқув дастури асосида ўқув материалли, матни ва текстларини мужассамлаштириш.

– мулжалланган материалларни ўраниш: методик
қўлланма, мақсадга етиштирувчи йўл-йўриқларни
шакллантириш;

– зарурий кўникма, малака ва компетенцияларни шакллантириш учун амалий машғулотларни ўтказиш;

– ишлаш учун зарур асбоб-ускуна, материал воситалар билан гуруҳни таъминлаш;

– максалта эришләнликни тәмнинловчи дилалеттә
топширик савол ва тестлар яратыш.

Модул технологияси элементлари

1. Фоолитинг аник элементларини ўргатиш билан боғлиқ бўлган назарий ва амалий ахборотлар.

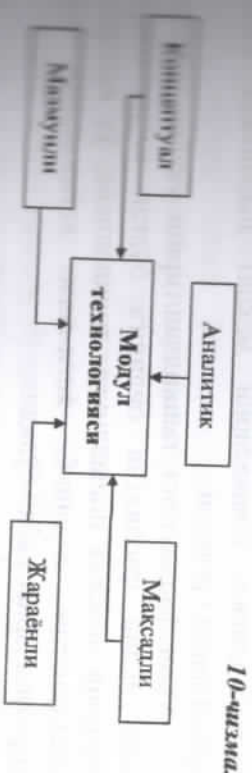
2. Тавим учун зарур бўлган фойлпгитни таъминловчи материаллар ҳақидаги маълумотлар.

– максаллар идентификацияси (таълим олувчиларнинг харакатлиантирувчи максаллар).

– ўқув материаллари.

– ўқув шароитини назорат қилиш инструментларини (ўқувчи-талабаларнинг қўзғалган натижаларга эришишларини ўқув зарур бўлган шарт-шароитлар, тестлар, мақсад этилгани ва бошқалар).

Модул технологиялари куйидагиларни ўз ичига олади:

10.3. ТАЪЛИМДА ҲИЙИЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Иккинчи жараёнининг ўқувчи-талаба шахсига йўналтирилгани, уларга олий кадрият сифатида қараш билан боғлиқ масалани айтганмоқда. Ўқувчи-талабаларнинг таълим ва ўқув билув кўникмаларини шакллантириш бош вазирнинг айтилганмоқда. Бунда уларнинг эҳтиёжи, мойиллиги, қизиқиши, физиологияни оширувчи ўйинли технологиялардан фойдаланиш кенг қўйилганиш муҳим аҳамият касб этади. Таълим тизимининг таъбиғатга эргашиши, таълим

Қазақияда мос тушувчи уйинлар
жарайини харакатта келтирувчи кучта
жарайини мунакил.

Ушбу ўқувчи-талабани таълимда ғалабага эришишда кўрсатилган ортиради, яъни кучли мотивация ҳосил қилиш билан боғлиқ эди. Ўқувчи-талабани тезкорликда ҳаракат қилишни, чамқонлик, топкирлик, топпириқларни аниқ, тез, шайқалда бажаришга ўргатади, унда қонун-қоидаларга риоя қилишни кўникмалари шаклланади. Ўқувчи-талабанинг қизиқлиги ривожланиб, билимга бўлган иштиёқи йиша, билимларининг қизиқишларига ҳамоҳанг ўз манфаатларининг тўғри бўлиши унинг бўлишига ҳаракат қилади. Уларда ўйин қилишдан олган билимларини амалиётда қўллаш ҳамда шу билан турли вазиятларда фойдаланиш кўникмалари пайдо бўлади.

фасонлиги яхши хислатларни ҳосил қилиш асосида
хислий фасонлиги вужудга келтиради,

мустақилликка, бошқаларни меҳнат шароитида қўллаб-қувватлашга ўргатади.

Ўйин фаолиятини ташкиллаштириш ўқувчи-талабаларнинг ақлий фаолиятни билишга бўлган қизиқишларини ошириш асосида ишчанликка, топқирликка, ўз вазифасига масъулиятли ёндашиб, янги-янги натижаларни қўлга киритишларига сабаб бўлади.

Ўйин нима?

Ўйин таълим жараёнини ташкил этиш ҳамда олиб боришда педагогик воситадир. Таълим мазмунини ўқувчи-талабаларга ўйин орқали тушунтириш тушунтиришнинг энг қўлай усулидир.

Педагогларимиз орасида шундай гап юради: эшитган нарсам эсимдан чиқиши мумкин, кўрган нарсам эсимга тушиши мумкин, ammo жараёнда шахсан иштирок этсам, у умр бўйи эсимда қолади.

Шу сабабли, ўйин воситасида таълим жараёнини ташкил этиш воқеа-ходиса, мазмунни тушуниш, ўрганиш, ўзлаштиришни кафолатлайди.

Немис психолог олими К.Кросс ўйин воситасида ўқувчи-талаба ўзини тутиш, оламни ўрганиш, анъаналарни билиш, атроф-муҳитга мослашиш кўникмасини шакллантирилади, деган эди.

Кўпгина олимларнинг фикрича, ижтимоий фаолиятнинг ривожига айрим тажрибаларнинг орттирилиши шахснинг ўз ўзини ахлокий ривожлантиришига, ўзини-ўзи бошқаришига ёрдам беради.

Ўйин ўқувчи-талабани ўйлашга, топқирликка, зифракликка, мантикий фикр юритишга ўргатади. Шу асосда ўз «Мен»ининг шаклланишига ёрдам беради. Шунингдек, билишга ўрганиш эҳтиёжини тўғдириб, янги ўзгаришларга бошлайди.

Ўйин ташқи олам билан мулоқот қилишга янги-янги имкониятларни очиб беради. Ўйин умумийлиги тушунича бўлиб, унинг фалсафа, педагогика, психология, тирив

парвардан, сийқатда ўзига хос тушунича ва атамалари мавжуд. Ўйин, илмий тилда ўйин драматургия, томошалар, пародиялар, фестиваллар, карнаваллар, бадий ижодкорлик намунаси ҳам ишлатилади.

Катта энциклопедик лугатда ўйин нафакат махсулий феномен бўлиб, унинг мотиви натижаларида эмас, аксинча, жараёнини ўзида намойён бўлиши кўрсатилган. Бу жараён ўқувчиларга роҳат бағишлайди, ундан томошабин завқ-шавқ сезинди. Шу сабабли ҳам у таълимий жараёнининг самарали эканини муҳим рол ўйнайди, ўқувчи-талабанинг шахс сифатида ривожланишида, ўқув-билувга бўлган қизиқишини оширишда, психологик тайёргашда ёрдам беради.

Умуман, ўйин тушуничаси кенг маънога эга бўлиб, уни бир қонди билан ифода этиш қийин. Кўпинча, бу саволга жавоб олиш учун «Хар бир одам нима учун ўйнайди?» деган савол қўйилганлигини унга кенгрок жавоб олиш мумкин.

Аксарият педагоглар ўйинга билиш қобилиятларини қозониш учун ҳам эмас, лекин инсонлар ўз умрини ўйин билан боғлашларини нима учун?

Ўйин педагогик маданият феномени бўлиб келган. Инсон маънида у муҳим ҳал қилувчи омил сифатида илмий таълимчиларнинг қизиқириб келган.

Ўйин организмда ортқича энергиядан халос бўлиш, парван ва нафсига қучни фойдали ҳолда ишлатиш, айрим ҳолда уни тиклашга ҳам ёрдам беради.

Ўйин инсоннинг ҳаётий мувозанатини сақлашда, унинг фаолиятини ошириш орқали организмда ишламай турган аъзоларини ишга, ҳаракатга келтириб юборади.

Шу сабабли ҳам ўйин организмдаги яхши энергияларни янги қонди ва тиклайди, яъни ўйин доимий ўзликни сақлаб турувчи таълимий жараёндир. Ўқувчи-талабани ўйинга жалб қилиш келинги меҳнат ва ҳаётий фаолиятга тайёрловчи воситадир.

Демак, ўқувчи-талабани ўйиндан маҳрум этиш унга отир жазо сифатида салбий таъсир этиб, ёмон оқибатларга сабаб бўлиши мумкин.

Энди ўйиннинг кўринишлари ва классификацияси тўхтатилмиз.

Ўйинлар:

- якка-индивидуал, жуфтин, турухли, оммавий ўйинлар;
- жисмоний, интеллектуал мусобакага асосланган, ижодкорликка йўналтирувчи ўйинлар, дидактик, конструктивли, компьютерли ўйинлар;
- ижтимоий ўйинлар, сюжетли, роқли, имитационли ўйинлар, таъкилий коммуникатив ўйинлар, кизикарли ўйинлар ва бошқа турда бўлиши мумкин.

Юқорида санаб ўтилган ўйинларнинг ҳар бирининг ўй
компонентлари мавжуд. Улар:

- Ўйинда қатнашувчилар;
- Ўйин қоидалари;
- Ўйиннинг вақти;
- Ўйиннинг сюжетли;
- Ўйиннинг режисити;
- Ўйиннинг якуни (натижалари, қону-қоидаларга риом қилиниши).

Хулоса килиб айтганда, ўйин таълим сифати ва самарадорлигини оширувчи, уни ҳаракатга келтирувчи қўлчи. Демак, ўйин ўқувчи-талабанинг ички эҳтиёжи бўлиб, уларда фаолликни оширади, руҳиятини кўтарadi. Шу билан бирга, ўқувчи-талабанинг мулоқотга киришувчанлигини ошириб, унинг ривожланишига олиб келади. Бунинг оқибатида ўқувчи-талаба муваффақият қозонишга интилади, шу билан бирга, зийрак, хушёр бўлишга, завқланишга ўрганади. У оламни билиш, ўрганиш ҳаракатида бўлади. Интизомли бўлиш, ҷаққонлик, тез фикр юритишга интилади. Таълим-тарбия жараёнида ўзлигини намоён қилиш унинг гўнаҳлик яшаш тарзига айланadi.

10.4. ДИДАКТИК ҶЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Инсоннинг ўзини таълим ва маданият

Физиканин физиотипирини ва жадаллаштиришти асосланган. Ушбу ўқувчи-талаба шахсияти ижодий имкониятларини яхшироқ танитиш ва ривожлантиришининг амалий ечимларини топишдан қандай амалга оширишда катта аҳамиятта эга.

[illegible]

...арони жараенида, асосан, ўқувчи-талабаларда
...нинг мотивларини, уларнинг турли йўналишдаги
...нинг кўрсатишларини оширадиган, бирор қасбга
...йўналишдади. Дидактик ўйинлар дидактик ўйинлардан
...нинг, роқни, шпачлик ва бошқа йўналишлар бўйича
...идади. Ҳозирда компьютер воситасидаги
...нинг алоҳида ўринга эга бўлиб бормоқда.

...универсалдор укучучи-талабаларда тахлил килиниш, тахлил фидриш, таджик килиш, хисоблаш, ўлчаш, ясап, тизилан, муназиз, солиштириш, хулоса чиқариш, муштакил килорди килорди килиш, турух ёки жамоа таркибиди ишлаш, тахлил килорди ўргатиш, нутк ўстириш, тили ўргатиш, янги килорди ўргатиш ва бошқа фидолият турларини фидолият килорди муназиз килорди уйинларга ажратилади.

Ушбу йўналишдан амалда фойдаланиш орқали бошқа йўналишларда эришиш кийин бўлган таълим-тарбиявий йўналишларни амалга ошириш кўзда тутилади. Турли ўқув йўналишлари оқда дидактик ўйинлар мавжуд бўлиб, улар шу йўналишнинг сифатли ўратилиш мақсадларига хизмат қилади.

таснифтада уларни функционал, мавзули,

конструктив, дидактик, спорт ва ҳарбий ўйинларга ажратилади. Буларнинг орасида дидактик ўйинлар таълим-тарбия вазифаларини амалга ошириш имкониятини бериши билан алоҳида ўринга эга. Ўйинлар мактабгача ёшдаги болаларнинг асосий фаолит шакли ҳисобланади. Бу эса педагог ва психолог олимлар томонидан шу ёш давридаги ўйинларнинг таълим-тарбиявий аҳамиятини ўрганиш ва янада ривожлантириш бўйича тадқиқотлар олиб борилишига асос бўлди. Натижада, олдинги асрнинг 60 йиллари бошидан АҚШда, сўнгра бошқа ғарб мамлакатларида ишчанлик ўйинлари қўлланила бошланди. Ишчанлик ўйинлари тадқиқотчилари бу усулни энг асосий, самарали ва тежамли таълим методларидан иборат, деб таъкидлаганлар.

Дидактик ўйинларнинг яна бир тури — ақлий ҳужум усулини биринчи марта 1939 йилда А.Ф.Осборн қўллаган. Бу усул ғоялар банки, деб ҳам номланган. У муаммоларни қуйидагича ечишга асосланади: 1) муаммоли вазит яратилиш; 2) ғояларни шакллантириш; 3) энг яхши ғояларни текшириш, баҳолаш ва танлаш.

Турух иштирокчиларига муаммони аниқлаш ва уни ечини бўйича иложи борица қўп, баъзан, батамом қўтилмаган ғояларни бериш учун энг қўлай шароит яратилиши ақлий ҳужум машғулоти самарадорлигини белгилайди. Бунда педагогнинг маҳорати ҳамда ўқувчи-талабаларнинг тайёрарликлари канчалик юкори эканлиги асосий омил ҳисобланади.

Дидактик ўйин технологиялари асосида амалга ошириладиган айрим ноанъанавий дарс шакллари

Ишчанлик ўйини дарси — дарс мавзуси бўйича масалаларни ҳал этиш жараёнида ўқувчи-талабаларнинг фео иштирок этишини таъминлаш орқали янги билимларни ўзлаштириш дарси.

Ролли ўйин дарси — дарс мавзуси бўйича масалаларни ўрганишда ўқувчи-талабаларга олдиндан маълум ролларни

тоғайлаш ва дарс жараёнида шу ролни бажаришларини танлов этиш асосида билимларни мустаҳкамлаш дарси.

Тезлаштирилган дарс — дарс мавзуси билан боғлиқ кески вўрниниларини ташкил этиш орқали мавзу бўйича тезро ва оинк маълумотлар бериш дарси.

Компьютер дарси — тегишли ўқув фани бўйича дарс мавзусига доир компьютер материаллари (мультимедиа, видео ва ўқув курси ва шу кабилар) асосида ўтиладиган дарс.

Ким оини савлоси дарси — ўқув фанининг айрим кески бўйича билимларни ҳар бир ўқувчи-талаба канчалик ёри билишини намойиш этиш дарси.

Формула дарси — дарс мавзусини бўлаклар бўйича кескидан ўзлаштирган ўқувчи-талабаларнинг ўзаро мулоқоти асосида сиф (турух)га кизикарли тушунтириш орқали қўйиладиган дарс.

Формулалар дарси — ўқувчи-талабаларнинг формула-ларни қўпта ўзлаштиришлари бўйича турли ўйинлар шаклидаги машқлар ўтказиш дарси.

Ўйин дарси — дарс мавзусига мос ўйин орқали ўқувчи-талабаларнинг ўзлаштиришларини ташкил қилиш дарси.

Ўқув дарси — ўқувчи-талабалар билан дарс мавзусига доир кески жараёнини ташкил этиш орқали янги мавзуни қўйиштириш дарси.

Концерт дарси — дарс мавзусини сахналаштирган ҳолда концерт шаклида ифодалаш машқлари бўлиб, ўқувчи-талабаларни феолаштириш ва билимларни мустаҳкамлаш имкониятини бериши.

Ўрганиш билимдонлар олиб боради» дарси — дарс мавзусини олдиндан пухта ўрганган ўқувчи-талабалар кескидан кизикарли савол-жавоблар, тахлиллар асосида кескидан тушунтириш машқлари бўлиб, бунда ўқувчи-талабалар дарс мавзусини ўзлаштириб, эслаб қилишлари учун қўйиладиган дарс.

Интеграл (интеграцияланган) дарс — бир неча феолар доир ва интеграциялаш учун қўлай бўлган мавзулар

бўйича ташкил қилинган дарс бўлиб, ўқувчи-таалабаларнинг турли фанларга қизиқишларини орттириб, таълим жараёнидаги фаолликларини таъминтайди.

«Мўжизалар майдони» дарси — ўқувчи-талабалар билан ўтказиладиган кизикарли ўйин бўлиб, турли саволларга белгиланган вақт давомида тўғри жавоблар топиш нигоҳидан раъбатлантириш орқали ўқувчи-талабаларни фикрлаш, топқирлик, зийраклик ва билимларни кенгайтириш бориш сифатларини шакллантиради.

Дидактик ўйинларни танлашда иштирокчиларнинг ёши, билими ва тарбияланганлик даражаси ҳисобга олинлади. Ҳар бир дидактик ўйин машғулотида ўзига хос хавфсизлик талаблари қўйилди. Бу хавфсизлик талаблари тўлиқ риоъ қилиниши ҳар бир таъкилотчининг доимий эътиборидан бўлиши лозим.

Дидактик ўйин турларини танлаш мезонлари:

– иштирокчилар сони бўйича – якка, жуфт, кичик гуруҳ, катта гуруҳ, синф (курс) жамоаси, рақобатдон командалар, синф (курс)лараро ва оммавий ўйинлар;

НАИЗ МОНЭРНИ БҮЙНЧА — ДАРС, МАНШУЛОТ ВАКТИНИНГ РЕЖА
ПРИБИРА ДАРИЛТИЛАН КИСМИ, ҮЙИН МАКСАДИГА ЭРИШҮНЧА, ҒОЛИБ
БИН ҒОЛИБЛАР АНГИКШУНЧА ДАВОМ ЭТАДИЛАН ВА БОШКА ҮЙИНШАР.

Тўғридан-тўғри ақалнинг ўзини жараёнида ўзига хос воситалар қўлланганига ва машиналот жараёнида улардан тўғри, фойдаланиш лозим. Бу воситаларни вақтинча турмушта ажратиб қўйиш мумкин.

Техника жосқалтқары – проектор, микрофон, компьютер, интерактивкер, мультимедиятқифон, телевизор ва бошқалар;
Уақыт жосқалтқары – 15 минут.

Усуллари – ўқув лаборатория ва устaxonда, ўқув асбоблари, ўқув приборлари, мослама, намуналар, модел ва бошқалар;

MANULININ va taʼbiy materiallardan tayʼirlangan

Дидактик ўйин ташкilotчилари ўзлари учун
моделинидан хар бир материал билан ишлаш, улардан
тайиндан дидактик воситаларни тайёрлаш ҳамда хавфсиз-
ловчи таъминлаш технологияларини пухта бишлилари ва
таълим ривож килишлари лозим. Чунки дидактик воситаларнинг
сифати, кўлида тутилган максалларга мослиги, кулайлиги ва
таълим учун фойдаланиш машгулотлар самарадорлигини
таъминлаш ижобий таъсир кўрсатади.

Муассасасида ҳар бир ўқитувчи айрим турдаги
ўқув материалларини амалда
тайёрлашни ташкил қилиши методик
қисми ҳисобланади. Бунда

ўқитувчилар ўз мутахассислик фанлари бўйича ўзлари танлаган мавзудати дарсни энг максалга мувофиқ дидактик ўйин турларидан фойдаланиб ўтказиш юзасидан дарс ишланма тайёрлашлари ва унинг асосида методбирлашма мажлисида шу машғулотни баён қилиб беришлари, тегшли муҳокамалар ўтказиб борилиши тавсия қилинади.

XI БОБ. БАҲОЛАШ

Барча замонларда ҳам ўқувчи-талаба билимига баҳо қўйиш, уни синов – имтиҳон қилиш, мунозара ва мушоира қилиш, широнар билимларни билиб олиш турли шакл ва қўрилларда мавжуд бўлган.

Ушк динлардан ўқув-билив жараёнининг шировард натижаларини ўқувчи-талабанинг ўқиш, ўрганиш, ўзлаштириш, билиш ва олган билимларини кундалик амалий ҳаётда фойдалани олиштири билан баҳоланган ҳамда натижаланган. Билимлар, исосин, якка тартибда, кичик жамоаларда устоз-шогирт шаклиларида мустақил мутолаа, мушоира, мунозара тарзида олиб боришган. Ўша замонларда ҳам талабаларни баҳолашчи методлар бўлган. Жумладан, талаба берилган барча вазифаларни бажариб, ўз фикрини тушунча ва голлар исосин олган, эркин баён қилолса, устози уни “ташақкур” ёки “таасинно” дейиш орқали баҳолаган.

Агар талаба вазифани юкори даражада бажариб, тўла ўзлаштириб, талабалар орасида ёркин, тушунарли қилиб айта ололса, устоз уни “борақалпо” деб раъбатлантирган. Агар шогирт исотифа ва топирикларни аъло даражада ўзлаштириб, юкори савияда, ифодали қилиб баён қилса, шогиртда бемалол қўлай ололса, устози унга энг юкори баҳо бериб, “офарин”, “офарин” деб қайта-қайта такрорлаб раъбатлантирган. Буларнинг замирида нозик рухий қўллаб-қувватлаш, талабанинг кайфиятини ошириш ётди. Бу талабанинг ўзига ишонч туйғусини ошириб, ички ҳис-туйғусини қўзғатиб, янги билимларни эгаллаш сари қўзғатиш.

Юкоридаги баҳолаш тизимида раъбатлантиришнинг хар бир турин талабанинг кай даражада ўзлаштирганлигини билдиран. Бундай раъбатлантириш ўқувчи-талабанинг янгила замқини, иштиёқини ошириб, янги билимлар сари олиб боришига сабаб бўлади.

1918 йилдан бошлаб баҳолаш мезонлари ўзгариб, уларнинг ўрнини сўроқлаш, турли текширув ва имтиҳонлар эгаллаб, ўқувчи-талабанинг олган билим натижаларига нисбатан “ўзлаштирган”, “ўзлаштирмаган” каби мезонлар қўллана бошланди.

1938 йилдан бошлаб ўзлаштиришни баҳолаш беш баллик тизимга ўтказилди. Унда “*жуда ёмон*”, “*ёмон*”, “*ўрта*”, “*яхши*”, “*яло*” деб баҳолаш тус олди.

1944 йилдан бошлаб, ушбу баҳолашни беш баллик баҳоларда, яъни “1”, “2”, “3”, “4”, “5” рақамларда ифода этиш жорий қилинган.

Педагогик кузатувлар, тажрибалардан бизга сир эмаски, ижобий баҳо ўқувчи-талабанинг ўқишга бўлган иштиёқи ва қайфитини оширади, руҳлантиради. Унинг ўзига бўлган ишончини мустахкамлайди. Бу ҳолат уни билим олишга фаоллигини, қизиқишини орттиради.

Юқорида баён этилган беш баллик баҳо тизимининг салбий томони шундаки, ўқувчи-талаба ёмон баҳолар олганда унга танбех берилиши унинг қайфитини туширади, билим олишга бўлган иштиёқи ва қизиқишини сўндирди, энг ачинарлиси, ўзига бўлган ишончи йўқолиб боради. Шунинг учун бундай ҳолатни ўзгартириш максалида мустақиллигимиз даврида таълимимизда баҳолаш мезонлари қайта қурилди. Баҳолашнинг истикболли мезонлари ишланиб, адолатли, диагностика асосида рейтинг, тест, мониторингларни қўллаш жорий этилди. Бу методларнинг мезонлари, критериялари, индикатор, жорий этиш бўйича низоом, меъёр ва йўриқномалар ишлаб чиқилди.

Янгича баҳолашнинг асосида ўқув-билив жараёнида ўқувчи-талаба фаоллигини кузатиб, таҳлил қилиб бориш, шу билан бирга, ўқувчи-талабанинг ўзи ҳам ўз-ўзини назорат қилиши ётади.

Узоқ йиллик кузатувлар ва тажрибалар ҳам шунини кўрсатадики, ўқувчи-талабанинг ўз фаоллигини ўзи баҳолаши, ўзига-ўзи баҳо бериши энг адолатли, тўғри ва

интерини шундир. Бундай ўлчов мезони ўқувчи-талаба билан ва сифатини мониторинг асосида баҳолашдир.

Ўқув жараёнига бундай рейтинг тизимининг кириб келиши билан ўқув дарсларида олинган билимлар рейтинг тизими асосида баҳолашиб, яхши натижалар бермоқда.

Таълимда баҳолаш шундай олиб боришмоғи керакки, у ўқувчи-талабанинг ўқишга бўлган қизиқишини, фаоллигини, мотиваторлигини, хоҳиш-истакларини, яъни хис-туйғуларини ўқитиш ва оширишга хизмат қилмоғи керак. Дидактик мезонлар билан айтганда, уларда доимий ўқишга бўлган мотивация, қизиқиш, ижодкорликлар ошириб борилиши керак. Шунинг билан ўқувчи-талабанинг ўзига нисбатан ишонч куни доимий ривожланиши ва қаролатганмоғи керак.

Педагогик инновациядан маълумки, ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини ишонч таълим-тарбияда пиловард натижага эришининг қаролатидир. Зеро, дарс интерфал методлар, инновацион технологиялар, модулар, инновацион лойиҳалар асосида келиш, қўйилган бош максал – ўқувчи-талабанинг янада инновацион, мойиллик ва ижодкорлигига туртки бериш қайта йўналтиришдан иборат. Яъни ўқувчи-талабада билим олишга иштиёқ, хоҳиш-истак, фаоллик ва ҷаконлиқни қаролатиш бош масалалар.

Шу нуқтаи назардан олганда, ҳозирги даврда инновационнинг рейтинг, мониторинг, тест методлари таълим-тарбия жараёнига кенг жорий этилмоқда. Рейтинг таълим стандартларининг бажарилишини қаролатувчи мезон, ўлчов сифатида қўлланилмоқда.

Рейтинг тизими қуйидаги имкониятларни юзата олишига имкон беради:

1. Хар бир ўқувчи-талабани барча ўқув босқичларида тафсилотлик даражасини аниқлаб беради.

2. Ўқувчи-талабанинг ўзлаштириш даражаси динамика-сини билдириш ва хар бир чоракдаги ўзлаштиришини аниқлаб беради.

3. Ўқувчи-талабанинг жорий, оралик ва якуний натижалари бўйича баҳолар (баҳолар) қўйиб борилади.

4. Баҳолашнинг объективлиги ҳамда адолатлилигини таъминлайди.

5. Рейтинг тизими умумий ўрта таълимнинг юқори синфлари, касб-хунар коллежлари ва академик лицей ўқувчилари ҳамда олий таълим талабаларини баҳолашда жуда қулайлик туғдиради. Уларда ўқув-билив фаоллигига нисбатан масъулиятни оширади.

6. Рейтингли баҳолаш – таълим сифатини назорат этиши ва амалга оширишда асосий илмий асосланган шакллардан биридир.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, рейтинг таълим сифатини бошқариш ва уни амалга таъбиқ этишда энг қулай методлардан ҳисобланади.

Ўқувчи-талабалар олган билим ва кўникмаларни энг адолатли, объектив, илмий асосда баҳолашнинг воситаси – бу тест методидир. У ўқувчи-талабанинг пировард билими ва тарбия топанлигини аниқ кўрсатиб беришчи ўлчов, мезондир. Тестлар кўпинча психологлар томонидан яратилганлиги учун ҳам илмий асосга эга.

Шахснинг билим даражасини ўрганиш маълум стандартлаштирилган критерия шкалалар асосида амалга оширилади. Умуман, тест шундай тузилиши керакки, у маълум методикага, стандарт талабларига, ўзининг ишончилигига, такрорий текширилганда қайта тасдиқланишига эга бўлиши, ҳаққоний билим даражасини аниқлаши ва сифат кафолатини таъминлаши керак.

ЎҚИТУВЧИ-ПЕДАГОГ УЧУН ЗАРУР БЎЛАДИГАН МАСЛАХАТЛАР ВА ТАВСИЯЛАР

Таълим жараёнида ўқитувчи учун зарур бўладиган ва у лозим амал қилиши лозим бўлган ҳолатлар қуйидагилардир:

1. Таълимда субъект-субъект муносабат ўрната олиш, ўқувчи-талабаларнинг позицияларини фаоллика қилиштириш, уларни таълим мазмунини танлаш ва уни муассаси ўлиштириш учун масъулиятини оширишга йўналтириш.

2. Таълимнинг вариативлигини, кетма-кетлигини таъминлашда, уни табақалаштириш ва индивидуаллаштиришга эришиш йўллариини излаш.

3. Ўқувчи-талабалар билан ҳамкорликда ишлаш, ўзаро масъулиятни ҳис этиш тизимини ташкил этишга эришиш.

4. Таълим дарсни беришдан ўқувчи-талабанинг инновационлики, касбий билимга интилиши асосида таълим мазмунини ўзлаштирилиши кафолатлашга эришиш.

Ўқувчи-талабаларга юмшоқ кўнгилли, очик чеҳрали, ширин сўзли, ўз фарзандидек ҳурмат-иззатда бўлиш,

мехр-муҳаббат, қалб кўрини ўқувчи-талабаларга баён-барнор бўлиб бориш, аудиторияда, синф (курс)да дўстона мулоқот яратиш ва ўқувчи-талабаларнинг ўқув мотивларини рағбатлантирувчи қуч – рағбатлантириш методлари таълимнинг аниқлаши;

Ўқувчи-талабаларнинг тақдир, бахти ва келажаги юзун маъзул эканлигини чуқур ҳис этиши, уларнинг рағбатини ва қадр-қимматини эъзозлаши;

Ҳар қандай педагогик вазиятда ўқувчи-талабаларга муносиб қўлмаслик, ҳақорат қилиш ва бакириш, таҳдид ва қўрқотилган ўзини тийиши;

Ўқувчи-талабаларни тушуна олиши, уларнинг ҳис-туйғуларини қадрлаши, ташвишлари, изтиробларини енгиллаштириш бериши, ёшлик ва психологик ривожланишидаги ўзига хос ҳуусеялларни, қизиқишлари, эҳтиёжларини билиши;

— ўқитувчининг юкори даражадаги мулоқот ва кийиниш маданияти, каттиққўллиги, талабчанлиги, вазминлиги, камтарлиги, сезирилиги, самимийлиги, зиёлилиги, одамшинавандлиги, турмушта ва меҳнатта нисбатан меҳр-мухаббат, келажакка бўлган ишончи ва матонати билан ўқувчи-талабаларни мафтун этиши;

— ўқувчи-талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаши, баркамол шахс тимсолига айланиши, яъни ўқитувчи ўзининг ғовий-сиёсий, маънавий-ахлоқий етуқлиги, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат ва она Ватанга садоқати, касби ва ўқувчи-талабаларга бўлган меҳр-мухаббати ва б.

КУЛЛАНМАДА КЕЛТИРИЛГАН СЎЗЛАРНИНГ ЛУҒАВИЙ МАЪНОСИ

Алгоритм — педагогик технология таркибий бўлаклари (модуллири) ўзаро жойлашувининг ва педагогик технологиянинг аввалдан белгиланган тартиби (қоида)ни билдириши.

Билим — борлиқнинг, билиш жараёнининг амалда таълимчиларнинг натижаси. Обьектив реаликнинг инсон онгида аксирати акс этиши (таъсаввур, тушунча, мулоҳаза, назариялар). Кўндаллик билим соғлом фикр ва амалий фаолият шаклларида воқеаларни, инсоннинг жамиятта, атроф-муҳитта мослашуви, унинг ҳолати, харажатлари ва оқиндан кўра олиши учун асос бўлиб хизмат қилиши.

Билиш — обьектив борлиқни онгда акс эттиришнинг оний даражадаги шакли, ҳақиқий билимлар ҳосил қилиш жараёни. Билиш неки даражада бўлади:

1. Ҳиссий билиш — сезилар, идрок, таъсаввур орқали.

2. Рационал билиш — тушуниқлар, идрок, аксий мулоҳазалардан ўтиб, назарияларда ўрин олади. Шу билан бирга, билиш — кўндаллик, оқини ва илмий бўлади. Илмий билиш тарбия ва жамиятнинг билишга бўлиниши.

Ноёяти — ўқув жараёнининг амалга оширишга ёрдам берувчи, ўқитувчининг шахсий касбий сифат нуриятчиларнинг амалга оширишда қўллангиланган ўқув қўлланмалар, дарсликлар, дидактик кўрсатмалар, қурооллар, мултимедия, компьютер дастурлари, ўқитувчи овози, макорати, дидактик тарқатма материаллар, синф жиҳози, АКТ ва бошқалар.

Турушли таълим — бир ўқитувчи бир неча ўқувчи-талабани ўқатадиган таълим. Турухлар ўқувчи-талабалар сонига қараб, кичик (3-6 ўқувчи-талаба), ўрта (7-15 ўқувчи-талаба), катта (15 нафардан ортиқ ўқувчи-талаба) гуруҳларга бўлиниши. Шунингдек, ҳар бир гуруҳдаги таълим шўвчинларнинг ёшига, таълим йўналишига, таълим

топириқлари ва шу кабиларга қараб ҳам гуруҳларга ажратилади. Бу шаклни қўллаш жараёнида яққа ва жуфт бўлиб ишлаш шакллари ҳам амалга оширилади.

Давлат таълим стандарти — ўқувчи-талабаларни ўқитиш ва ботирувчиларни тайёрлашнинг мазмун-моҳияти, қўлами ва даражасига нисбатан давлат томонидан қўйилган талабларнинг мажбурий даражаси, шунингдек, ўқув юктамаларининг зарурий ҳажми.

Дарс — ўқув жараёнининг маълум бир этапи, бўғини, элементи, маъно жиҳатдан тугалланган, таъкилий ҳамда вақт жиҳатдан чекланган дари.

Дарс бериш — педагог фаолиятини, дарс максалларини амалга оширишни тартибга солиш, ахборотларни етказиш, тарбиялаш, тушуниб етиш ва олинган билимларни амалиётда қўлай билиш.

Дидактика — педагогиканинг тармоғи, таълим-тарбия максаллари, методологияси, мазмуни, қонуниятлари, таъминотларини ўргатиш ва ишлаб чиқиш билан шуғулланади.

Ижодкорлик — инсоннинг онгли, маълум максалга йўналган, ҳаракатчан инсоний фаолиятидир. Шу йўналишни фаолияти билан у яратувчанликка, ижодкорликка мойил бўлади. Ўзига хос илғари мавжуд бўлмаган нарсалар ва предметларнинг яратувчанлидир.

Изланувчи — бирор объект тахлили билан шуғулланувчи шахс, бирор жараёнини кузатиш орқали унга ҳалақит берувчи факторни аниқловчи, унинг сабабини билиб, чора кўрувчи, янги тавсияларни ишлаб чиқувчи. У соҳани ривожлантиришга ҳисса қўшади.

Иновация — янгиликни, ўзгаришларни жорий этиш, қиритиш жараёни ва фаолияти.

Интеллект — инсоннинг, умуман, билиш, тинимсиз изланиш фаолияти, фикрлаш қобилияти, тушуниш, юқори даражада мулоҳаза қилиш, тафаккури, ақлий мушоҳадаси.

Интерфол машғулот — ўқитувчи ва ўқувчи-талаба ўзаро фол иштирок этадиган жараён (ўзаро фолликда, ўзаро қарилда, ҳамкорликда кечди).

Имодилик ўйинлари — турли вазиятларда ўйин ва нотири қилинган регламент қоидалари асосида ўқув топириқларини имитация қилиш йўли орқали бажариш. Унда гуруҳларда, яққа, жуфт бўлиб ишлар ташкил этилиши мумкин.

Кифолият — шахсларга юқатишган вазифаларни ариқилган воситалар, йўшлар, шарт-шароитлар асосида давлат топириқлари (стандартлари)га мос бажарилишини тўла тўлиқлаш.

Компетентлик — шахс билим, қўникма ва таърибларининг иқтисмоний-профессионал мавқеи ва ўзига тегишли вазифаларни бажариш, муаммоларни ҳал қилишга қиритиш ҳамда ҳақсий мослик даражаси.

Компетенция — инглишча "competence", яъни "маҳорат", "қиритиш", деган маъноларни англатади. Бундан кейинб қиритиш, компетенция билим, қўникма, маъна, қарашлар ва қўниклиш қиритишларининг натижа бўлиши ёки таъсир қиритиш қиритишларидир.

Компетенциявий ёндашу — ўқувчи-талабаларда қиритиш билим, қўникма ва маънақларини ўз шахсий, қиритиш ва натижавий фаолиятларида амалий қўлай олиш қиритишларини шакллантиришга йўналтирилган ёндашу.

Куретив — ўқувчи-талабанинг таъкикотта мойиллик, натижақиритиш қиритишларини шакллантирувчи таълим, ўқувчи-талабада иқидий тафаккурини жадал равияда ривожлантириш орқали унинг яратувчанлик қиритишларини қиритиш. Натижада, ўқувчи-талаба ижодкор, яратувчи, юқори маънақли мулоҳазаси бўлиб шаклланади.

Қўникма — онгли фаолият (ҳаракат)ни тез, тежамли, ўзгари ҳамда қиритиш ва ақлий қўч сарфланган ҳолда қиритиш. У шахсининг билимлари асосида таркиб топади. Давлат шаклланиш босқичларида бундай ҳаракатлар қиритиш

ва диққат билан бажарилади. Кейинги боскичларда диққат билан назорат қилиш қамайиб боради ва натижада автоматлашган ҳаракатга айланади. Ҳаракат уч турга бўлинади:

- 1) ҳаракат кўникмалари;
- 2) сенсор кўникмалар;
- 3) ақлий кўникмалар.

Кўникмалар мунтазам машқ қилиш ва такрорлаш орқали зарур даражада сақланади. Мазлум вақт такрорламаслик кўникма даражасининг пасайишига олиб келади. Кўникма қайта машқлар бажариш, малака ошириш орқали тикланади.

Мазмун – илмий билимлар йиғиндиси, амалда қўлланилувчи бериладиган кўникма ва малакалар жараёнида ўқувчи талабаларнинг фикрлаш, ўйлаш ва мулоҳаза юритиши орқали амалга оширилади.

Малака – шахснинг маълум касбга яроқлилик, тайёргарлик даражаси, шу касбда ишлаши учун зарур бўлган билим, кўникма ва компетенциялар йиғиндиси. Касбий ахборотларнинг тез суръатда қўлайиб бораётгани илгари ўзлаштирилган малаканинг етишмаслигини келтириб чиқаради. Бу етишмовчилик қайта тайёрлаш ва малака ошириш орқали тўлдириб борилади. Бу жараён узвий ва узлуksиз давом этганлигига замон талаблари даражасида ишлашни кафолатлайди.

Масофавий таълим – турли масофалар оралтида аудио, видео, компьютер, интернет воситалари асосида таълим олиб бориш.

Матн – бу қандайдир белгилар ёрдамида қолдланган мазмунли маълумот. Маълумот қандай белгилар воситасида узатилишини эмас, балки қабул қилиниши учун матн тили билим олувчи, эшитувчи томонидан тушунилиши муҳим ҳисобланади.

Мақсад – ўқитишдан кўзда тутилган маълум ҳажмдаги билим.

Метод – грекча сўз бўлиб, йўл, ахлоқ, усул маъноларини билдириши. Табиғат ва иқтисомий ҳаёт ҳодисаларини билиш, таълим қилиш фаолияти, ҳаракатнинг йўли, усули ёки катифон, шакли, кўриниши.

Методик – методикага тегишли, катъий кетма-кетликка, амалдан ўратилган режа ва тизимга аниқ риоя қилиш.

Методика – бирор ишни мақсадга мувофиқ ўтказиш методлари, йўллари мажмуаси. У алоҳида методлардан ташкил топади. Педагогика фани соҳаси маълум ўқув предметини ўқитиш қонуниятларини талқин қилади. Мазмун, тиллар методикаси, математика методикаси ва ҳ.к.

Методология – билимнинг илмий методи ҳақидаги таълимот бирор фанда қўлланиладиган методлар мажмуаси.

Мотив – латинча сўз бўлиб, туртки, ҳаракатга этаклашнинг қондириш учун ички уйғониш. Ўз мақсадга эришиш учун ички мақсад сари интилиш.

Мотивация – ўзини қўлгага олиш жараёни, ўзини бошқаларнинг шахсий мақсадларини қондириш учун қўзғата олиш.

Муқовим таълим – ўз маънасини ўзи маҳсус шахсий дастур асосида узлуksиз ошириб бориш. Шахсий дастур негизини маънавий, маърифий, маънавий, касбий, методик, психологик ва йўналишга қаратади. Унинг доимий раёбатланиши, малакани кадар бўлишини таъминлайди.

Навжа – кўзда тутилган мақсадни амалга ошириш даражаси, ўрнининг билим, кўникма ва малака, шахсий-касбий компетенция. Булар дарсда эришилган, ҳулюсага келинган, ўқув жараёнидан олдинги пировард натижалар.

Объект – юнонча сўз бўлиб, биринчидан, биздан ташқарида мавжуд ва бизнинг оғиниғизга боғлиқ бўлмаган ташқи объект, билишнинг шунингдек, субъектнинг амалий фаолият йўналишларидан ҳодиса. Иккинчидан, қайсибир

Рейтинг – ўқув ишининг миқдорий хараكتеристикаси, яъни ўқувчи-талабларнинг барча фаолият турларини баъларда (қоидага кўра 100 баългача) интеграл баҳолаш.

Самарадорлик – сифатнинг умумлашган ўлчови. Самара деганда фаолият жараёнида қўйилган максалда тўла ёки қисман эришиш тушунилади. Таълим сифатининг оқилона даражасига эришиш таълимни бошқаришдаги асосий максал ҳисобланади.

Стандарт – ўқувчи-талабага қўйилган минимал билим, кўникма, малака ва компетенция бўлиб, унинг баркамол инсон бўлиш кафолати.

Субъект – оюноча сўз бўлиб, биринчидан, ташки борлик (олам)ни билишга интиладиган ва ўз амалий фаолияти билан унга таъсир кўрсатадиган инсон. Иккинчидан, кандайдир хусусиятларни ташувчи инсон, шахс.

Ташикилотчилик – дарсда дидактик жараёни тартибга, тизимга тушириш, қўйилган максални амалга оширишда максални кўзда тутишнинг энг қулай формасини шакллантириш.

Таълим – ўқувчи-талабларни ахлокий интеллектуал, касбий, маданий, жисмоний ривожлантиришнинг юкори даражасига эришишдан иборат бўлган тарбиялаш ва ўқитиш жараёни.

Таълим бериш – ўқитувчининг аник максалга ва ташикиллаштиришга қаратилган аник мазмунни, ахборотни қабул қилиши, саклаши, қайта ишлаши, ўзлаштириши натижасида билим, кўникма, малака ҳосил қилиш ва уни кундалик амалиётда қўллай олиш.

Таълим дастури – таълимнинг максаллари ва аник вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, маълум даража ва йўналишдаги таълим мазмун-моҳиятини ўзида муҳассам этган дастур.

Таълим сифати – таълим жараёнининг турли иштирокчилари таълим муассасаси томонидан кўрсатиладиган таълим хизматларидан қуттанларининг

контентлаштирилиши даражаси ёки таълимда қўйилган максал қандай даражада эришиш даражаси.

Тест ўқулида баҳолаш – таълим жараёнининг натижаларини объектив, ишончли аниқлашга ёрдам берувчи педагогик диагностика методларидан бири.

Фаолилик – бир максал йўлида актив, жисмоний ва бошқа харажатларни тез ва унумли амалга оширишга интилиш.

Шама – даре жараёнини амалга оширишнинг энг қулай усуллари, воситалари, кетма-кетлиги, ўқитишдаги ўқувчи-талаблар сони, сифатинан вақт ҳамда жой қулайликларини ўз ичига олади.

Ўқитиш – қўйилган максалга эришишда ўқувчи-талаба ва ўқитувчининг ўзаро мулоқотида, ўзаро таъсирда натижалар жараён.

Ўқитиш – ахборотларни мустиқли ўқиб, ўрганиб олиш, биринчи орадан ўқув жараёнида системали янги билим, кўникма, малака ва компетенцияларни эгаллаш.

Ўқув жараёни – ўқитиш, машқлар бажариш орқали ўз феолиятини бошқари олиш асосида янги билимларга интилиш, эришиш.

Ҳол – тушуни, тасаввур. Ҳоллар пайдо бўлган муаммоларни епишга ёрдам бериш. Агар у инновацион инновацияда қолса, таълим ривожли тезлашади.

ХОТИМА

Ушбу қўланмада келтирилган замонавий дарс технологияси тўғрисидаги маълумотлар хурматли китобхонларнинг ўқитиш жараёнидаги билимларини оширишга йўналтирилган. Бу маълумотлар билан танишиш натижасида замонавий ўқитиш жараёни узлуксиз ривожланиб, ўзгариб бораётганлигини ҳисобга олган ҳолда, ҳар бир педагог ҳодим ушбу соҳадаги ўз назарий билимларини ҳамда касбий педагогик маҳоратини мустақил таълим асосида мунтазам ошириб бориши зарур ҳисобланади.

Бунинг учун замонавий дарс технологиясига доир назарий масалалар бўйича мавжуд адабиётлар, тавсиялар, ўз фанини ўқитишнинг илғор технологиялари, таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини ошириш бўйича сўнги маълумотлар, хорижий илғор тақриблар билан танишиб бориш лозим. Шу билан бирга, ўз касбий педагогик маҳоратини ошириб бориш, бунинг учун замонавий дарс дидактикасининг педагогик, психологик ва бошқа жиҳатларини пухта ўрганишга ҳаракат қилиш, ўзи ишлаб турган муассаса муҳити ва истикболларига энг мувофиқ бўлган инновацион педагогик технологияларни, интерфаол методларни, модел ва модуллارни тўғри танлай олиш зарур. Энг асосийси, бarchа ўрганганларини ўқувчи-талабалар билан дарсларда ҳамда бошқа таълим-тарбиявий жараёнларда тажриба-синовлар ўтказиб, синая кўриш ва амалиётга қўлай олиш зарурлиги ҳозирги кун талабидир. Бундан бarchа таълим муассасалари ва педагог ҳодимлар шу вақтгача қўлаб, юқори самараларга эришиб келаётган ўзларига хос таълим-тарбия методлари, шаклларидан воз кечишлари, факат қайсидир педагогик технология туруни қўллашга ўтишлари керак экан, деган ҳулосага келмасликлари лозим.

Замонавий педагогик технологиялар, интерфаол методлар, методика, модел ва модуллари бир-биридан фарқлаш, алгоритмлаш, амалда қўллаш орқали ўқитувчининг

касбийи ўқитувчилик фаолиятига ўтиши, яъни у ўқувчи-талабаларни ўқатиш эмас, балки билимларни ўрганиш, ўқитишнинг йўналиш механизмига раҳбарлик қилиш, уларга қўлай, осон, мақсулга тез етказишган ва самарали йўл-йўналишлар, ҳодимларни тўғри танииб кўрсатиш ҳамда амалда қўлани оқилан ўз педагогик маҳоратини, ўқувчи-талабаларнинг билимлари сифати ва тарбияланганлик даражасини мунтазам ошириб боришга эришилган иборат.

Биз ўз таърибамиздан шу нарсага амин бўлдикки, дарсларни илғор педагогик технологиялар, интерфаол методлар, коммуникативий ёндашу асосида ўтиш ва улардан нафарида келтирилган тартибда фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишда яхши натижалар беради. Чўнки, минг ушбуларни буғдай танқид этиш ўқувчи-талабалар учун қўлайроқ тўғрироқ, уларни пассив тингловчидан фаол иштирокчи айлантириш, маъзулиятини оширади, энг суст ўқитувчиларнинг ҳам илҳомлантирган ҳолда қарилганлиги, ўқитувчини эса дарс ижодкори, у тайёр технологияларнинг оқили ижроҳисига айланмаслиги, педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўз йўлини навиши ва илтифат билан фаолиятга киришишини таъминлаш ўқувчиларни амалий фаолиятга йўналтириш, оғират кўриш, тестлаштирилган кичик сахналар қўйиш, баҳо мунозаралар уюштириш, саволлар қўя олиш, ўз фикрини эркин ифодалиш ва шу билан бирга, баҳо-мунозаралар юртиши миллиятини эътилошларига имкон бериш лозим. Ўқитувчи ўқувчи-талабаларни ўзи билан тенг иштирокчи, ҳамкор сифатида қўриши, уларнинг фикрларини хурмат қилиш, эътишти, улар билан ҳисоблашиши, ўз фикрини қўм сифатида эмас, ўқувчи-талабалар фикри билан тенг даражада ўртага ташлаши зарур. Бундай тарзда, яъни ҳамкорлик, ҳамдардлик асосида дарс самарадорлигининг оширилиши ўқувчиларда мустақил фикр юртиш, муносабат билдириш қўлиқмаларининг шаклланиши билан бирга, ўзи фаол иштирок этган ҳолда, яққа, жуфтлиқда, гуруҳларда

муаммо ва саволларга жавоб топишга ҳаракат қилади, фикрлайди, баҳолайди, ёзди, сўзга чиқади, далил ҳамда асослар орқали қўйилган масалани ёритиб беришга ҳаракат қилади. Оқибатда мавзў ўқувчиларнинг хотирасида узоқ сақланади, янги мавзўни ўзлаштиришда ҳам танқидий, тахлилий ёндаша оладилар.

Азиз китобхон, кўлингиздаги кўланмани синчиктаб ўқиб, ўрганингиз деган умиддамиз. Ўз педагогик фаолиятингизда ундаги йўлнамалардан ижодий ёндашган ҳолда фойдалансангиз, адабиётлар асосида ўз касбий, методик маҳоратингизни оширсангиз марра сизники.

Гап инновацион усуллар, педагогик технологиялар, интерфаол методлар ва модул технологияларини чуқур ўрганиб, ўзлаштириб, дарс жараёнида қўлай билишдандир. Дарсингиз ўзаро фаолликда, ўқувчи-талабанинг шахсий иштирокида, дарс жараёни улар билан дўстона муносабатда, ҳамкорликда, ҳамижодкорликда кечса, муваффақиятлар Сиз билан бўлади.

Ҳар қандай дарсинг пировард мақсади ўқувчи-талабанинг дарсда фаол иштирок этиб, мустақил фикр юритишда, ўз позициясини ҳимоя қила олаётганидандир. Шу аснода Сиз ўқув-билиув жараёнида пировард натижада сифат ва самардорликни қафолатмай оласиз.

Педагогик фаолиятингизда ютуқ ва омдлар ёр бўлсин!

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон наشريёт-матбиа ижодий уйи, 2008 й. – 40 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Талим тўғрисида"ги Қонуни / Ўзбекистон асоси – Ўзбекистон тарқиққисининг пойдевори. – Т.: "Нарз" 1997 й. 296 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Қадрлар тайёрлаш Миллий дастури" / Ўзбекистон асоси – Ўзбекистон тарқиққисининг пойдевори. – Т.: "Нарз" 1997 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17-февралда "Ўзбекистон Республикасининг янги ривожлантириш Усида" қароридан Сўраётгани тўғрисида"ги ПФ-4947-сон Фармони.
5. Ўзбекистон Республикасининг қонуни ҳужжатлари тўлими. 2017 йил, 6-сон, 30-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23-декабрда "Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил таълими тўлими тавсияларининг чор-таъбирлари тўғрисида"ги ПФ-4311-сон Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29-декабрда "Ўзбекистон Республикасининг 2020 йилгача ривожлантириш Усида" тўғрисида"ги ПФ-5712-сон Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 10-декабрда "Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил таълими тўлими тавсияларининг таълиқлаш тўғрисида"ги 187-сон Қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2017 йил 11-сентябрда "Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил таълими тўлими тавсияларининг таълиқлаш тўғрисида"ги 253-сон буйруғи билан таълиқланган.
10. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2010 йил 1-июлда "Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил таълими тўлими тавсияларининг таълиқлаш тўғрисида"ги 253-сон буйруғи билан таълиқланган.
11. Муринден Ш.М. Танқидий тахлил, қатъий тартиб-интизом ва таълиқ жавобларини – ҳар бир раҳбар фаолиятининг қудалик қисми бўлиши керак. Тошкент. Ўзбекистон. 2017 й.
12. Муринден Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга боришга энг олий баҳолидир. Ўзбекистон. 2018 й.

12. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият” нашриёти, 2008 й. – 176 б.
13. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: “Ўқитувчи”, 1992 й.
14. Ахлитдинов Р. ва бошқалар. Мактабдан ташқари таълим. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2006 й.
15. Бордовская А.Реан. Педагогика Питер, 2008 г.
16. Ибрагимов Х.И. ва бошқалар. Педагогик психология. – Т.: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2007 й.
17. Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амал. тавсия). – Т.: «Фан ва технологиялар» нашриёти, 2007.
18. Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008 й.
19. Ёлдошев Ж.Ғ. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари ёхуд ўқитувчи бўлиш осонми? – Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1998 й.
20. Ёлдошев Ж.Ғ. Таълим янгилашни йўлида. – Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 2000 й.
21. Ёлдошев Ж.Ғ. Таълимимиз истиқлоли йўлида. – Т.: Шарк нашриёт матбаа-концерни, 1996 й.
22. Ёлдошев Ж.Ғ. Хорижда таълим. – Т.: “Шарк” нашриёти, 1995.
23. Ёлдошев Ж.Ғ., Пулатов Ш.П. Таълимда методик хизматини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш. – Т.: “Заъмонвий таълим” нашриёти, 2011 й. 173 б.
24. Ёлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Заъмонвий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш. – Т.: “Фан ва технология”, 2008 й. 132 б.
25. Ёлдошев Ж.Ғ., Ҳасанов С. Авестода ахлокий-таълимий қарашлар. – Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1992 й.
26. Ёлдошев Ж.Ғ., Ҳасанов С. Педагогик технологиялар (Ўқув қўлланма). – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти, 2009 й. – 492 б.
27. Ёлдошев Ж.Ғ., Ёлдошева Ф., Ёлдошева Г. “Интерфол таълим сифат кафолати” (Болага дўстона муносабатдаги таълим). – Т.: 2008 й. – 172 б.
28. Ёлдошев Ж.Ғ. ва бошқалар. Заъмонвий дарс. – Т.: 2007 й.

29. Ёлдошев Ж.Ғ., Ҳасанов С., Ширинов М. Магистрларни таълим педагогик филология таълими. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2011 й. 243 б.
30. Ёлдошев Ж.Ғ., Ширинов М.К., Очилов Ф.И. Педагогик таълим / Ўқув методик қўлланма. – Тошкент, 2014 й. – 94 б.
31. Ёлдошев Ж.Ғ. ва бошқалар. Миллий гоа – Ўқувчи таълимимизнинг асоси. – Т.: А.Навоний номидаги кутубхона нашриёти, 2008 й.
32. Ёлдошев Ж.Ғ., Ҳасанов С. Педагогика профессионального педагога. – М.: 1994 г.
33. Магомедов Р., Нормуродова Б., Рахмоқуллова Н. Тарбиявий таълим таълими. – Т.: “Фан” нашриёти, 2007 й.
34. Маркани А.К. Психология профессионализма. – М.: 1996 г.
35. Навоний Н.В. Инновационная деятельность современного педагога в системе общешкольной методической работы. – Волгоград: Учитель, 2007 г.
36. Навоний Н.В. Технология управления методической работой в инновационном образовательном учреждении: монография. – Волгоград: Учитель, 1999 г.
37. Савинов М. Муаллим – қайб метамор. Сайланма. – Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 2001 й. – 432 б.
38. Навоний Н.В. Педагогика 2-нашр. Москва, 2010 г.
39. Навоний Н.В. Педагогика – новый курс книга – 2. Москва, 1999 г.
40. Раван Д.Е. Развитие способностей личности. – М.: Торговый дом Рунда, 2000 г. – с. 112.
41. Савинов Г.Е. Педагогические технологии. НИИ школьных технологий. Москва, 2003 г.
42. Савинов Г.Е. Основы педагогической деятельности. Учебное пособие. – СПб, Питер, 2004 г.
43. Савинов В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Логос, 1999 г.
44. Савинов В.А., Кошкин В.П. Психология и педагогика. – М.: Москва, 2008 г.
45. Турдиев И., Абдулов Ю., Акбаров С. Умумий ўрта таълим таълимида ўқувчиларни компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари. – Т.: “Niso Poligra” нашриёти, 2017 й. 168 б.
46. Феткин Л.В. Профессиограмма руководителя. СПб., 2000 г.

47. Хуторский А.В. Составляющая педагогическую компетентность. – Москва: Сентябрь, 2010. – С. 56.
48. Шепель В.М. Имиджелогия. Как нравиться людям. Изд. «Народное образование», 2002 г.
49. Вейт М.А., Самсонов Ю.А., Тучкова Т.У. Этика и тактика аналитической деятельности руководителя // Народное образование. – 2000 г. №1. – С. 38-53.
50. Ёўлдошев Ж.Ғ. Таълим тизимида киикитириш – сифат ва самарадорлик омилли // “Халк таълими” журнали. – Т.: 2014 й. №1.
51. Ёўлдошев Ж.Ғ, Очилов Ф.И. Педагогик ижодкорлик – сифат ва самарадорлик омилли // “Халк таълими” журнали. – Т.: 2013 й. №2.
52. Ёўлдошев Ж.Ғ, Ширинов М.К. Таълим жараёнини технологиялаштириш. “Таълим тизимида иктимой-гуманитар фанлар” журнали. – Т.: 2010 й. №3-4. – Б. 59-64.
53. Очилов Ф.И. Ўзлаштириш сифати ва самарадорлигини таъминлашда компетенциявий ёндашувнинг ўзига хос хусусиятлари // Ўзбекистон таълим. Илмий-услубий журнал. – Тошкент, 2017 й. – № 6. – Б. 29-34.
54. Очилов Ф.И. Илгор педагогик технологиялар асосида бошлангич синфларда дарс самарадорлигини оширишнинг хусусиятлари // Замонавий таълим. Илмий-амалий оммабоп журнал. – Тошкент, 2016 й. – № 5, – Б. 61-66.
55. Очилов Ф.И. Бошлангич синфларда таъбиий-илмий билимларни компетенциявий ёндашув асосида ўқитиш усуллари // ЎзМУ хабарлари. Илмий журнал. – Тошкент, 2018 й. – № 1/6. – Б. 439-441.
56. www.edu.uz.
57. www.Ziyounet.uz
58. www.cspi.uz.

6.6. Ўқувчи-талаба шахсига йўналтирилган индивидуallashtirilgan taълим	91
VII БОБ. Инновацион таълим	94
7.1. Инновацион таълим тушунчалари хақида	94
7.2. Педагогик инновациялар йўналишлари	96
7.3. Замонавий дарснинг инновацион йўналишлари	98
7.4. Инновацион таълимни такомиллаштириш йўллари	99
7.5. Инновацияларни таълим жараёнига татбиқ этиш	102
7.6. Таълим муассасаларида тарбиявий ишлар тизимига инновацион ёндашув	109
7.7. Ўқитувчини инновацион фазолатта тайёрлаш	122
VIII БОБ. Илг'ор технологияларни таълим жараёнида қўллаш	137
8.1. Педагогик технология	137
8.2. Педагогик технологияларни амалда қўллашда нималарни ҳисобга олиш керак?	153
8.3. Технологик мезонлар	157
8.4. Таълимни технологиялаштириш	164
IX БОБ. Дарсни лойиҳалаштириш	170
9.1. Лойиҳалаш технологиясини амалга ошириш босқичлари	171
9.2. Лойиҳалаш таълим методи. Лойиҳа асосида ўқитиш	174
X БОБ. Интерфаол таълим	182
10.1. Интерфаол методларнинг таълим-тарбия жараёнидаги ўрни ва имкониятлари	182
10.2. Модулли таълим технологияси	204
10.3. Таълимда ўйинли технологиялар	207
10.4. Дидактик ўйин технологиялари	211
XI БОБ. Баҳолаш	217
Ўқитувчи-педагог учун зарур бўлган масалаҳо ва тавсиялар	221
Қўлланмада келтирилган сўзларнинг луғавий маъноси	223
ХОТИМА	230
Фойдаланилган адабиётлар	233

Жура Ганиевич Йўлдошев,
Фаридун Иzzатгуловни ОЧИЛОВ

ТАМОНАВИЙ ДАРС ТЕХНОЛОГИЯСИ

(Ўқув-ўқитиш қўлланма)

Ташкент – "Фан ва технология" – 2020.

Муҳаррир М.Найинова
Тех. муҳаррир М.Холмуҳамедов
Мураббит Д.Азизов
Муҳаррир Н.Руднов
Компьютерграфик сифатловчи Н.Рохматуллоева

E-mail: tprogatuyasni@mail.ru. Тел: 245-57-63, 245-61-61.

Нашр лите. А/№149. 14.08.2019. Босишга рухсат этилди 22.08.2019.
Бичими 60x84 1/16. "Times Uz" тарнитураси. босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи 11,00. Наприёт босма табоғи 11,25.

Тиражи 100. Буюртма №147.

"Фан ва технологиялар Марказининг
босмахонаси" да чоп этилди.
100066, Тошкент ш., Олмазор кўчаси, 171-уй.